

TÜRK DEVLETLERİNİN MAKROEKONOMİK DURUMU

EDİTÖR
DR. MUSTAFA YILMAZ

EĞİTİM
yayinevi

TÜRK DEVLETLERİNİN MAKROEKONOMİK DURUMU

Editör: Dr. Mustafa Yılmaz

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Tasarım Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-515-4

1. Baskı, Aralık 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

TÜRK DEVLETLERİNİN MAKROEKONOMİK DURUMU

Editör: Dr. Mustafa Yılmaz

III+179 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-385-515-4

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc. P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

kitapmatik
Yayıncılık

Kitapmatik
Yayıncılık

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN1

Büşra Nur Özdemir, Ömer Özel

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE KUZAY KIBRIS ...31

Işıl Şirin Selçuk, Altuğ Murat Köktaş

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE KIRGIZİSTAN 45

Khakan Borsokeev

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE MACARİSTAN 79

Altuğ Murat Köktaş, Ali Gökhan Gölçek

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE ÖZBEKİSTAN 95

Saniyebahar Çetin, Mustafa Yılmaz

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKİYE..... 121

Zöhre Demir

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKMENİSTAN .. 156

Abdul Rahim Rahmani

KAZAKİSTAN'IN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ 168

Bilal Özel

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN

Büşra Nur Özdemir¹, Ömer Özel²

Türk Devletleri Teşkilatı'nın etkin bir üyesi olan Azerbaycan, zengin tarihi ve çeşitli kültürel mirasa sahip bir ülkedir. Verilere göre yaklaşık 2,5 milyonluk bir nüfusa sahip olan başkent Bakü, ülkenin en büyük şehri olmakla birlikte aynı zamanda Azerbaycan ve tüm Kafkasların en büyük limanı konumundadır. (DEİK, 2012). Yüzölçümü 86.600 km² olan bu ülke, coğrafi olarak stratejik bir konumda bulunmaktadır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Gürcistan ve Ermenistan, güneyinde İran, kuzeyinde ise Rusya'yla kara sınırına sahiptir. Azerbaycan, geçmişten günümüze Asya ve Avrupa'nın kavşağında yer almış, bu stratejik konumu nedeniyle de birbirinden farklı kültür ve medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır.

Azerbaycan sadece coğrafi konumu sebebiyle değil, sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle de oldukça öneme sahip bir ülkedir. Özellikle Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz rezervleri komşu ülkeleri için ilgi odağı durumundadır. Daha spesifik bir örnekle, Azerbaycan'ın enerji kaynakları İran açısından stratejik bir alan oluşturmaktadır. Çünkü İran bu kaynaklara erişebilmeyi, gerek ekonomik gerekse jeopolitik çıkarları açısından kritik bir mesele olarak görmektedir. Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının sayesinde 1990'ların sonunda enerji ihracatçısı bir ülke olmuştur. Bu rezervler komşu ülkeler dışında '*Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)*' boru hattı gibi projelerle, Batı'ya da taşınmaktadır.

Azerbaycan'ın SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, sınır komşularıyla yaşadığı birtakım anlaşmazlıklar olagelmıştır. En sıkıntılı sınır komşusu Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesi üzerine yaşanan sıcak çatışma zamanla büyüyerek savaşa dönüşmüştür. Bu savaşa diğer komşu ülke Rusya'nın yaklaşımı, Ermenistan'ı askeri olarak destekler nitelikte olsa da Azerbaycan ile de enerji alanında ticari ilişkiler kurması şeklinde olmuştur. İran ise iki ülkeyle de komşu olması sebebiyle tarafsızlık politikasını sürdürmekle beraber ateşkese öncülük etmiştir. Çünkü Azerbaycan ve İran arasında kurulması planlanan tüm iyi niyetli ilişkilerin temelinde "*Güney Azerbaycan*" meselesi

- 1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, bnur.ozdmr09@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8048-6512>
- 2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, 77omerozel@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9470-4559>

öncelik taşımaktadır. Ancak Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanı seçimlerinden önce yapmış olduğu bir konuşmada İran'ın parçalanacağını ve bütün toprakların Azerbaycan'ı genişletmek için kullanılacağını ifade etmesinden sonra İran adına "Bağımsız Azerbaycan" korkusu başlamıştır. (Neciyev & Gasımlı, 2020, s. 1270) Nitekim İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını çok sayıda devlet tanıdıktan sonra 25 Aralık 1991'de tanımıştır.

1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi: GSYİH-Enflasyon-İşsizlik

a) Ekonomi Politikalarında Değişiklik

Azerbaycan'ın, 1991 yılında SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını kazanmasıyla beraber birtakım sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Sovyet merkezli ekonomi planından ayrılarak serbest piyasa ekonomisine geçiş yapıldığında ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte o dönemlerde meydana gelen Dağlık Karabağ Savaşı da mevcut ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan'ın sınır komşusu olan İran ve Rusya'nın Dağlık Karabağ Savaşı'na gösterdikleri olumsuz yaklaşım nedeniyle bölgedeki ticaret ağları zarar görmüştür.

Bağımsızlığından önce Azerbaycan'ın ekonomik sistemi merkezi planlıyken bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan ekonomik sistemini piyasa ekonomisine dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda atılacak ilk adım liberalleşme ve özelleştirme uygulamaları olmuştur. Siyasi istikrarsızlıkla birlikte Ermenistan ile mevcut savaş durumu ve diğer komşu ülkelerle yaşadığı sorunlar nedeniyle özelleştirilme gerçekleştirilememiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam eden savaş, siyasi rejim istikrarsızlığı ve Rusya'nın ulaşım ambargosu geçiş döneminde oluşan ekonomik krizlerin şiddetini artırıcı bir etki göstermiştir(Suleymanov & Aliyev, 2015). Ayrıca Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ayaz Mutalibov merkezi hükümete bağımlı bir politika izlemekte olduğundan dolayı sorunlara karşı ilgisiz bir yaklaşım göstermekle birlikte Rusya odaklı politikalar izlemiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı olan Elçibey yönetiminde ise SSCB'nin çöküşünden dolayı sanayi üretiminde yaşanan aksaklıklara rağmen döviz ve altın rezervlerinde birikim gerçekleştirilmiştir. Yine aynı dönemde ilk Azerbaycan para birimi olan manat piyasa sürülerek Milli Banka kurulmuştur(Erler vd., 2012).

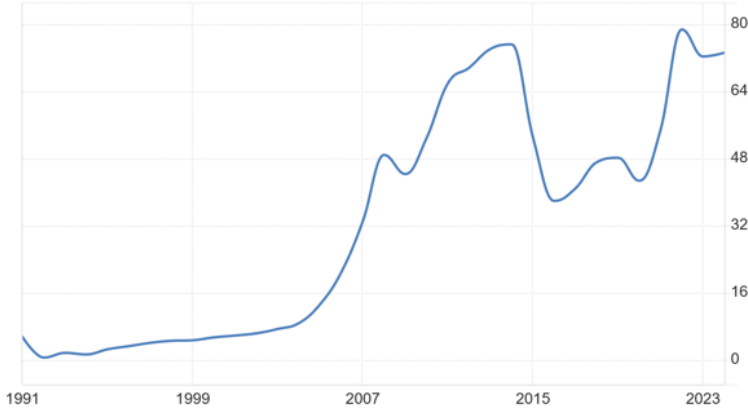
b) Gayri Safi Milli Hasılanın Analizi

Azerbaycan, SSCB dönemlerindeyken, 1980'li yıllara kadar süregelen bir ekonomik büyüme meydana gelmiştir. Azerbaycan ekonomisinin büyüme hızında ciddi artışlar gözlenirse de bu artışın asıl kaynağı, hammadde üretimi özellikle bulunduğu coğrafi konum sebebiyle petrol kaynağına ek olarak tarım ürünlerinin üretimi olarak gösterilmiştir(Bağırzade, 2011). Daha sonra

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılı ile 1994 yılı arasında birçok siyasal ve ekonomik problem ile karşı karşıya kalmıştır. Bu problemler zamanla birleşerek bir çeşit *buhvana* yol açmıştır. 1990 yılına kıyasla 1994 yılında GSMH %50 azalıştayken, 1994 yılında süratle artış gösteren enflasyon %1700'lere doğru yükseliştir(Aras vd., 2012).

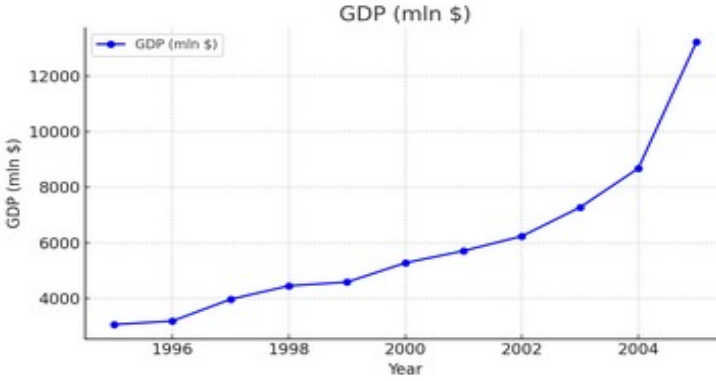
Grafik 1’de belirtildiği üzere,Azerbaycan’ın 1990 yılında GSYİH değeri 1994 yılındaki GSYİH değerinin 2.67 katı olarak gösterilmektedir. Bağımsızlığının ilk yıllarında GSYİH büyüme oranı eksiye olmasına rağmen önemli bir boyutta değildir. Ancak devam eden yıllarda GSYİH ’da %21,8 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca toplam ihracat hacminde 1994 yılında 1992 yılına göre 2.32 kat civarında azalma göstermiştir. Bunun temel nedeni petrol ve doğal gaz ihracatında meydana gelen düşüşler olarak ortaya çıkmaktadır(Suleymanov & Aliyev, 2015).

Grafik-1: 1991-2023 Yılları Arasında Azerbaycan GSYİH Verileri

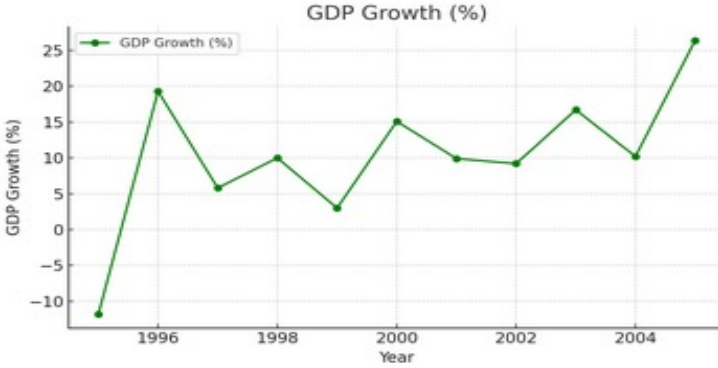
Kaynak: tradingeconomics.com | World Bank

Petrol endüstrisinin, yabancı petrol şirketleri ile yapılan “Yüzyılın Antlaşması” kapsamında yeniden yapılandırılmasıyla birlikte istikrar sağlanması amaçlandıktan sonra ülke yönetimi, ticaret ve fiyatların serbestleştirilmesi, özelleştirme, girişimcilerin desteklenmesi gibi ekonomik yenilikler hedeflemiştir. Bu bağlamda tarım alanında özelleştirme başlatılıp Sovhozların mülkiyeti de özelleştirilmeye tabi tutulmuştur. EBRD’nin(European Bank for Reconstruction and Development) 2005 yılında yayınlanan Geçiş Raporu’na göre Azerbaycan’ın 2005 yılı ortalarındaki GSYİH değerinde özel sektörün etkisi %60 olarak gösterilmiştir(Dudwick vd., 2007).

Grafik-2: Azerbaycan'ın Yıllara Göre GSYİH (milyon \$) Değişimi

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri (1995-2005)

Grafik 2’de belirtildiği üzere Azerbaycan GSYİH’nda 1995 sonrası pozitif bir büyüme olduğu görülmekle birlikte, 2004 yılındaki GSYİH’nın; 1995 yılına kıyasla yaklaşık olarak 3 kat kadar artış gösterdiği gözlenmektedir (Suleymanov & Aliyev, 2015).

Grafik-3: Azerbaycan'ın 1995-2005 Yılları Arasındaki GSYİH Büyüme Oranı (%)

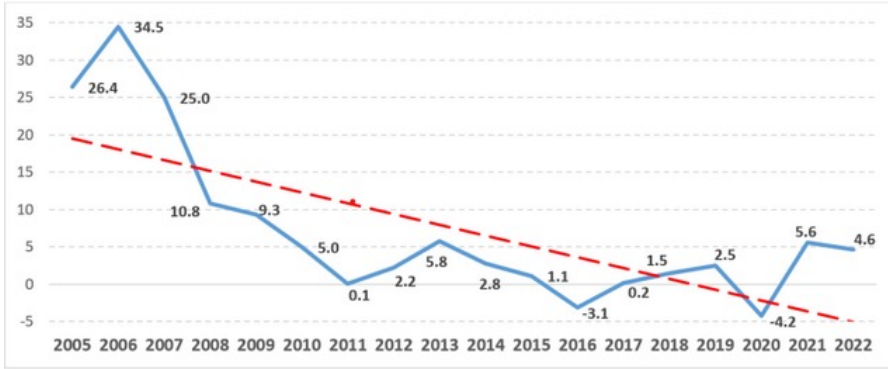
Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri (1995-2005)

Ticarette serbestleşme politikası, bu dönemde ithalat hacmini artırarak ihracat hacmini geçmesine yol açmıştır. Ayrıca, Dünya Bankası verilerine göre, 2005 yılında tarım sektöründe 1,57 kat, imalat sektöründe 2,44 kat ve sanayi sektöründe 8,22 kat artış gerçekleştiği görülmektedir. Sanayi sektörünün bu dönemde gösterdiği büyümenin, petrol ve doğal gaz üretiminde meydana gelen artıştan kaynaklandığı söylenmektedir (Ciarreta & Nasirov, 2012).

SSCB’den ayrılıp kendi bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, petrol üretiminde bağımsız hareket etme niyetinde olmasına rağmen petrolünün dünya pazarlarına ulaşmasında birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Karşılaşılan sorunları çözüme kavuşturabilmek adına 2005 yılında Bakü- Tiflis-Ceyhan Boru hattı açılmış ve bu boru hattı kullanılarak Azerbaycan petrolü, Gürcistan

üzerinden Türkiye'nin Ceyhan limanına ihraç edilmiştir(Cornell & Starr, 2005). Ayrıca, Azerbaycan doğal gaz kaynağını dünyaya ihraç etmek amacıyla Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattını inşa etmiştir(Aras vd., 2012). BTC boru hattının açılması petrol üretimiyle birlikte, ihracatın ciddi şekilde artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda petrolden elde edilen gelirler ülke ekonomisinin yapısını değiştirmiştir. Sonuç olarak, Azerbaycan GSYİH'nin büyümesinin en önemli kaynağı petrol ve doğal gaz ihracatı yoluyla olmuştur(Suleymanov & Aliyev, 2015).

Grafik-4: 2005-2022 döneminde GSYİH büyüme oranları, bir önceki yıla kıyasla (%)

Kaynak: Bakü Araştırma Enstitüsü

c) Azerbaycan'ın Enflasyon ve Tüketici Fiyatları Analizi (1991-2024)

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan ederek küresel ekonomik sisteme adım atmıştır. Bağımsızlık sonrası ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması sürecinde, ülke çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle enflasyon oranlarının kontrol altına alınması, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli bir hedef olmuştur (World Development Indicators, 2024).

Ülke ekonomisi petrol ve doğal gaz rezervlerinden büyük ölçüde faydalanarak büyüme göstermiş olsa da, bu doğal kaynaklara aşırı bağımlılık ekonomik göstergelerde zaman zaman dalgalanmalara neden olmuştur. Enflasyon oranları ve tüketici fiyat endeksi gibi makroekonomik göstergeler, halkın yaşam standartlarını doğrudan etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır. Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan ekonomik veriler, Azerbaycan'ın ekonomik performansını daha derinlemesine analiz etmek için değerli bilgiler sunmaktadır.

d) Yıllara Göre Enflasyon Eğilimleri (1991-2024)

Azerbaycan'ın bağımsızlık yıllarında ekonomik istikrar sorunlarıyla karşılaşmak zorunda kaldığı bilinmektedir. 1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ülkede ekonomik politikalarda önemli

değişiklikler yaşanırken yüksek enflasyon ve ekonomik kriz gibi sorunlar dikkat çekmiştir. Özellikle 1994 yılında enflasyon oranının %1763 gibi rekor bir seviyeye ulaşması, Sovyet sonrası geçiş sürecinin ne denli zorlu olduğunu açıkça göstermektedir. (World Development Indicators, 2024).

1995 yılından itibaren Azerbaycan hükümetinin IMF'nin önerdiği katı ekonomik politikaları benimsediği ve reform süreçlerini hızlandırdığı bilinmektedir. Bu reformlar arasında özel sektörün desteklenmesine yönelik politikaların yanı sıra kamu harcamalarının kısılmış olması ve petrol gelirlerinin etkin bir şekilde yönetimi de yer almaktadır. 2000'li yılların başında enflasyonda belirgin bir düşüş yaşanırken 2005 yılına kadar enflasyon oranları %10'un altına inmiştir. (Azerbaijan Economic Outlook, 2022).

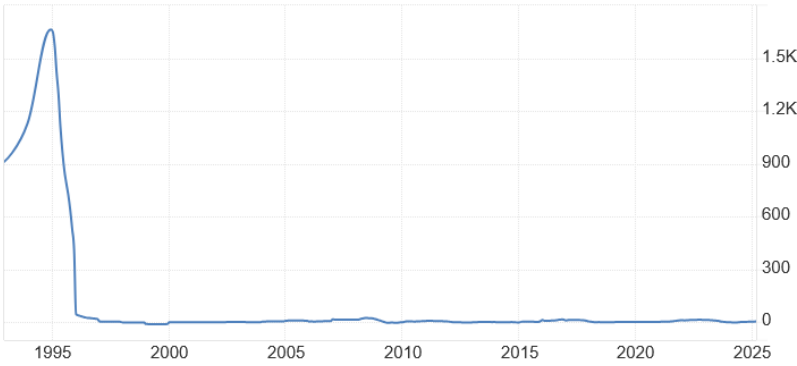
2008 küresel mali krizi Azerbaycan'ı da etkileyerek enflasyon oranlarında geçici bir artışa neden olmuştur. Ancak bu dönemde, petrol fiyatlarındaki yaşanan yükseliş ve uluslararası rezervlerin kullanımı ekonomik dengeyi yeniden sağlamıştır.

2015 yılına gelindiğinde ise petrol fiyatlarındaki dramatik düşüş, Azerbaycan'ın ithalata bağımlılığını artırmış ve enflasyon oranlarının %12 seviyesine yükselmesine neden olmuştur.

Yıl	Enflasyon Oranı (%)	Açıklama
1991	%1200	Bağımsızlık sonrası istikrarsızlık
1994	%1763	Hiper enflasyon
2000	%2.5	Stabilizasyon başlıyor
2008	%9.5	Küresel mali kriz
2015	%12.0	Petrol fiyatlarındaki düşüş
2020	%4.2	COVID-19 pandemisi etkileri
2024	%3.0 (Tahmini)	Stabil bir enflasyon hedefi

2020 yılında COVID-19 pandemisinin dünya çapındaki etkilere bağlı olarak ekonomik faaliyette bir yavaşlama yaşanmıştır ve hükümetin önceden tedbirli politikaları sayesinde enflasyon oranlarının 2024 yılına gelindiğinde %3–%5 arasında istikrarlı bir seviyeye gelmesini sağlamıştır. (Economic Recovery Post-COVID-19., 2020).

Yukarıdaki Tablo 1'de yıllara göre Azerbaycan'da yaşanan enflasyon oranları ve bu oranların yaşanmasındaki önemli faktörler gösterilmiştir.

Grafik-5: 1995 – 2025 Yılları Arası Azerbaycan Enflasyon Oranı Verileri

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

e) Tüketici Fiyatlarındaki Değişimler

Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), bir ekonomide genel fiyat seviyelerinde meydana gelen değişiklikleri ölçen ve enflasyon oranını belirleyen önemli bir göstergedir. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası ilk yıllarında TÜFE'de önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır. 1990'ların ortalarında para biriminin değer kaybı ve dış ticaret açığındaki artışın etkin olmasıyla birlikte, tüketim mallarındaki fiyatların hızla yükselmesine yol açmıştır. (Makroekonomik Göstergeler: İşsizlik ve Ekonomik Veriler, 2024).

2000'li yıllarda ise petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte ekonomik reformlar TÜFE'de istikrar sağlamıştır. Bu dönemde, ithal malların fiyatlarını dengelemek amacıyla kur politikaları etkin bir şekilde yönetilmiştir. Ancak 2015 yılında petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte ithalata bağımlı ürünlerin fiyatlarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu durum tüketicilerin alım gücünü olumsuz etkilemiştir (Dünya Bankası Yayınları, 2015).

Son yıllarda, hükümetin enflasyon hedefleme politikası, tüketici fiyatlarını kontrol altında tutmada etkili olmuştur. 2024 yılı itibarıyla, TÜFE'nin düşük seviyelerde seyretmesi beklenmektedir. Bu durum, Azerbaycan ekonomisinin sürdürülebilir bir büyüme yolunda ilerlediğini göstermektedir (Azerbaijan Economic Outlook, 2022).

Azerbaycan'ın ekonomik tarihine baktığımızda, enflasyon ve tüketici fiyatları, ülkenin kalkınma sürecinde önemli birer ölçüt olarak öne çıkmaktadır. 1990'ların başındaki hiper enflasyon, bağımsızlık sonrası ekonomik sistemin kırılganlığını gözler önüne sererken, 2000'lerde petrol gelirleriyle sağlanan istikrar, başarılı bir dönüşüm hikâyesi ortaya koymuştur (Dünya Bankası Yayınları, 2015).

Gelecek yıllarda, hükümetin ekonomik çeşitliliği artırmaya yönelik politikaları güçlendirmesi ve tarım, yenilenebilir enerji gibi sektörlerle

yatırımları artırması kritik öneme sahiptir. Ayrıca, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak reformların sürdürülebilirliğini sağlamak, uzun vadeli ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır (World Development Indicators, 2024).

f) Azerbaycan 1992-2024 Arası İşsizlik Analizi

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazandıktan sonra ciddi ekonomik ve sosyal zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin ekonomisi, Sovyet sonrası dönemin kaotik yapısından kurtulmaya çalışırken, işsizlik oranları ekonomik istikrarsızlık ve reform süreçlerinin bir yansıması olarak yükselmiştir. İşgücü piyasası hem bağımsızlık sonrası geçiş dönemi hem de küresel ekonomik koşullara bağlı olarak dalgalanmalar yaşamıştır (World Development Indicators, 2024).

Yılmaz (2023), işsizliği, çalışma çağındaki olan, iş gücüne katılma isteği taşıyan ve aktif olarak iş arayan bireylerin, çeşitli ekonomik ya da yapısal nedenlerle iş bulamaması durumu olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, işsizliğin sadece bireysel bir durum değil, aynı zamanda ekonomik sistemin işleyişiyle doğrudan ilişkili toplumsal bir sorun olduğunu da ortaya koymaktadır.

İşsizlik oranları, Azerbaycan ekonomisinin gücünü ölçmede önemli bir gösterge olmuştur. Özellikle petrol ve doğal gaz sektörlerine dayalı büyüme, işsizliği azaltmada etkili olsa da ekonominin çeşitlendirilmemesi bazı dönemlerde işsizlik oranlarının yeniden yükselmesine neden olmuştur.

❖ 1992-2000: Bağımsızlık ve Ekonomik Çalkantılar

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan ekonomisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1992-2000 yılları arasında, ekonomideki yapısal değişiklikler ve altyapı eksiklikleri nedeniyle işsizlik oranları hızla artmıştır. Bu dönemde, işsizlik sadece ekonomik reformların zorluklarıyla değil, aynı zamanda Ermenistan ile Dağlık Karabağ üzerine yapılan savaşın getirdiği sosyal ve ekonomik maliyetlerle de ilişkilendirilmiştir (Azerbaijan Economic Outlook, 2022).

Azerbaycan hükümeti, işsizliği azaltmak amacıyla çeşitli politikalar uygulamaya çalışsa da piyasa ekonomisine geçiş sürecinde kamu sektöründeki istihdam fırsatları azalmıştır. 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" (Contract of the Century) ile ülkenin enerji sektörüne uluslararası yatırımlar çekilmiş, ancak bu yatırımların işsizlik oranlarını düşürmedeki etkisi sınırlı kalmıştır. 1995 yılında işsizlik oranları %20'nin üzerine çıkarak tepe noktasına ulaşmıştır (World Development Indicators, 2024).

Bu yıllarda kırsal bölgelerde işsizliğin daha yüksek olduğu ve birçok bireyin geçimlerini sağlayabilmek için tarım sektörüne yöneldiği gözlemlenmiştir. Ancak, bu sektörün modernizasyon eksikliği nedeniyle istihdam yaratma

kapasitesi sınırlı kalmıştır. 2000 yılına kadar, ekonomik reformların etkileri belirginleşmeye başlasa da Azerbaycan işsizlikle mücadelede önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaya devam etmiştir.

❖ 2001-2010: Petrol Gelirleri ve İşsizlikte Düşüş

2001-2010 dönemi, Azerbaycan için ekonomik büyüme ve işsizlik oranlarının düşüşüyle dikkat çeken bir dönem olmuştur. 2001 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'nun (SOFAZ) kurulması, petrol gelirlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak sağlamış ve ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. (World Development Indicators, 2024). Bu gelirler, altyapı projelerine, eğitim ve sağlık hizmetlerine yatırım yapılmasını mümkün kılmış, böylece işgücü piyasasında yeni istihdam olanakları yaratılmıştır.

Enerji sektöründeki büyüme, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının 2006 yılında faaliyete geçmesiyle hızlanmıştır. Bu dönemde petrol sektörü, yalnızca doğrudan istihdam sağlamakla kalmamış, aynı zamanda yan sektörlerde de yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, istihdam artışının büyük ölçüde petrol ve gaz sektörü etrafında yoğunlaşması, ekonominin diğer sektörlerinde iş yaratma kapasitesini sınırlı bırakmıştır (Azerbaijan Economic Outlook, 2022).

2008 küresel mali krizi, Azerbaycan ekonomisine sınırlı bir etki yapmış ve işsizlik oranları üzerindeki etkisi diğer ülkelere kıyasla daha hafif olmuştur. Bunun bir nedeni Azerbaycan'ın büyük bir kısmı petrole dayalı olan dış ticaret gelirlerinin o dönemde nispeten istikrarlı kalmasıdır. Ancak, bu dönemde işsizlik oranlarının %8-10 seviyelerinde olduğu tahmin edilmektedir (Makroekonomik Göstergeler: İşsizlik ve Ekonomik Veriler, 2024).

Bu dönemde işgücü piyasasında dikkat çeken bir diğer faktör, kırsal alanlardan kentlere olan göç hareketleridir. Özellikle Bakü ve çevresindeki bölgelerde istihdam fırsatlarının artması, şehirlerdeki işsizliğin azalmasına katkı sağlamıştır. 2010 yılı itibarıyla işsizlik oranlarının %6'ya kadar düştüğü tahmin edilmektedir.

❖ 2011-2020: Çeşitlendirme Çabaları ve Petrol Krizi

2011-2020 dönemi, Azerbaycan'ın ekonomisini çeşitlendirme çabalarının hız kazandığı, ancak petrol krizinin işsizlik üzerinde belirgin etkiler yarattığı bir dönem olmuştur. 2011 yılından itibaren Azerbaycan hükümeti, enerji sektörüne bağımlılığı azaltmak ve diğer sektörlerde istihdam yaratmak amacıyla tarım, turizm ve teknoloji gibi alanlara yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu çabalar kırsal alanlardaki işsizlik oranlarını azaltmayı hedeflemiştir (World Development Indicators, 2024).

Ancak 2015 yılında yaşanan küresel petrol fiyatlarındaki düşüş Azerbaycan ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek işsizlik oranlarının tekrar artmasına

neden olmuştur. Bu yıllarda enerji sektöründe çalışanların bir kısmı işten çıkarılmış ve ülkede ekonomik daralma yaşanmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş Azerbaycan manatının devalüasyonunu da tetiklemiş ve ithalat maliyetlerini artırarak yerel üretim sektörleri üzerinde baskı yaratmıştır (Azerbajian Economic Outlook, 2022).

Bu kriz sürecinde hükümet işsizliği azaltmak ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli politikalar uygulamıştır. Kamu altyapı projelerine yapılan yatırımlar işsizlikle mücadelede geçici çözümler sunmuş, aynı zamanda inşaat sektöründe istihdamı artırmıştır. Bunun yanı sıra küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) desteklenmesi için çeşitli teşvik programları başlatılmıştır.

2020 yılında COVID-19 pandemisi Azerbaycan işgücü piyasasında yeni zorluklar yaratmıştır. Pandemi sürecinde hizmet sektörü ve turizm gibi emek yoğun sektörlerde iş kayıpları yaşanmıştır. Aynı zamanda dijitalleşme süreci, bazı sektörlerde yeni istihdam fırsatları yaratmış ve uzaktan çalışma modeli yaygınlaşmıştır. Bu dönemin sonunda işsizlik oranlarının %7-9 aralığında seyrettiği tahmin edilmektedir (Makroekonomik Göstergeler: İşsizlik ve Ekonomik Veriler, 2024).

❖ 2021-2024: Pandemi Sonrası Dönem

COVID-19 pandemisinin yarattığı ekonomik dalgalanmaların ardından Azerbaycan 2021'den itibaren işgücü piyasasında toparlanma sürecine girmiştir. Pandemi sırasında zarar gören hizmet sektörü ve turizm gibi alanlar yeniden canlanmaya başlarken, özellikle dijitalleşme ve teknoloji tabanlı iş modelleri yeni istihdam fırsatları sunmuştur. Azerbaycan hükümeti ekonominin toparlanmasını hızlandırmak amacıyla dijital altyapıya yatırım yapmış ve yenilikçi iş modellerini desteklemek için çeşitli teşvikler sağlamıştır (World Development Indicators, 2024)

Bu dönemde petrol fiyatlarındaki kademeli toparlanma enerji sektöründeki istihdamı yeniden artırmıştır. Hükümetin uzun vadeli hedefi, enerji dışı sektörlerde istihdam olanaklarını genişletmek olmuştur. Tarım, yenilenebilir enerji ve lojistik gibi sektörler iş gücü piyasasında çeşitlilik sağlamak adına stratejik önem kazanmıştır. 2024 yılı itibarıyla işsizlik oranlarının %5-6 seviyelerine düşmesi beklenmektedir (Azerbajian Economic Outlook, 2022)

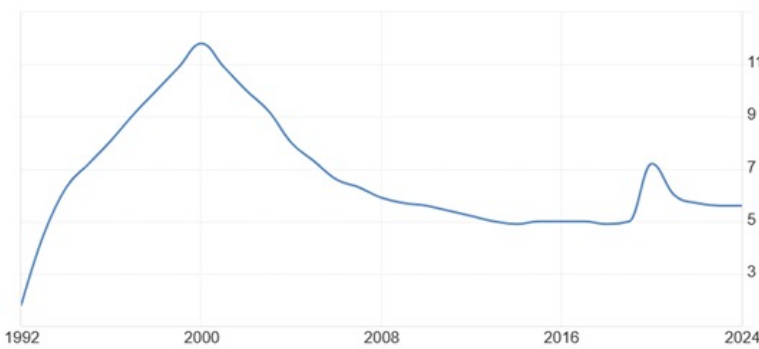
2022 yılında başlayan kamu odaklı istihdam projeleri özellikle kırsal bölgelerde işsizlikle mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Sosyal yardım programları ve mesleki eğitim projeleri işsiz bireylerin yeniden iş gücüne kazandırılmasını hedeflemiştir. İşgücü piyasasında kadınların ve gençlerin daha fazla yer alması için özel teşvikler oluşturulmuş ve bu durum ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur (Makroekonomik Göstergeler: İşsizlik ve Ekonomik Veriler, 2024)

Son olarak, Azerbaycan'ın dijitalleşmeye yaptığı yatırımlar, uzaktan çalışma ve e-ticaret gibi yeni istihdam modellerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu süreç hem kırsal hem de kentsel alanlardaki işgücü piyasasını olumlu yönde etkilemiştir.

Tablo-2: Azerbaycan Yıllık İşsizlik Oranları ve Nedenleri (1992-2024)

Yıl	İşsizlik Oranı (%)	Açıklama
1992	%25	Sovyet sonrası ekonomik çöküş
1995	%20	İlk ekonomik reformların başlangıcı
2000	%18	Enerji sektörüne uluslararası yatırımlar
2005	%12	Petrol gelirlerinin ekonomiye etkisi
2010	%6	İşsizlikte düşüş; Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı
2015	%10	Petrol fiyatlarındaki düşüş
2020	%7	COVID-19 pandemisinin etkileri
2024	%5 (Tahmini)	Ekonomik toparlanma ve çeşitlendirme çabaları

Grafik-6: Azerbaycan 1992 – 2024 Yılları Arası İşsizlik Oranı Verileri

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

Azerbaycan'ın işgücü piyasası, 1992-2024 yılları arasında önemli değişimlere tanık olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde yüksek işsizlik oranları, ekonomik ve sosyal sorunların bir yansıması olarak ortaya çıkarken, petrol gelirleriyle desteklenen büyüme süreçleri işsizlik oranlarını azaltmada etkili olmuştur. Ancak, enerji sektörüne aşırı bağımlılık işgücü piyasasında yapısal sorunları çözmek yerine yalnızca geçici çözümler sunmuştur (World Development Indicators, 2024)

2020'li yılların başında dijitalleşme, yenilenebilir enerji ve tarım gibi sektörlerde yapılan yatırımlar, Azerbaycan'ın işsizlikle mücadelede alternatif yollar aradığını göstermektedir. Uzun vadeli sürdürülebilirlik için, ekonominin çeşitlendirilmesi ve genç iş gücü için fırsatlar yaratılması kritik öneme sahiptir. Kadın istihdamının artırılması ve mesleki eğitime yapılan yatırımlar da iş gücü piyasasında olumlu etkiler yaratmaktadır (Azerbaijan Economic Outlook, 2022)

2. Azerbaycan'ın Dış Ticareti

Küresel ekonominin giderek daha fazla yer kaplamaya başladığı dönemde, dış ticaret ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış ticaret, mal ve hizmet sürecine ek olarak ülkelerin üretim yapısının gelişimini, teknolojiye uygunluklarını ve uluslararası rekabetteki konumlarını etkileyen bir araçtır. Özellikle doğal kaynaklardan beslenen ekonomilerde, ihracat gelirleriyle desteklenen ekonomik büyümeyle birlikte ithalat yoluyla teknolojik dışa açıklığın sağlanması, dış ticaretin ülkelerin stratejik önemini daha da artırdığını göstermektedir.

Orta Asya'nın enerji zengini olan Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren dışa açık bir ekonomi modelini benimsemiştir. 2000 yıllarının başından itibaren enerji sektörüne yaptığı yatırımlar ve uluslararası boru hatları ile ihracat kapasitesini önemli ölçüde geliştirmiştir. Nitekim petrol ve doğalgaz ihracatı, Azerbaycan'ın dış ticaret gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmakla birlikte ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bununla birlikte, Azerbaycan dış ticaretinde ihracat kadar ithalatın da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ülke, sanayi üretiminde ihtiyaç duyduğu makineler, teknolojik araçlar ve bazı tüketim mallarını ithalat yoluyla temin etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ekonomisindeki sınırlı üretimin ithalata bağımlı bir yapı ortaya koyduğu söylenmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, Azerbaycan'ın dış ticaret yapısı altında ihracat ve ithalatı incelenerek ülkenin ticaret ürünleri ve ortaklarından bahsedilecektir. Ayrıca ithalat ve ihracatın ülke ekonomisi üzerindeki etkileri değerlendirilip ithalatın ihracatı karşılama oranına bakılacaktır.

g) Azerbaycan'da İhracat ve Enerji İhracatının Azerbaycan Ekonomisine Etkisi

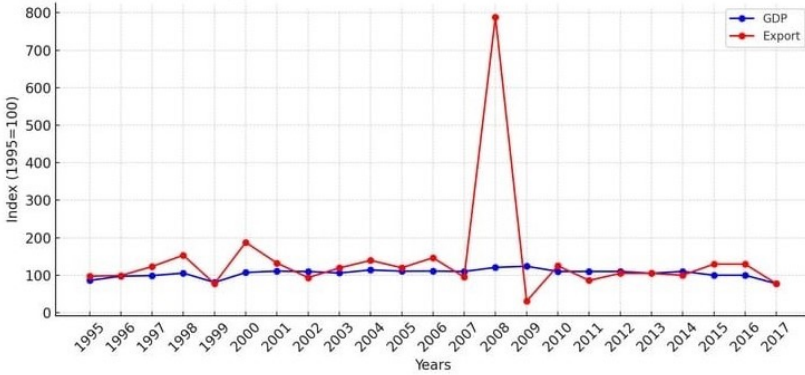
Bir ülkenin ekonomik kalkınmasının en önemli payı ihracata aittir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde enerjiye duyulan ihtiyaç enerji ihracatının önemini ortaya çıkartmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının toplam ihracat ile enerji ihracatı arasındaki ilişki gösterilmektedir(Huseynli, 2022).

Enerji, ekonomik kalkınma açısından çok önemli bir üretim faktörüdür. Bu bağlamda, bir ülkenin ihracatının yüksek olmasının iki önemli nedeni olduğu görülmektedir. *Birincisi* ülkeye döviz girdisi sağlaması, *ikincisi* ise ülkedeki üretim sektörlerinin çalışmasında meydana gelen artıştır. Birçok üretimin gerçekleştirilmesi için çoğunlukla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Enerjiye duyulan ihtiyacın oluşturduğu talep enerji piyasalarının genişlemesinde önemli etki yaratmaktadır.

Azerbaycan ekonomisinin genellikle ithalata dayalı olmasıyla birlikte, petrol ve doğal gaz kaynaklarındaki verimliliği nedeniyle ihracatın da etkin olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynakların(petrol/doğal gaz) yurt içinden hammadde olarak ihraç edilmesinden dolayı ülkeye geri dönüşü hazır ürün olarak gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda ülke ekonomisinde beklenenden daha az bir büyüme meydana gelmektedir.

Azerbaycan ekonomisinin genel verilerine bakıldığında, 1995-2017 yılları arasındaki GSYİH ve ihracatta meydana gelen büyüme oranları incelenmiş olup ihracatın büyüme oranında gayri safi yurtiçi hasılaya kıyasla daha fazla dalgalanma olduğu açıklanmaktadır. İhracatta meydana gelen dalgalanma, ülke ihracatının %84'ünü geçkin kısmının doğal kaynaklardan oluşmasıyla birlikte, dünyada sürekli olarak değişen petrol fiyatlarıyla ilgili olduğu söylenmektedir(Musayev & Huseynov, 2019).

Grafik-7: Azerbaycan'ın 1995-2017 Yılları Arasında GSYİH ve İhracat Büyüme Hızı

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

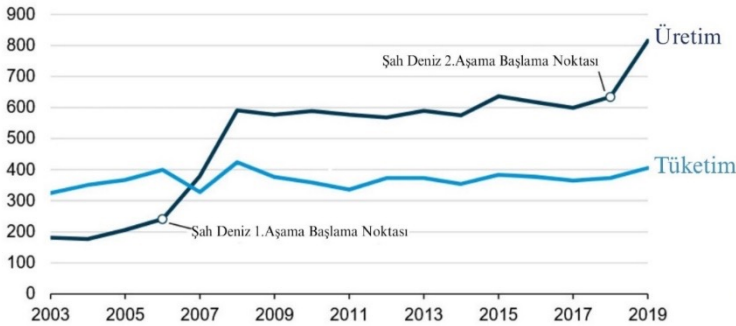
Grafik 7'de görüldüğü gibi, 2008 yılında petrol fiyatları son 30 yıldaki rakamların en üst seviyesine ulaşmış ve bu durum ihracata artışa yol açmıştır. 2015 yılında Manat kurunda meydana gelen düşüşten dolayı 2016 yılında ihracatta canlanma yaşanmış ancak GSYİH'de ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. 2017 yılında ihracatın büyüme hızında azalma görülürken; aynı zamanda ülkenin sahip olduğu ihracat ortaklarının İtalya, Rusya, İsrail, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Kanada, Endonezya, Gürcistan, Çin, Hindistan, Almanya, Portekiz ve Ukrayna olduğu söylenmektedir. Ancak zamanla bu ortaklarla olan ihracat dinamiklerinde değişim meydana gelmiş olup son yıllarda Azerbaycan'ın Almanya, İsrail, Rusya ve Endonezya ile olan ihracatında azalma söz konusuysa; Çek Cumhuriyeti, Portekiz, İtalya, Kanada ve Türkiye ile olan ihracatında artış yaşandığı görülmektedir(Musayev & Huseynov, 2019).

Azerbaycan'da hampetrol üretimi Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi(SOCAR) ve Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi(AIOC) tarafından yapılmaktadır.

Ayrıca Azerbaycan, SSCB döneminde doğal gaz sektöründe petrol sektöründe olduğu kadar bir gelişme gösterememiş ve 1902 yılında başlayan doğal gaz üretimi, SSCB döneminde petrol sektörünün gerisinde kalmıştır. 1980’li yıllarda doğal gazın yıllık üretimi 14 metreküp seviyesindeyken, 1990’dan itibaren hızlı bir düşüş göstermiştir. 1995-2001 yılları arasında Azerbaycan’ın üretimini yaptığı doğal gazın ülke içinde sadece %40’lık bir talebi karşılamaya başlaması üretimin yetersiz olduğu göstermiştir. Bunun sonucu olarak Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan’a doğal gaz ihraç ederken, 1990’dan sonra Türkmenistan ve İran’dan doğal gaz ithal etmeye başlamış ancak 1995 yılında bu ithalat durdurulmuştur. 2000’li yılların başında Azerbaycan ve Rusya arasında doğal gaz ithalatı için anlaşma yapılmış, Azerbaycan doğal gazı Rusya’dan ithal etmeye başlamıştır (Aras, 2003).

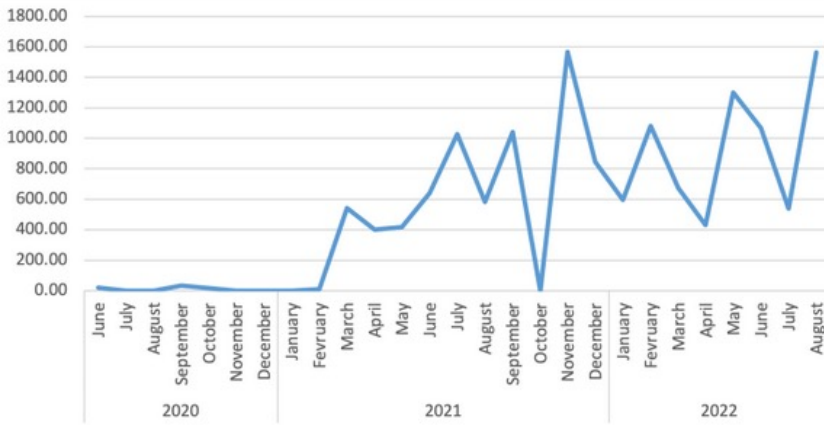
Azerbaycan 2006 yılının son dönemlerinde Rusya ile olan anlaşmasına son vererek 2007’de “*Şah Deniz*” yatağından doğal gaz üretimine başlamış ve zamanla iç talebi karşılayacak duruma gelmiştir. 2007 yılında doğal gaz üretimi 2006 yılına göre %81 artış göstererek, 11 milyar metreküp’e ulaşmıştır. 2007 yılından itibaren Bakü – Tiflis – Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı üzerinden doğal gaz ihracatına başlanmıştır. Bu durum göz önüne alındığında, 2015 yılına doğru Şah Deniz yatağından yıllık 30 milyar metreküp doğal gaz üretiminin olması öngörülmüştür (Aras vd., 2012).

Grafik-8: Azerbaycan Kuru Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi (2003-2019)

Kaynak: ABD Enerji Enformasyon İdaresi

Azerbaycan şu anda ağırlıklı olarak Güney Gaz Koridorunu (SGC) kullanarak doğal gaz ihracatını gerçekleştirmektedir. TANAP boru hattı, 2018 yılında kullanılmaya başlanmış ve ilk gaz gönderim kapasitesinin 16 milyar metreküp olduğu görülmüştür. Ayrıca TAP boru hattının 2020 yılında faaliyete geçirilmesiyle birlikte kapasitesinin 10 milyar metreküp olduğu tahmin edilmiştir. Son olarak, 2022 yılında Yunanistan – Bulgaristan Enterkonektörü (IGB), Trans – Adriyatik Boru Hattı’ndan gaz dolaşımı yapmak amacıyla kilit rota olarak belirlenmiştir (Veliyev, 2022).

Grafik-9: Aylara göre Azerbaycan gaz ihracatı (2020-2022) (milyon metreküp)

Kaynak: Bakü Araştırma Enstitüsü

Tablo -3: 2013-2017 Başlıca Ülkelere Göre İhracat Dinamikleri (milyon \$)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Kanada	0.05	220.25	223.72	98.13	534.28
Çek Cumhuriyeti	215.92	592.04	549.52	214.37	556.85
Gürcistan	519.18	529.55	496.20	416.64	471.35
Almanya	1356.74	1925.56	1223.96	610.83	450.46
Endonezya	2771.82	2012.32	477.82	77.46	465.13
İsrail	1260.70	1766.95	801.53	664.11	638.94
İtalya	5989.66	4805.62	2254.33	4333.75	4406.43
Portekiz	525.76	552.15	368.87	331.28	446.34
Rusya	1077.84	640.27	417.76	409.26	587.03
Türkiye	525.99	502.49	1477.26	1185.66	1366.34

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

Tablo-3’de 2017 yılında Azerbaycan’a en fazla döviz akışı sağlayan ürünlere yer verilmiştir. Bu dönemde ham petrol ve gaz ihracatının da etkisiyle mineral yakıtlar ve yağların ihracatta önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak 2015 yılından sonra petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşten olumsuz etkilenmiş ve bu ürünlerin ihracatında azalma yaşanmıştır. Bu duruma karşılık olarak, 2013’ten itibaren alüminyum, kimyasal maddeler, plastik ürünler, meyve, şeker, kuruyemiş ürünlerinin ihracatında artış gözlenmiştir(Musayev & Huseynov, 2019).

Tablo-4: Ülkeye Daha Fazla Döviz Kazandıran Ürünlerin İhracatı

Ürün Grupları, milyon ABD \$	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	22259.2	22229.8	20177.2	11187.1	12270.2	12358.8
Yenilebilir meyve ve kuruyemişler, turunçgiller	208.0	173.5	192.2	220.2	243.8	292.7
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	56.0	77.3	98.9	91.7	129.0	210.1
İnciler, kıymetli taşlar, kıymetli metaller	81.5	73.4	77.1	83.2	77.2	141.6
Alüminyum ve bunlardan mamul ürünler	94.9	82.8	86.8	86.1	98.1	117.7
Plastik ve plastikten mamul maddeler	108.8	122.1	157.0	112.5	99.0	101.1
Organik kimyasallar	39.7	34.7	49.5	59.9	43.1	67.3
Pamuk	23.0	32.0	15.0	20.0	24.0	52.0
Demir çelikten mamuller	55.0	53.4	34.8	16.0	57.1	45.1
Şekerler ve şekerlemeler	214.9	243.8	221.4	212.2	62.3	40.2

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

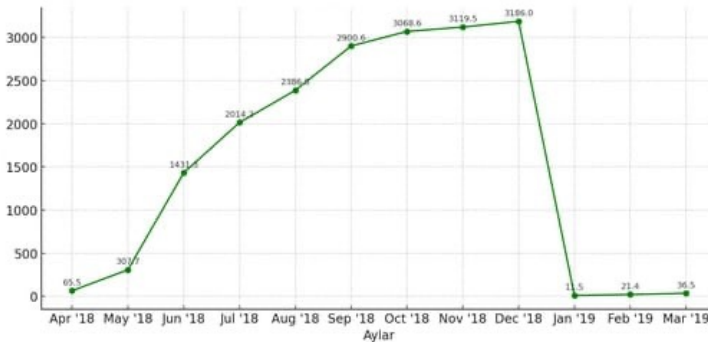
3. Azerbaycan’da Enerji Kaynakları Dışı İhracat Sektörünün Azerbaycan Ekonomisine Etkisi

➤ Tarım Sektörü

Azerbaycan’da bağımsızlık sonrası geniş çaplı toprak reformu yapılmıştır. SSCB döneminden kalma kolektiflerle birlikte devlete ait çiftlikler kaldırılıp yerine daha küçük ve özel girişimler tarafından işletilen çiftlikler kurulmuştur. Mevcut çiftliklerin toplam tarımsal üretimin içindeki payı 1995’te %60 iken 2004’te %98’e doğru yükselme göstermiştir. Ayrıca zamanla ekimi yapılan ürün çeşitlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bir dönem Azerbaycan’da pamuk üretimi ağırlıkta, son yıllara doğru sebze ve meyvelerin imalatına verilen önem artmıştır (Valiyev, 2008).

Azerbaycan, tarım sektöründeki eksiklikleri nedeniyle gıda sektöründe ithalata bağımlı bir durumdadır. Ülkede gıda sektörü SSCB’nin dağılmasından sonra birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. SSCB döneminde faaliyette olan 43 gıda fabrikasının sadece birkaç tanesi 2000’li yıllarda da üretime devam edebilmiştir. Bu üretim fabrikaları genel olarak “Guba” ve “Lenkeran” bölgelerinde artış göstermiş olup meyve ve sebze konserve üretimi yapmaktadır (Schayes & Nicely, 1999).

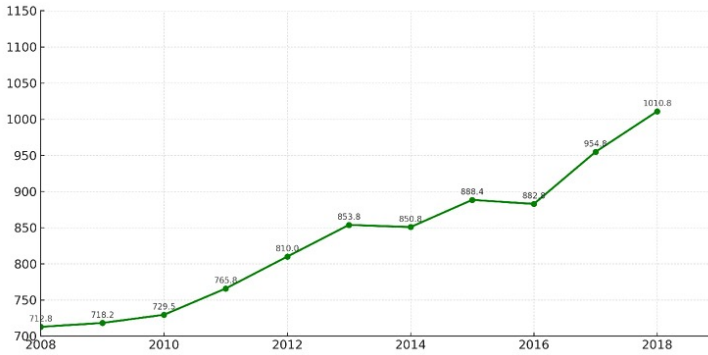
Grafik-10: Azerbaycan’ın Tarımsal Üretimi: Nisan 2018’den Mart 2019’a Kadar Bitki Yetiştiriciliği

Kaynak: www.ceicdata.com | ■ → Tarımsal Üretim Yıldan Bugüne Bitki Yetiştiriciliği

Azerbaycan’da son yıllarda petrol ve doğal gaz fiyatları önemli ölçüde düşmüştür. Bu bağlamda devlet yönetimi ülkenin gıda güvenliğinin güçlendirilmesiyle birlikte kırsal refahın artırılmasına yönelik rekabetçi bir tarım ve gıda sektörünün geliştirilmesi üzerine karar almıştır. Azerbaycan’ın tarım sektöründe ürün çeşitliliği oldukça fazladır. Bunlar arasında; tahıllar (buğday, arpa, mısır) sebzeler (özellikle patates) ve meyveler (kavun, üzüm, çilek) gelmektedir(van Berkum, 2017).

Grafik-11: Azerbaycan’ın 2008-2019 Yılları Arasında Tarımsal Üretimi Mahsuller: Meyveler ve Çilek

Kaynak: www.ceicata.com |

■ → Tarımsal Üretim: Mahsuller: Meyveler ve Çilek

Eski dönemlerden itibaren Azerbaycan halkının gelir kaynağı olarak kabul edilen tarım sektörü, günümüz Azerbaycan ekonomisinde çalışan nüfusun %37’lik kısmını istihdam etmektedir. Azerbaycan’ın dış ticaret verileri incelendiğinde tarım sektörünün ihracatı petrol ve doğal gaz ürünlerinin ihracatından sonra hemen ikinci sırada geldiği görülmektedir. Azerbaycan sahip olduğu verimli topraklar, doğal su kaynakları ve iklim çeşitliliği sayesinde tarım ürünlerinin üretimi için önemli alt yapılar oluşturmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan devlet yönetimi, son yıllarda tarım sektörü için önemli yatırımlar yaparak; sektörün planlanan gelecek yıllarda hızlı bir yükseliş yaşamasını amaçlamıştır(Babayev, 2019).

Tarım ürünlerin rekabet gücünün oluşması, tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınma ve ihracat imkânlarının genişletilmesi açısından önemli bir etkidir. Küreselleşmenin getirdiği uluslararası rekabet ortamında tarım ihracatını artırmak ülkeler için hem çok kritik hem de çok zorlu bir süreçtir. Bu süreçte ülkeler:

- Ürün kalitesini iyileştirme,
- Üretim maliyetlerini düşürme,
- Uluslararası standartlara uyma,

- Farklı pazarların ihtiyaçlarına uyum sağlamayı amaçlamaktadır (Musayeva vd., 2024).

Azerbaycan, tarım için elverişli doğal şartlara sahip olup toplam yüzölçümünün %53'ü tarıma uygun arazilerden oluşmaktadır. Ancak, bu alanların sadece %32'sinde tarımsal üretim yapılmakta ve modern tarım tekniklerinin yetersizliği nedeniyle potansiyeli tam olarak değerlendirilememektedir. Sullanabilir alan geniş olmasına rağmen, tarım sektöründe yapısal ve yatırım eksiklikleri gelişimi engellemektedir. Buna rağmen, tarım sektörü ülkede petrol ve doğal gazdan sonra en önemli sektör olup en fazla istihdam sağlayan alandır (Mamedov, 2019).

Tablo-5: Azerbaycan'ın İhraç Ettiği İlk 10 Tarım Ürünü

HS Kodu	Ürünler	2017	2018	2019	2020	2021
070200	Domates(taze/soğutulmuş)	151,6	177,4	189,3	201,3	160,2
081070	Taze hurma	90,9	113,8	104,7	91,6	125,9
080222	Taze/kuru fındık	114,5	93,5	124,2	113,6	108,8
070190	Taze/soğutulmuş patates	25,8	29,6	26,8	33,8	40,1
08810	Taze elma	30,9	38,0	40,1	29,5	37,4
081090	Taze demirhindi, kaju	13,8	17,8	26,8	36,7	37,2
170199	Kamış/pancar şekeri, saf sakaroz	39,4	25,0	26,8	26,9	32,1
080929	Taze kirazlar	23,2	38,0	42,2	48,6	31,1
080930	Taze şeftali, nektarin	8,0	10,6	9,5	10,0	29,2
200989	Meyve ve sebzelerin suyu	7,9	9,0	9,1	13,6	13,4

Kaynak: (Trademap, 2022), (Milyon ABD doları)

Tablo-6: Azerbaycan'ın İthal Ettiği İlk 10 Tarım Ürünü

HS Kodu	Ürünler	2017	2018	2019	2020	2021
100199	Buğday ve mahlut	221,6	197,9	323,9	290,1	270,4
170114	Ham şeker kamışı	75,5	62,6	77,7	52,8	145,7
210690	Gıda müstahzarları	36,9	39,6	51,3	59,3	87,1
040510	Tereyağı	50,2	55,6	61,7	74,5	71,9
240319	Tütün	0,1	2,1	30,5	47,9	65,6
151110	Ham palm yağı	46,6	44,3	40,8	54,9	61,9
100119	Makarnalık buğday	4,3	3,3	12,3	4,2	58,0
180690	Çikolata ve diğer kakao içeren gıdalar	31,4	40,5	45,9	47,6	56,7
151211	Ham ayçiçeği tohumu veya aspir yağı	34,2	31,7	33,1	32,0	55,8
230400	Yağ keki	29,6	49,7	38,5	41,6	54,7

Kaynak: (Trademap, 2022), (Milyon ABD doları)

Azerbaycan'ın sahip olduğu elverişli iklim koşulları, coğrafi çeşitliliği ve verimli toprak yapısı sayesinde tarım alanında önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca tarım sektörü, kırsal nüfusun geçim kaynağı olmasıyla birlikte ülke ekonomisine sağladığı katkı nedeniyle ülke için stratejik bir konumdadır. Son dönemlerde modern tarım tekniklerine ek olarak devlet destekli projelerin artışıyla birlikte, Azerbaycan'da tarımsal üretim çeşitlilik ve verim açısından ciddi gelişmeler göstermektedir.

➤ Sanayi Sektörü

Azerbaycan'da sanayi sektörü, SSCB döneminde önemli bir yer tutmuş ve ülke ekonomisinin önemli yapı taşlarından biri durumuna gelmiştir. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından SSCB ile olan sanayi bağlantılarının kopmasıyla birlikte merkezi ekonomik sistemi de sona ermiştir. Buna bağlı olarak yapısal sorunlar ortaya çıkmış özellikle 1991-1994 yılları arasında sanayi üretiminde büyük bir gerileme meydana gelmiştir. İşletmeler üretim kapasitelerini büyük ölçüde düşürerek %15-%20'lik bir kapasite ile çalışmaya başlamıştır. 1995 yılındaki sanayi sektörünün üretimi 1990 yılına kıyasla %70 oranında azalma göstermiştir (Valiyev, 2008).

Sanayi alanının GSYİH'de katkısının büyük olmasının temel nedeni Azerbaycan'da petrol üretimine bağlı olan madencilik sektörünün yüksek bir orana sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'da bağımsızlık öncesi dönemde de sanayi sektörü ciddi önem taşımakta ve 1988 yılında milli gelirin %42,1'lik kısmı sanayi sektörüne ait olduğu görülmektedir. Ancak 1995 yılına gelindiğinde diğer sektörlerde olduğu gibi sanayi sektöründe de düşüşler meydana gelmiştir (Mamedov, 2019).

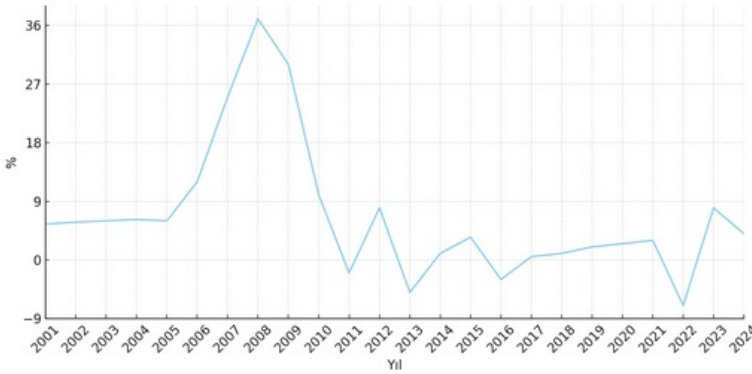
Endüstriyel kalkınma, ihracat sektörünün ikinci parçasıdır. Azerbaycan'ın ulusal sanayisi; sanayi ve madencilik sektörü, imalat sanayi, elektrik, gaz, buhar üretimi, dağıtım ve tedarikiyle birlikte su temini ve atık arıtmayı içermektedir. Ayrıca sanayi sektörü; tekstil, giyim, halı dokuma, deri ürünleri ve ayakkabı üretimi gibi hafif sanayiye de içine almaktadır (Safirova, 2016).

Hafif sanayiye oluşturan temel kriterler üretimi yönlendirebilmek için düşük sermaye ve el emeğinin gerekliliğidir. Azerbaycan sanayi sektörünü desteklemek için "ithal ikamesi" yöntemini seçmiştir. Ancak az gelişmiş bazı ülkeler (Latin Amerika ve Afrika bölgelerindeki az gelişmiş ülkeler) tarafından yaygın olarak kullanılan bu strateji Azerbaycan için olumlu sonuç vermemiştir (Babayev, 2019).

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası ekonomik ilişkilerde meydana gelen kesintiler ve Karabağ Savaşı'nın yıkıcı etkilerine eklenen mülteci sorunu ülke ekonomisinde ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. Ancak 1995 yılı sonrasında uygulamaya konan reformlar ile makroekonomik istikrar sağlanmış, dış ticaret

serbestleştirilmiş ve petrol alanında ekonomik büyüme artış göstermiştir. “Asrın Antlaşması” ile ülkeye büyük yatırımlar çekilmesiyle birlikte petrol gelirleri sanayi altyapısında kullanılmıştır. 2014 yılı Azerbaycan’da “*Sanayi Yılı*” olarak ilan edilmiş ve sanayi alanında devlet programları başlatılmıştır. Ayrıca *Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı* projesi hayata geçirilmiş ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu altyapı projesiyle de ülkenin dışa yönelimi desteklenmiştir(Ercan, 2015).

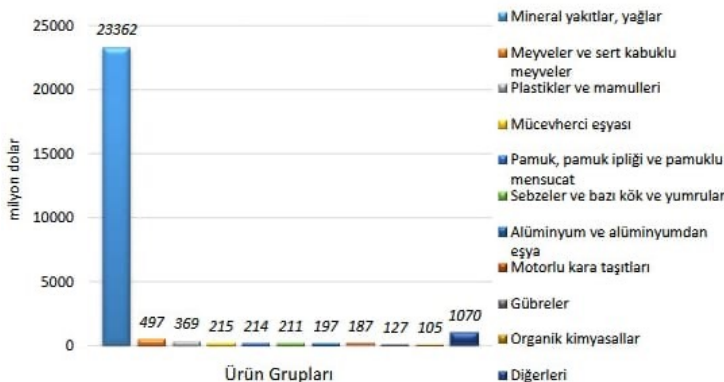
Grafik-12: 2001-2024 Yılları Arasında Azerbaycan’ın Sanayi Sektöründe Büyüme Hızı

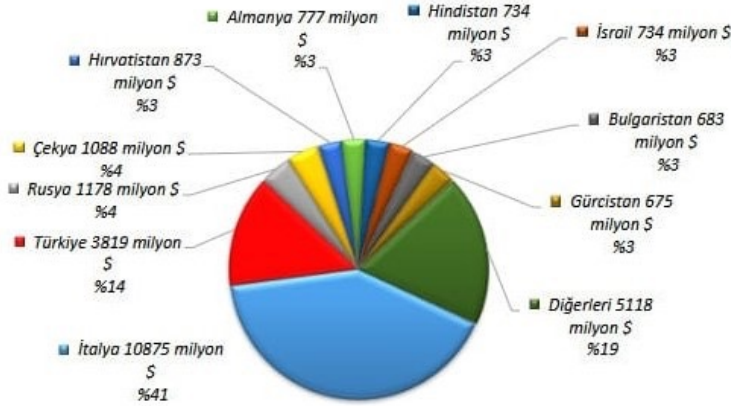
Kaynak: tr.tradingeconomics.com

Azerbaycan’ın toplam ihracat yapısı incelendiğinde, dış ticaretin büyük çoğunluğunu ham petrol ve doğalgaz ihracatının kapladığı görülmektedir. Ancak son dönemde uygulamaya konulan ekonomik çeşitlendirme politikaları doğrultusunda enerji dışı sektörlerin ihracattaki payının artırılması hedeflenerek; tarım, sanayi ve kimya gibi alanlarda ihracat kapasitesinin iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Enerji dışı ihracatın genel ihracat içindeki oranının yükselmesi Azerbaycan ekonomisinin, dışa bağımlılığını azaltması ve daha uzun süreli bir büyüme yapısı oluşturması açısından önem arz etmektedir.

Grafik-13: Azerbaycan’ın İhracatında Başlıca Ürün Grupları 2024 (Milyon Dolar)

Kaynak: Trademap, Azerbaycan Verileri

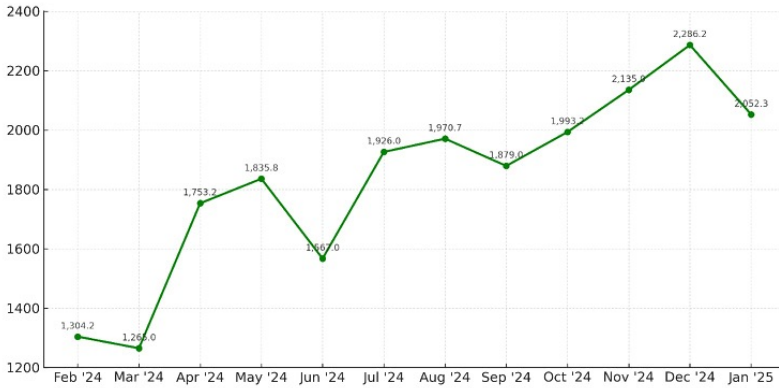
Grafik-14: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre İhracatı 2024 (milyon dolar, % pay)

Kaynak: Trademap, Azerbaycan Verileri

4. Azerbaycan Ekonomisinde İthalatın Rolü ve Gelişimi

Azerbaycan ekonomisinde son yıllarda gözlenen ihracat artışı, yalnızca enerji fiyatlarındaki küresel dalgalanmalara değil, aynı zamanda ithalat yapısındaki dönüşümlere de bağlı olduğu görülmektedir. Özellikle “petrol anlaşmaları” çerçevesinde ihtiyaç olan yatırım faaliyetleri, sermaye malı ithalatını gerekli kılmıştır. Dünya genelinde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde çoğunlukla karşı karşıya kalınan bu durum, ilk başlarda dışa bağımlılığı artırmış olsa da, uzun vadede üretim kapasitesine olumlu etkisi olmuş ve ihracatın artmasına yol açmıştır. Azerbaycan’da petrol ve doğalgaz sektörlerine yönelik olan ithalatın üretim alt yapısını güçlendirmesiyle birlikte ülkenin dış ticaretine de olumlu etkileri olduğu ortaya çıkmıştır.

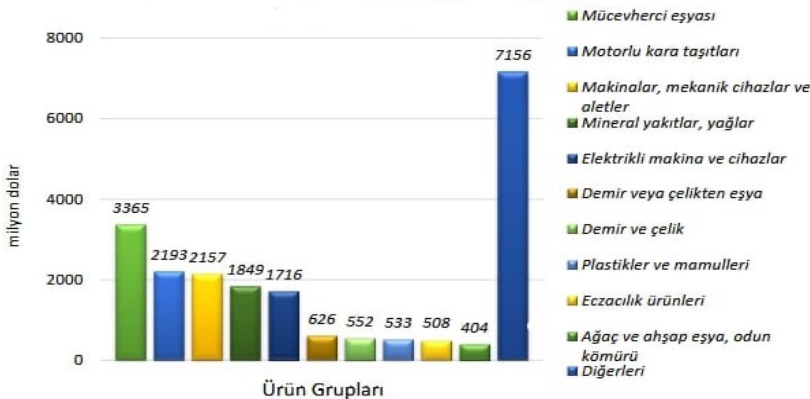
Azerbaycan’ın ithalat yapısına bakıldığında, sanayi ürünlerinin genel ithalat içerisindeki payının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, ülkenin sanayi alanına yönelik temel girdileri ve teknolojik ürünleri büyük ölçüde ithalat yoluyla temin ettiğini göstermektedir. 2000’li yıllardan itibaren enerji alanında meydana gelen yapısal dönüşüm ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi büyük ölçekteki projelere yönelik yabancı sermaye ithalatları, sanayi ve yatırım mallarına olan talebin büyük ölçüde artmasına yol açmıştır. Bu süreçte sanayi ürünlerinin ithalat içindeki oranının yükselmesiyle birlikte ülkenin dışa bağımlılığında artış meydana gelmiştir (İsmayilov & Zeynalov, 2007).

Grafik-15: Azerbaycan'ın Şubat 2024 – Ocak 2025 Arası Toplam İthalat Grafiği

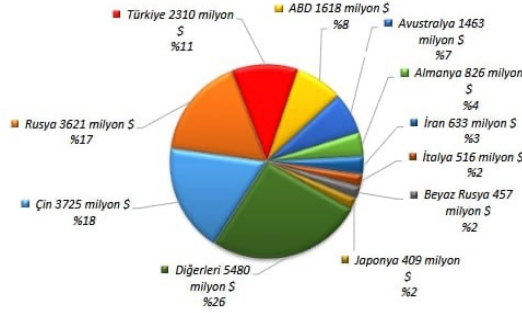
Kaynak: www.ceicata.com | ■ → Toplam İthalat: USD, Aylık Azerbaycan

Azerbaycan'ın bir yıllık ithalat verileri incelendiğinde, ülkenin dış ticaretinde artış meydana geldiği görülmektedir. Bu artış iç tüketim ve yatırımların yükseldiğini, ayrıca ülkenin üretim kapasitesinin büyüdüğünü göstermektedir. 2024 yılından itibaren Azerbaycan'ın ithalatının 2,3 milyar dolar seviyesine ulaşması dış ticaret açığının büyümesine yol açtığı söylenmektedir (Grafik-16).

İthalatın büyük bir çoğunluğunu yatırım ve ara mallar oluşturmaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın üretim kapasitesinin artırılması hedefi doğrultusunda yeni stratejiler uyguladığını göstermektedir. Ayrıca başlıca ithalat ürünleri arasında; mücevherci eşyası, motorlu kara taşıtları, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, mineral yakıtlar, yağlar ve elektrikli makina ve cihazlar gelmektedir (Grafik-10). Azerbaycan'ın en büyük ithalat ortakları arasında Türkiye, Rusya, Almanya, ABD ve Avusturya yer almaktadır (Grafik-12). Bu verilere bakıldığında ülkenin dış ticaretinin büyük ölçüde Avrupa ve Orta Asya kıtalarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Grafik-16: Azerbaycan İthalatında Başlıca Ürün Grupları 2024 (milyon dolar)

Kaynak: Trademap, Azerbaycan Verileri

Grafik-17: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre İthalatı 2024 (milyon dolar % pay)**Kaynak: Trademap, Azerbaycan Verileri****Tablo-7: Azerbaycan'da 1992-2023 Yılları Arasında İhracat ve İthalat Rakamları, İhracatın İthalatı Karşılama Oranları**

Yıllar	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1992	0.38	0.24	158.3
1993	0.90	1.19	75.6
1994	0.29	0.37	78.4
1995	0.79	1.29	61.2
1996	0.79	1.78	44.4
1997	1.15	2.10	54.8
1998	1.01	2.42	41.7
1999	1.28	1.92	66.7
2000	2.12	2.02	104.9
2001	2.37	2.13	111.3
2002	2.67	3.12	85.6
2003	3.06	4.77	64.2
2004	4.24	6.31	67.2
2005	8.34	7.01	119.0
2006	13.95	8.13	171.6
2007	22.52	9.42	239.1
2008	32.13	11.46	280.4
2009	22.87	10.24	223.4
2010	28.73	10.94	262.7
2011	37.22	15.58	234.5
2012	36.91	17.62	209.4
2013	35.91	19.47	184.4
2014	32.56	19.72	165.1
2015	20.06	18.47	108.6
2016	17.58	16.53	106.4
2017	19.84	17.10	116.0
2018	25.48	17.70	144.0
2019	23.63	17.71	133.5
2020	15.21	15.54	97.9
2021	25.49	16.34	156.0
2021	47.27	21.27	222.3
2023	35.49	25.02	141.9

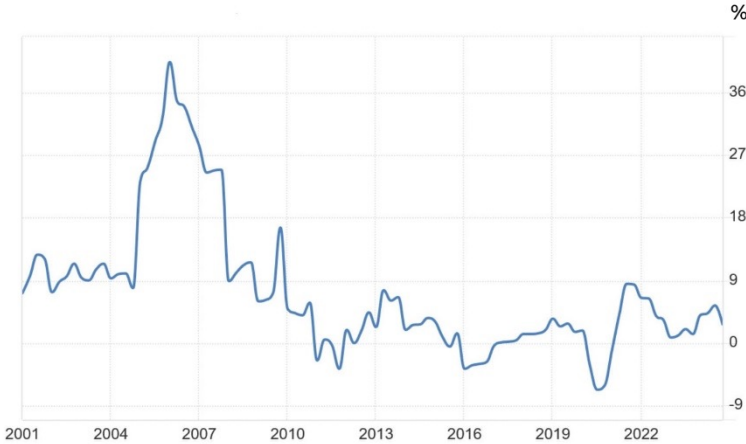
Kaynak: macrotrends.net

5. Ekonomik Büyümenin Göstergesi: Azerbaycan'da Kişi Başına Düşen GSMH

Azerbaycan'da kişi başına düşen gayri safi milli hasılayı etkileyen başlıca faktörler vardır. Bunlar(Osmanov vd., 2023):

- **Doğal Kaynaklar:** Azerbaycan, petrol ve doğal gaz rezervlerinde zengin bir ülke konumundadır. Enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatı ülke ekonomisinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.
- **Petrol Dışı Sektörün Gelişimi:** Ülke yönetimi ekonomiyi çeşitlendirmek ve petrole olan bağımlılığı azaltma hedefiyle petrol dışı; tarım, sanayi, turizm ve inşaat sektörlerinin gelişimini desteklemektedir.
- **Dış Ticaret:** Azerbaycan'ın ithalat ve ihracat hacmi, GSMH üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmaktadır.
- **Devlet Politikaları:** Ülke yönetiminin ekonomi politikalarına ek olarak kamu harcamaları, vergi düzenlemeleri ve teşvikler GSMH'yi etkilemektedir.
- **Demografik Faktörler:** Nüfus artışıyla birlikte iş gücüne katılım oranı ve eğitim seviyesi GSMH'yi dolaylı yoldan etkilemektedir.

Grafik-20: Azerbaycan 2001-2024 Yılları Arasında GSYİH Yıllık Büyüme Hızı

Kaynak: tradingeconomics.com

Bu grafik Azerbaycan ekonomisinin 2001 – 2024 yılları arasındaki GSYİH büyüme oranlarını göstermektedir. Yatay ekseninde zaman yıllar olarak, dikey ekseninde GSYİH'nın yıllık yüzde değişimi şeklinde gösterilmektedir. Grafik 20 incelendiğinde, belirtilen zaman aralığında Azerbaycan ekonomisinde ciddi dalgalanmalar olduğu görülmektedir. 2000'li yıllarda yaşanan büyümenin, bağımsızlık sonrası enerji sektöründe uygulanan reformlarla ilgili olmasıyla birlikte enerji sektörüne yapılan yatırımların neden olduğu ilişkilendirilmektedir.

Grafik 20 üç ayrı dönem olarak ele alınırsa, *birincisi* yüksek büyüme dönemi, *ikincisi* düşüş ve istikrar arayışı ve *son olarak* son dönemdeki dalgalanmalar şeklinde ifade edilebilir. İlk döneme yüksek büyüme dönemi denilmesi enerji ihracatından elde edilen gelirlerin ülke ekonomisinin büyümesine ve diğer sektörlerde de canlanmaya yol açmasıyla ilgilidir. İkinci dönemde 2008 yılında ABD merkezli olarak ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finans krizi dolayısıyla büyüme oranlarında belirli düşüşlerin meydana geldiği söylenebilir. Ayrıca ekonomik çeşitlendirme reformunun henüz tam çıktı verememesinden dolayı büyüme oranlarının düşük seviyede devam ettiği görülebilir. Grafiğin sonuna doğru büyüme oranlarında ufak dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Bu dalgalanmaların nedenlerinin altında; küresel ekonomik gelişmeler, bölgesel jeopolitik olaylar ve Azerbaycan yönetiminin uyguladığı ekonomik politikalar yer alabilir. Ayrıca 2020’li yılların başında yaşanan düşüş COVID-19 pandemisinin getirdiği ekonomik etkilerle ilişkilendirilebilir.

6. Azerbaycan Hukuk ve İnovasyon Sisteminin Ekonomiye Etkisi

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Azerbaycan, siyasi ve ekonomik sistemlerinde köklü değişimler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu değişim sadece ekonomik planlama konusunda değil, hukuk sistemi ve yenilik politikaları gibi birçok alanı da etkilemiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren Azerbaycan’ın uluslararası arenada daha rekabetçi bir ülke olmasını sağlamak için yaptığı çabalar sayesinde, hukuk reformları ve dijitalleşme çalışmalarıyla dikkat çeken bir kimlik kazanmayı başarmıştır.

• Hukuki Reformların Temelleri ve Ekonomik Güven Ortamı

Hukuk devletinin ekonomik gelişime olan etkisi hem teorik hem de pratik açıdan uzun süredir tartışılmaktadır. Azerbaycan 2010 sonrası dönemde modernleşme adımlarını atmış ve adalet sisteminde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. E-adalet sistemlerinin kurulması ve dava sürecinin dijitalleştirilmesine yönelik reformlar sayesinde mahkemelerdeki şeffaflık artırılmış ve yargılama süreci daha öngörülebilir bir hale gelmiştir. “Hukuki belirsizlik” sorununun çözülmesine odaklanılması ise Azerbaycan’ın uluslararası yatırım ortamında daha cazip bir ülke haline gelmesine yardımcı olmuştur. (World Bank Provides Additional Support to Improving Efficiency and Innovation in Azerbaijan’s Judicial System, 2020)

Ayrıca, mülkiyet haklarının korunması ve sözleşme hukukuyla ilgili düzenlemeler özellikle finans ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren yatırımcılar için büyük bir önem taşımaktadır. Anayasa Mahkemesi’nin bağımsızlığını güvence altına alan yasal düzenlemeler ve Yargıtay’ın iş yükünü azaltmayı amaçlayan yapısal değişiklikler de hukuki güvenilirliği artırmıştır.

Hukukun öngörülebilirliği ve standardizasyonu sağlanarak ekonomik istikrarın temel taşlarından birini oluşturulmaktadır.

- **Küresel İnovasyon: Dijital Dönüşüm ve Teknoloji Ekosistemi**

Global düzeyde ekonomik rekabet artık sadece doğal kaynaklarla değildir. Bilgiye ve dijitalle dayalı olarak şekillenmeye başlamıştır. Azerbaycan da bu değişimi tanıyan ülkeler arasındadır. Azerbaycan teknoloji odaklı bir ekonomiyi geliştirmeye çalışmaktadır. Bunun örneği olarak “2030 yılına kadar Azerbaycan” adlı strateji belgesinde yeniliği en önemli unsur olarak ele almaktadır.

Bakü’de bulunan yüksek teknoloji parkları ve girişimcilik merkezleri yerli start-up’ları desteklemektedir. “Yeni Fikir” yarışmaları genç girişimcilere finansal destek sağlamak ve mentorluk imkanları sunmaktadır. Üstelik üniversite-sanayi iş birlikleri ARGE kapasitesinin artmasına katkı sunmaktadır (Ali, 2024). Ayrıca, e-devlet altyapısının gelişmesiyle birlikte kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi hem vatandaş memnuniyetini hem de bürokrasinin verimliliğini artırmaktadır.

Yapay zekâ ile ilgili olarak büyük veriler ve blok zinciri gibi alanlarında deneme projeler yürütülmekte ve bu teknoloji aracılığıyla kamu ve özel sektör iş birliklerine önem verilmektedir. Bu girişimlerin amacı sadece teknoloji gelişimi sağlamakla kalmadan aynı zamanda istihdamı artırmak ve bilgi toplumuna geçiş sürecini hızlandırmaktır.

- **Ekonomik Etkiler: Çeşitlenme ve Dayanıklılık**

Azerbaycan ekonomisi uzun yıllar boyunca enerji ihracatına bağımlı bir yapı sergilemiştir. Ancak bu yapı, küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılganlık yaratmıştır. Son yıllarda petrol dışı sektörlerin güçlendirilmesine yönelik politikalar, ülkenin ekonomik yapısında önemli bir çeşitlendirme yaratmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF), Azerbaycan’ın 2025 itibarıyla GSYİH’sinin %60’ını petrol dışı sektörlerden elde edeceğini öngörmektedir (Azerbaijan: Staff Concluding Statement of the 2025 Article IV Mission, 2025)

Teknik gelişmelere ve ekonomik büyümeye odaklanan projeler sayesinde istihdam artmakta ve ihracat çeşidinin genişlemesine katkı sağlanmaktadır. Teşvik edici olarak bilgi teknoloji sektörü genç işgücünün ekonomik sürece dahil olmasını kolaylaştırmaktadır. Hukuki ve dijital alt yapıların birlikte geliştirilmesinin bu sektörlerin sağlıklı büyümesinde kilit bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Azerbaycan’da küresel yenilik stratejilerinin ve hukuk reformlarının paralellik göstererek ilerlemesi sayesinde ekonomik dönüşüm sürecinin devamlılığı sağlanmaktadır. Yatırım ortamının güçlenmesine ek olarak dijital teknolojiye yönelik yatırımlar ve genç girişimcilerin desteklenmesinden dolayı

ülkedeki rekabet gücü artmaktadır. Öngörülebilir hukuk yapısı ve yeniliğin teşvik edilmesinin sadece ekonomik büyümeyi değil, toplumsal refah seviyesini de arttırdığı söylenebilmektedir. Azerbaycan'ın bu strateji dönüşüm sürecini kararlılıkla sürdürmesinin gelecek açısından onu bir teknoloji ve hukuki merkez haline gelebilecek bir konuma getirebilecektir. Bölgedeki komşu ülkelere kıyasla Azerbaycan, ileride küresel sermaye ve yatırımcı ülkeler için cazip bir yatırım ülkesi konumuna gelecektir.

- **Hukuki Altyapı ve İnovasyonun Kesişme Noktaları**

İnovasyonun bir ülkede sürdürülebilir olması için yalnızca teknik yatırımlar değil, uygun bir hukuk devletinin varlığı da zorunludur. Bu bağlamda Azerbaycan'da veri güvenliği, dijital sözleşmeler ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin yasal düzenlemeler güncellenmiştir. Avrupa Birliği ile eşzamanlı yürütülen iş birlikleri sayesinde Kişisel Verilerin Korunma Kanunu, AB Genel Veri Koruma Tüzüğü'ne (GDPR) benzer şekilde yapılandırılmıştır.

SONUÇ

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanmış bir devlet olduktan sonra siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda köklü değişiklikler yaşamıştır. Bağımsızlık sonrası süreçte özellikle enerji sektörüne dayalı kalkınma modeli ön plana çıkmaktadır. Ülkenin özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturmuş ve enerji ihracatı sayesinde Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak bu bağımlılık, ülke ekonomisini küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı savunmasız hale getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonraki 1990'lı yılların başlarında yaşanan hiper enflasyon, yüksek işsizlik oranları ve üretimde yaşanan düşüşler gibi ekonomik zorluklar reform politikalarının uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Özelleştirme, serbest piyasa geçişi ve dışa açık ekonomik politikalar, Azerbaycan'ın ekonomik yapısını yeniden şekillendirmiştir. 2000'li yıllarda petrol gelirlerinin etkisiyle ekonomik göstergelerde iyileşmeler başlamış, işsizlik oranları düşüşe geçmiş ve enflasyon kontrol altına alınmıştır. Bu durumların yanında sadece enerji sektörüne bağlı büyümenin sürdürülebilirliği sorgulanmış ve 2010'lu yıllarla tarım, sanayi, teknoloji ve turizm alanlarına yatırımlar yapılmıştır.

Dış ticarete ihracatın büyük bir kısmını enerji ürünleri oluşturmaya devam etmektedir. Bununla birlikte hükümetin enerji dışı sektörleri de desteklemeye yönelik stratejileri, ekonomide çeşitliliğin artırılması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hukuki altyapının güçlendirilmesi, demokratik yatırımlar, mülkiyet haklarının korunması, dijitalleşme ve inovasyona dayanan

kalkınma politikaların da etkisiyle yatırım ortamını iyileştirerek ekonomik güveni artırmıştır.

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden ayrılmasının ardından uygulamaya koyduğu hukuk reformları ve dijitalleşme stratejileriyle sadece ekonomik yapısını değil, aynı zamanda toplumsal düzenini de yeniden şekillendirmiştir. Hukukun öngörülebilirliğini ve şeffaflığını pekiştiren yapısal düzenlemeler, yatırımcı güvenini artırmış ve uzun soluklu ekonomik planlamaya zemin hazırlamıştır. Ayrıca, dijital dönüşümün getirdiği e-devlet uygulamaları, girişimcilik destekleri ve teknolojik altyapı yatırımları sayesinde bilgi temelli ekonomi inşa etme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Sanayi ve doğal gaz dışı sektörlerin (tarım vb.) güçlendirilmesi ve genç iş gücünün teknoloji temelli alanlara ulaştırılması, ekonomik çeşitliliği ve dayanıklılığı artırmıştır. Tüm bu gelişmeler, Azerbaycan'ın hukuk ve inovasyon sistemlerini birbirine uyumlu şekilde geliştirerek sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşmasında belirleyici olmuştur. Gelecek günlerde bu reformların istikrarlılığı, Azerbaycan'ı bölgesel bir teknoloji ve hukuk merkezi haline getirme potansiyelini de beraberinde getirmektedir.

Genel olarak bakıldığında, Azerbaycan ekonomisi Sovyetler Birliği'nden ayrılışla yaşanan ekonomik, hukuki sıkıntılardan önemli dersler çıkartmış ve bugün daha istikrarlı, çeşitlendirilmiş, modern ve sürdürülebilir bir yapıya yönelmiştir. Bu doğrultuda atılan her adım Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel ölçekte rekabet gücünü arttırmakta ve uzun vadeli ekonomik kalkınma vizyonuna katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ali, J. (2024, June 12). *Innovation and investment: Azerbaijan's journey to a digital economy*. Caspian-Alpine Society. <https://caspian-alpine.org/innovation-and-investment-azerbaijan-on-the-path-to-a-digital-economy/>
- Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan 'in ekonomik yapısı ve enerji kaynaklarının ekonomik önemi*.
- Aras, O. N., Suleymanov, E., & Zeynalov, A. (2012). *Azerbaijan's energy source revenues and their effect on the economy of the country*. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2194173>
- Azerbaijan Economic Outlook. (2022). International Monetary Fund. <https://www.imf.org>
- Azerbaijan Inflation Rate 1992–2025. (2025). Macrotrends. <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/aze/azerbaijan/inflation-rate-cpi>
- Azerbaijan Unemployment Rate 1991–2025. (2025). Macrotrends. <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/AZE/azerbaijan/unemployment-rate>
- Azerbaijan: Staff concluding statement of the 2025 Article IV mission. (2025, April 8). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2025/04/08/mcs040825-azerbaijan-staff-concluding-statement-of-the-2025-article-iv-mission>
- Azerbaijan. (n.d.). Wikipedia. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>
- Babayev, B. N. O. (2019). Main directions of the non-oil export sector in Azerbaijan. *Problems of Economic Transition*, 61(6), 537–548. <https://doi.org/10.1080/10611991.2019.1823727>
- Bağırzade, E. (2011). Bağımsızlığının 20. yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15(15).
- Ciarreta, A., & Nasirov, S. (2012). Development trends in the Azerbaijan oil and gas sector: Achievements and challenges. *Energy Policy*, 40, 282–292. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.10.002>
- Cornell, S. E., & Starr, S. F. (2005). *The Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline: Oil window to the West*. Silk Road Studies Program.
- Dudwick, N., Fock, K., & Sedik, D. (2007). *Land reform and farm restructuring in transition countries: The experience of Bulgaria, Moldova, Azerbaijan, and Kazakhstan*. The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7088-9>
- Dünya Bankası Yayınları. (2015). *Petrol krizlerinin ekonomik etkileri üzerine analiz*. Dünya Bankası Yayınları.
- Economic Recovery Post-COVID-19. (2020). World Bank. <https://data.worldbank.org>
- Ercan, M. (2015). *I. Uluslararası Kafkasya–Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*. https://www.academia.edu/22470826/I_Uluslararası_Kafkasya_Orta_Asya_Dis_Ticaret_ve_Lojistik_Kongresi
- Erler, G., Jobelius, M., & Friedrich-Ebert-Stiftung (Eds.). (2012). *South Caucasus: 20 years of independence*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Huseynli, N. (2022). Econometric analysis of the relationships between growth, exports and energy exports in Azerbaijan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(2), 379–385. <https://doi.org/10.32479/ijeep.12684>
- İsmayilov, A., & Zeynalov, A. (2007). Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmasında dış ticaretin rolü: Azerbaycan değerlendirmesi. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 12(1–2).
- Makroekonomik Göstergeler: İşsizlik ve Ekonomik Veriler. (2024). Azerbaycan İstatistik Kurumu. <https://stat.gov.az>
- Mamedov, S. (2019). *Azerbaycan ekonomisinde petrol ve petrol dışı sektörlerin önemi* (Master's thesis). ProQuest.
- Musayev, R., & Huseynov, V. (2019). Evaluation of comparative advantage of Azerbaijan export products. *Information and Innovations*, 14(1), 48–58. <https://doi.org/10.31432/1994-2443-2019-14-1-48-58>
- Musayeva, N., Atakishiyeva, N., Mammadova, U., Tanriverdiyeva, G., & Lemishko, O. (2024). The impact of trade policy on the export of agricultural products of Azerbaijan. *Scientific Horizons*, 27(11), 141–152. <https://doi.org/10.48077/scihor11.2024.141>

- Neciyev, E., & Gasımlı, T.** (2020). Azerbaycan–İran ilişkileri (1991–2018). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4). <https://doi.org/10.18506/anemon.712411>
- OECD.** (2021). *Labour market trends in transition economies: Azerbaijan and other transition economies*.
- Osmanov, E., Gökçe, N., & Emsen, Ö. S.** (2023). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Azerbaycan ekonomisi üzerine incelemeler. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 15(2), 178–201. <https://doi.org/10.55827/ebd.1341361>
- Safirova, E.** (2016). *The mineral industry of Azerbaijan*.
- Schayes, S. R., & Nicely, R.** (1999). *Azerbaijan, Republic of retail food sector market brief 1999*.
- Suleymanov, E., & Aliyev, K.** (2015). Macroeconomic analysis and graphical interpretation of Azerbaijan economy in 1991–2012. *Expert Journal of Economics*, 3(1).
- UNDP.** (2023). *Azerbaycan'ın ekonomik çeşitlendirme ve istihdam politikaları üzerine rapor*.
- Valiyev, J.** (2008). *Azerbaycan'da uygulanan ekonomik kalkınma politikaları: Tarım sektörü örneği*.
- van Berkum, S.** (2017). *Market and competitiveness analysis of the Azerbaijan agricultural sector: An overview*.
- Veliyev, T.** (2022). *Azerbaijan's role in natural gas supplies to Europe*.
- World Bank.** (2020). *World Bank provides additional support to improving efficiency and innovation in Azerbaijan's judicial system*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/03/26/world-bank-provides-additional-support-to-improving-efficiency-and-innovation-in-azerbaijans-judicial-system>
- World Bank.** (2024). *World development indicators*. <https://data.worldbank.org>
- Yılmaz, M.** (2023). An econometric study on the validity of the unemployment hysteresis hypothesis in EU-15 and EU-28. *OPUS Journal of Society*, 842–851.

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE KUZAY KIBRIS

Işıl Şirin Selçuk¹, Altuğ Murat Köktaş²

GİRİŞ

Doğu Akdeniz'in en stratejik konumlarından birisinde yer alan Kıbrıs, tarih boyunca güç mücadelelerine tanıklık etmiştir. Günümüzde ise adanın siyasal bölünmüşlüğü, uluslararası tanınma sorunları, ekonomik bağımlılık ilişkileri, Avrupa Birliği üyeliği/komşuluğu gibi pek çok konuyla birlikte özgün bir araştırma alanı olarak göze çarpmaktadır.

1974 yılında gerçekleştirilen Barış Harekatı sonrasında adada iki ayrı idari yapının ortaya çıkması, Kıbrıs Türk halkı için de adanın geri kalanıyla birlikte yeni bir siyasal ve ekonomik düzenin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu sürecin devamında, adanın kuzeyinde 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilanı ile kurumsal devlet yapısı resmîyet kazansa da uluslararası tanınma problemi ülkenin ekonomik ilişkilerinde kısıtlar yaratmaktadır.

KKTC ekonomisi, uluslararası izolasyon koşullarında işleyen küçük bir ada ekonomisinin tüm yapısal özelliklerini taşımaktadır. Türkiye tarafından tanınan ve uluslararası ambargolara maruz kalan bu ekonomik yapı, dış ticaretten finansmana, para politikasından kalkınma stratejilerine kadar her alanda kendine özgü dinamikler sergilemektedir. Türk lirasını para birimi olarak kullanması ve ekonomik ilişkilerinin büyük ölçüde Türkiye üzerinden kurulması, KKTC'yi Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalara son derece duyarlı hale getirmektedir. Bu yapısal bağımlılık, ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından önemli zorluklar yaratmaktadır.

Son yıllarda KKTC ekonomisi, hizmet sektörü odaklı büyüme modelinin yarattığı fırsatlar ve kırılganlıklar arasında bir denge arayışı içindedir. Turizm ve yükseköğretim sektörlerinin ekonomik büyümedeki lokomotif rolü, COVID-19 pandemisi döneminde yaşanan keskin daralmayla birlikte bu yapının ne denli kırılgan olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, imalat sanayisi ve tarım sektörünün ekonomideki sınırlı payı, yüksek ithalata da yol açmaktadır. Bu durum, ekonominin uzun vadeli sürdürülebilirliği ve kendi kendine yeterlilik kapasitesi konusunda soruları da beraberinde getirmektedir.

¹ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bolu, isilselcuk@ibu.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0001-9559-1349

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, Ankara, altugmkoktas@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-0911-2143

Bu bağlamda çalışma, özellikle 2014 ve sonrası dönemine odaklanarak KKTC ekonomisini tarihsel, yapısal ve güncel boyutlarıyla incelemektedir. Analizde büyüme dinamikleri, dış ticaret dengesi, enflasyon, yatırımlar ve gelir dağılımı gibi temel göstergeler değerlendirilmektedir. Böylece çalışma, KKTC'nin ekonomik kırılganlıklarını ve potansiyel dayanıklılık alanlarını belirlemeyi, Dördüncü Kalkınma Planı'nın (2025–2029) hedefleri ışığında sürdürülebilir kalkınma için gerekli yapısal dönüşüm önceliklerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Siyasal ve Ekonomik Yapısı

Kıbrıs Adası'nın stratejik jeopolitik konumu, tarih boyunca adayı güç mücadelelerinin odağı haline getirmiştir. Bu durum, sık sık savaflara, egemenlik değişimine ve bunun sonucunda etnik çeşitliliğin artmasına yol açmıştır. Adanın tarihsel arka planı, günümüzdeki KKTC'nin yapısal özelliklerini anlamak için temel teşkil etmektedir. KKTC, anayasal bir cumhuriyet olarak örgütlenmiş olup, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından paylaşılmaktadır. Başkenti Lefkoşa olan ülkenin yüzölçümü 3.355 km²'dir. İdari yapılanma altı ilçe ve on iki bucaktan oluşmakta; yerel yönetim düzeyinde on sekiz belediye faaliyet göstermektedir. 2022 yılı itibarıyla nüfusu 399.727 olup, resmi dili Türkçe, hâkim dini İslam ve para birimi Türk Lirası'dır (Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 2024).

Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti tarafından 1571 yılı Ağustos ayında fethi, adanın sosyo-ekonomik ve demografik yapısında köklü bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Fethi takiben Osmanlı yönetimi, adadaki mevcudiyetini kalıcı kılmak ve sivil hayatı tesis etmek amacıyla kapsamlı imar ve inşaat faaliyetlerine girişmiştir. Bu yapılandırma sürecinin temel direğini, adanın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere Anadolu'dan Türk nüfusunun adaya iskân edilmesi oluşturmuştur. Aktarılan bu nüfus, sadece askeri değil, aynı zamanda ekonomik hayatın sürekliliğini sağlayacak mesleki çeşitliliğe sahipti (Özkul, Tufan ve Özsezer, 2017). Söz konusu nüfus hareketliliği, adada Türk varlığını tesis etmiş ve bölgenin sosyo-ekonomik dokusunu da etkilemiştir.

Ada yönetiminin 1878 yılında Osmanlı Devleti'nden Birleşik Krallık'a devredilmesine karşın, yerleşik sosyo-kültürel ve idari miras belirli alanlarda sürekliliğini korumuştur. İngiliz idaresi, Osmanlı döneminden devraldığı bazı uygulamaları devam ettirmiş, bazılarını ise kendi yönetim ve idari anlayışına göre yeniden biçimlendirmiştir. Sosyal yapının ayrılmış durumu, özellikle eğitim sistemi aracılığıyla da sürdürülmüştür; İngilizler, Osmanlı'dan miras kalan şekliyle Müslüman (Türk) ve gayrimüslim (Rum) eğitimini birbirinden ayrı tutmuşlardır (Özkul, Tufan ve Özsezer, 2017). Aslında bu idari ve yapısal farklılaşma ise adadaki Kıbrıslı Türklerin sosyal gelişiminin, diğer büyük

cemaat olan Rum toplumundan farklı kulvarlarda ilerlemesine yol açan temel etkenlerden de biri olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Kıbrıs Türk toplumu ile diplomatik ve kültürel bağlar hızla tesis edilmiştir. Türkiye, 1925 yılında Kıbrıs'ta konsolosluk açarak Asaf Güvenir'i ilk Konsolos olarak atamış; bu diplomatik temsilcilik, Kıbrıslı Türklerin modernleşme çabalarında merkezi bir rol üstlenmiş, Atatürk ilke ve inkılaplarının benimsenmesinde önemli bir etki yaratmıştır (Özkul, Özsezer ve Tufan, 2017).

Bu diplomatik ve kültürel yakınlaşmanın somut bir sonucu olarak, Türkiye'deki ulusal reformlar adaya yansımıştır. Türkiye'de 1928'de gerçekleşen Harf İnkılabı, Kıbrıs'taki sosyo-kültürel yaşamı doğrudan etkilemiştir. Dönemin Maarif Müdürü Newham'ın 25 Eylül 1928'de yaptığı duyuruyla okullarda yeni Türk harflerine geçileceği bildirilse de harflerin okullarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması 1929 yılında gerçekleşmiştir (Özkul, Özsezer ve Tufan, 2017). Bu dilsel dönüşüm, Kıbrıs Türk toplumunun anavatan ile kültürel entegrasyonunu pekiştiren ve modernleşme sürecine adaptasyonunu simgeleyen bir dönüm noktasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Ada'da Kıbrıslı Rumlar arasında Enosis (Yunanistan'a katılma) faaliyetleri hız kazanmıştır. Yunanistan, 1950'den başlayarak bu faaliyetleri benimsemiş ve politikalar oluşturmaya başlamıştır. Bu kapsamda 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler'e (B.M.) taşımıştır. Yunanistan, bu başvuru ile halkların hak eşitliği ve self determinasyon ilkelerinin Kıbrıs adasında yaşayan halka uygulanmasını talep etmiş; ancak Türkiye, self determinasyon adı altında Ada'nın Yunanistan'a verilemeyeceğini ileri sürerek B.M. Genel Kurulu'ndan ret kararı çıkması için İngiltere ile mücadele etmiştir (Yumuşak, 2025). Bu tırmanan tansiyonun sonucunda, 1950'lerde tırmanan Rumların Enosis ve Türklerin taksim talepleri, 1959'daki Zürih ve Londra Antlaşmalarına ve 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna yol açmıştır. Ancak iki toplumlu bu anayasal yapı, Türklerin veto haklarının kaldırılması gibi tek taraflı değişiklik girişimleri ve 1963'te "Kanlı Noel" gibi olaylarla fiilen çökmüştür (Çırak, 2025). Adadaki Türklerin huzur içinde yaşamasını sağlamak ve meselenin dinamiklerini ortaya koymak amacıyla Türk hükümeti, bu yükselen tansiyonun sonucunda 1974 senesinde Kıbrıs'a müdahalede bulunmuştur (Arıcıoğlu, 2023).

1974 Barış Harekatı'nın ardından Kıbrıslı Türkler adanın kuzeyinde yoğunlaşmış, bu da demografik yapıda köklü bir dönüşüm yaratmıştır. 1974 yılı sonrasında Kıbrıs'ta önemli nüfus hareketleri yaşanmıştır. Güneyden kuzeye geçen Kıbrıslı Türkler ve kuzeyden güneye göç eden Rumların yanı sıra, her iki toplumdan on binlerce kişi ada dışına göç etmiştir. Türkiye, İngiltere, Avustralya, Amerika ve Kanada'ya yönelen Türk göçlerinin yanı sıra, Rum nüfusun Avrupa

ülkelerine göç ettiği görülmüştür. 1975'ten itibaren Türkiye'den adaya gelen yeni göçmenlerle birlikte ada, kültürel ve sosyal çeşitliliğin arttığı karmaşık bir yapıya bürünmüştür (İlseven, 2017). Keser (2006), göç hareketlerinin doğal bir sonucu olarak, Kıbrıslı Türklerle adaya 1975 sonrasında göç etmiş insanlar arasında karşı konulamaz ve önlenemez bir sosyal bağın oluştuğunu ve bu bağın evlilikler, askerlik gibi ortak yaşam deneyimleriyle pekişerek toplumsal ikiliğin başarısız olduğunu savunmaktadır.

Kuzey Kıbrıs, 1983'te kurumsal yapısı Türkiye'nin parlamenter sistemine büyük ölçüde benzeyen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adını almıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, İngiliz yönetiminin tarihsel mirasının etkisiyle Anglo-Sakson geleneğine yakın bir kurumsal yapıya sahiptir. Bununla birlikte, Türkiye'nin parlamenter sistemine büyük ölçüde benzerlik göstermekte ve ülkenin kendi sosyoekonomik koşullarına uyum sağlayacak biçimde örgütlenmiştir (Çeliksoy, 2021).

Kuzey Kıbrıs'ın 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olarak kurulması, uluslararası alanda yalnızca Türkiye'den olumlu tepki ve tanıma görmüştür. Buna karşılık, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar bu durumu yasa dışı bularak protesto etmiş; BM Güvenlik Konseyi 541 sayılı kararıyla KKTC'nin ilanını hukuken geçersiz sayarak, bütün devletlerden tanımamalarını istemiştir (Vatansever, 2010).

KKTC, kurulduğundan itibaren ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda uluslararası ambargo ile karşı karşıya kalmış; tüm bağlarını Türkiye üzerinden kurmak zorunda kalmıştır (Ünal, 2025; Vatansever, 2010). Bu uluslararası izolasyona rağmen KKTC, bağımsızlığından bu yana iç siyasette demokratik bir devletin sahip olması gereken tüm araçlara sahiptir. Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesi, hükümet biçimi, sürekli yapılan demokratik seçimleri, seçim sistemi ve parti sistemi ile demokratik bir işleyişi sürdürmektedir (Ünal, 2025). Öte yandan, 1990 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB üyeliği başvurusu ve 2004'te tüm adayı temsilen AB'ye üye olması, Kıbrıs sorununu daha da karmaşık hale getirmiştir (Vatansever, 2010). Sosyal dinamikler açısından ise, adadaki Kıbrıslı Türklerle 1975 sonrası Türkiye'den göç eden nüfus arasında evlilikler ve ortak yaşam deneyimleriyle pekişen karşı konulamaz bir sosyal entegrasyon oluşmuş; bu durum, suni ayrımcılık propagandalarının başarısız olduğunu göstermiştir (Keser, 2006). Uluslararası tanınma sorununa karşı ise, KKTC'nin 2022 yılında kendi resmi adıyla Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) gözlemci üye olarak kabul edilmesi, uluslararası hukuk açısından tanınma yolunda atılmış önemli bir adım ve varlığını güçlü bir biçimde devam ettirme konusunda bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir (Akgün, 2023).

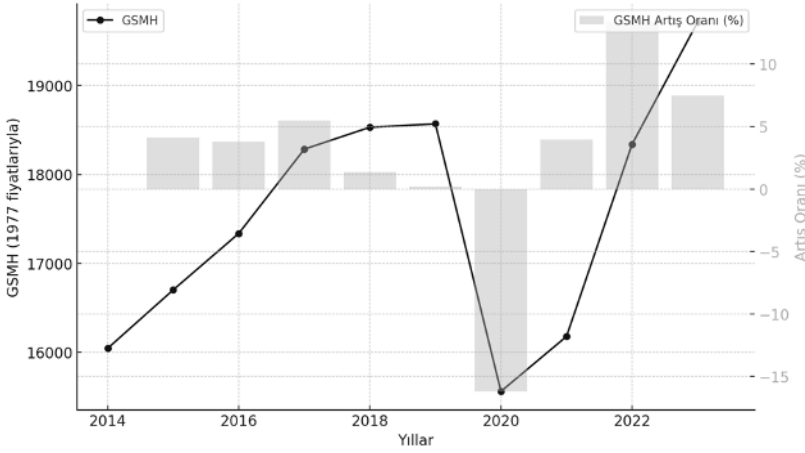
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Güncel Ekonomik Görünümü

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ekonomisi, uluslararası tanınmamışlık ve ambargoların yarattığı yapısal kısıtlamalar nedeniyle küresel ekonomik dinamiklerden ziyade Türkiye ekonomisindeki gelişmelere ve Türk lirasındaki dalgalanmalara yüksek düzeyde duyarlıdır. Bu bağımlılığın temel nedenleri, ülkenin para birimi olarak Türk lirasını kullanması ve mal ile hizmet ticaretinde Türkiye'nin birincil ticaret ortağı konumunda bulunmasıdır. Dolayısıyla, KKTC'deki ekonomik büyüme ve daralma süreçleri, doğrudan Türkiye ekonomisindeki seyrin bir yansıması olarak şekillenmektedir (Amca vd., 2019). KKTC ekonomisinin uluslararası alanda meşruiyet sorunu yaşaması ve ekonomik yetersizliklerin devam etmesi, ülkenin Türkiye'ye olan mali bağımlılığını artırmıştır (Şansal, 2007). Türkiye'deki neoliberal dönüşümün farklı dönemleri, KKTC'nin sosyoekonomik politikalarının şekillenmesinde temel belirleyici rol oynamıştır. Eleştirel yaklaşımlar, Türkiye'den gelen mali yardımlara dayalı yapının reformlarla azaltılmak yerine siyasi bir araç haline geldiğini ve bunun toplumsal refah ile gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, KKTC ekonomisinin kendi kendine yeterliliğe ulaşip ulaşamayacağı, ekonomik tartışmaların merkezinde yer almaktadır (Tahsin, 2015).

Bağımsızlık ilanının ardından, uluslararası izolasyonun etkilerini hafifletmek ve ülkeyi bölgesel bir finans merkezi haline getirmek amacıyla 1980'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan kıyı bankacılığı sektörü, kısa vadede sermaye girişlerini artırsa da uzun vadede finansal istikrarsızlıklara yol açmıştır (Şansal, 2007). Böylece, KKTC ekonomisinde istikrar ile bağımlılık arasında hassas bir denge oluşmuştur.

KKTC ekonomisinin yapısı hizmet sektörü ağırlıklıdır. Turizm ve yükseköğretim sektörü son yıllarda ekonomik büyümenin ana lokomotifleri olmuştur. World Bank (2025) tarafından hazırlanan Turkish Cypriot Economy Macro Monitoring Report verilerine göre, KKTC'de yükseköğretim sektörü son on yılda önemli bir büyüme göstermiştir. 2011–2022 döneminde yabancı öğrenci kayıtları yıllık ortalama %7,9 oranında artmış, yalnızca pandemi yılı olan 2020'de %3'lük bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2023–2024 akademik yılında, özellikle Türkiye'den gelen öğrenci sayısındaki azalma nedeniyle yabancı öğrenci kayıtları %2,3 oranında gerilemiştir. Nitekim 2019 yılında Türkiye ekonomisi durgunluk yaşarken KKTC'nin küçülmeden kıl payı da olsa kaçınılmasında, yükseköğretim sektörünün ihracat gelirleri ve perakende-hizmet sektörünün canlı kalması önemli rol oynamıştır (World Bank, 2020). Ancak pandemi bu kırılgan hizmet odaklı yapıyı ortaya çıkarmıştır: 2020'de turizm gelirleri ve öğrenci gelişleri durunca ekonomi çift haneli küçülmüştür. 2021 itibarıyla aşılamayla kısıtlamaların kalkması, yabancı öğrencilerin ve

turistlerin adaya dönüşünü sağlamış; hizmet sektörü güçlü bir sıçrama yaparak büyümeyi sürüklemiştir. Örneğin, KKTC İstatistik Kurumu verilerine göre KKTC 2021’de %3,8 büyümüş, ulaştırma-haberleşme sektörü ise en yüksek büyümeyi kaydetmiş, onu inşaat ve sanayi sektörleri izlemiştir (İstatistik Kurumu, 2025). Bu artışlar, salgın döneminde duraksayan ekonomik faaliyetlerin yeniden canlanmasını yansıtmaktadır. KKTC ekonomisi 2024’te reel olarak %6,4 büyümüş, büyümenin ana bileşeni ise özel tüketim olmuştur. Ne var ki yüksek ve inatçı enflasyon, TL’deki oynaklık ve mal ihracatındaki zayıf görünüm büyümenin bileşimini bozmuştur. 2025 için büyüme görünümü ılımlaşmaktadır ancak inşaatta yavaşlama ve küresel ticaret belirsizliği aşağı yönlü riskleri artırmaktadır (World Bank, 2025).

Şekil 1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Büyüme Oranları, 2014–2023

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü’nden alınan verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1, sabit (1977) fiyatlarıyla GSMH’nin yıllar içindeki seyrini ve yıllık büyüme oranlarını göstermektedir. 2014–2019 yılları arasında GSMH’nin düzenli bir artış göstermesi, KKTC ekonomisinde görece istikrarlı bir büyüme sürecine işaret etmektedir. Ancak 2020 yılında gri sütündeki keskin düşüş dikkat çekmektedir; bu dönemde COVID-19 salgını nedeniyle ekonomi yaklaşık %16 oranında daralmış ve GSMH önemli ölçüde gerilemiştir. 2021 yılından itibaren toparlanma eğilimi başlamış, 2022 yılında çift haneli büyüme oranı kaydedilmiştir. Bu güçlü toparlanma büyük ölçüde turizm, inşaat ve hizmet sektörlerindeki yeniden canlanmadan kaynaklanmıştır. 2023 yılında ise büyüme oranının yaklaşık %5 düzeyine gerilemesi, pandemi sonrası baz etkisinin azalmasıyla ekonominin daha dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme patikasına girdiğini göstermektedir. Genel olarak grafik, KKTC ekonomisinin pandemi

döneminde yaşadığı derin daralmayı, ardından gelen hızlı toparlanmayı ve son yıllarda istikrarlı bir büyüme sürecine geçişini açık biçimde yansıtmaktadır.

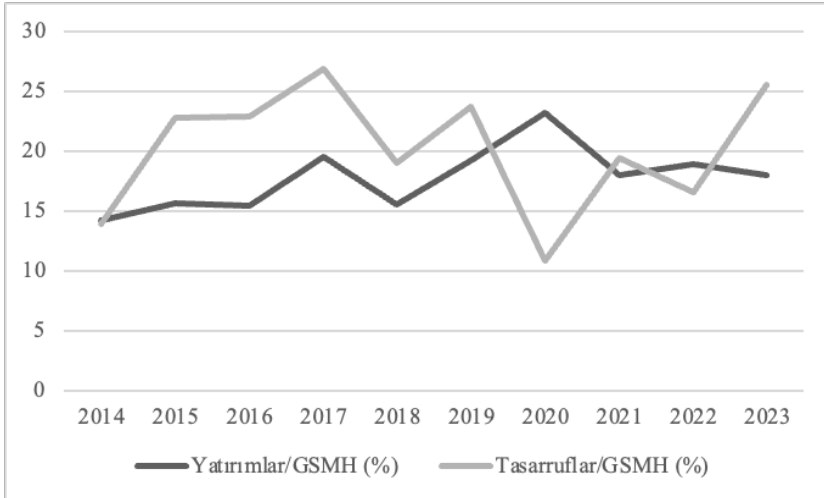
KKTC ekonomisi, 2024 yılında Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla'yı 17.498 ABD Doları seviyesine ulaştırarak belirli bir refah düzeyini korumaktadır. Ancak, ekonominin büyüme yapısında yapısal dengesizlikler sürmektedir. KKTC İstatistik Kurumu verilerine göre 2021 yılı itibarıyla imalat sanayi toplam GSYİH'nin sadece yaklaşık %6-7'sini oluştururken, tarım sektörü ise yaklaşık %2-3 düzeyinde kalmaktadır. Bu durum, ekonominin büyük ölçüde hizmetler, kamu ve ticaret sektörlerine dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte, bilimsel çalışmalar, kalıcı ve sürdürülebilir büyümenin lokomotifinin imalat sanayi olduğunu vurgulamaktadır. 1977–2016 verilerine dayanan bir analiz KKTC'de hizmetler sektörü ön planda olsa bile, kalıcı ve sürdürülebilir büyüme için sanayi ve inşaat sektörlerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır

Nitekim 2024 yılı reel büyüme hızlarına bakıldığında, ekonomi ağırlıklı olarak yerel talepten kaynaklanan bazı sektörlerde ivme yakalamıştır. KKTC İstatistik Kurumu verilerine göre, sabit fiyatlarla GSYH'deki reel büyüme hızlarında 2024 yılında en yüksek büyüme %19,9 ile “İnşaat” sektöründe kaydedilmiş, bunu sırasıyla %12,8 ile “İthalat Vergileri” ve %11,4 ile “Sanayi” sektörü takip etmiştir. Bu veriler, sanayi sektörünün payı sınırlı kalsa da büyüme potansiyelini koruduğunu, ancak ekonomik büyümenin yüksek oranda inşaat ve ithalatın vergilendirilmesi gibi döngüsel ve dolaylı kaynaklara dayandığını göstermektedir.

Uluslararası tanınma eksikliğinin de bir sonucu olarak KKTC'nin dış ticareti büyük ölçüde Türkiye'ye bağımlıdır. Ekonominin ithalat bağımlısı yapısı, yılında yaşanan kur değer kaybına rağmen mal ithalatının GSYH'ye oranını 2018 yılında bir önceki yıla kıyasla %44,6'dan %48'e yükseltmiştir (World Bank, 2020). Dolayısıyla, ekonomisi ithalata bağımlıdır ve yüksek kur bile ithalat talebini düşürmekte zorlanmaktadır denilebilir. Mal ticaretindeki açık, turizm ve eğitim gibi hizmet ihracatı gelirleri ile Türkiye'den gelen mali transferler sayesinde kısmen dengelenebilmektedir. Nitekim 2015–2019 döneminde KKTC cari işlemler dengesi, Türkiye'nin yaptığı hibe ve krediler sayesinde GSYİH'nin %5'i civarında fazla verir görünmüştür. Ancak Türkiye'den gelen yardımlar hariç tutulduğunda cari dengenin genelde hafif açık verdiği görülmektedir (World Bank, 2020). Kıbrıs Türk Ticaret Odası verilerine göre, KKTC'nin ihracatı 2022 yılında %2,3 oranında gerilerken, 2023'te %26,9 artış göstererek 159,4 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde hemen tüm ürün gruplarında artış kaydedilmiş, toplam ihracatın %79,6'sı Türkiye'ye, %15,5'i Orta Doğu ülkelerine, %1,6'sı ise AB ülkelerine yapılmıştır. Bunun yanında Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında Güney Kıbrıs'a yapılan satışlar da artış eğilimi

göstermektedir. Yeşil Hat Tüzüğü, Kıbrıslı Türkler'in Yeşil Hat üzerinden Kıbrıs Rum Kesimine doğru yapacağı ticareti ve AB vatandaşlarının da Kıbrıs Türk tarafından Kıbrıs Rum Kesimine geçişlerini de düzenlemektedir (Avrupa Birliği Koordinasyon Merkezi, 2025). Nitekim bu kapsamda gerçekleştirilen ihracat 2021'de 6,1 milyon avro iken, 2022'de 14,8 milyon avroya, 2023'te ise 15,5 milyon avroya yükselmiştir. Söz konusu veriler, KKTC ihracatının ağırlıklı olarak Türkiye'ye bağımlı olmakla birlikte, Yeşil Hat Tüzüğü çerçevesinde Güney Kıbrıs'a yönelik ticaretin de giderek önem kazandığını göstermektedir (Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 2024)

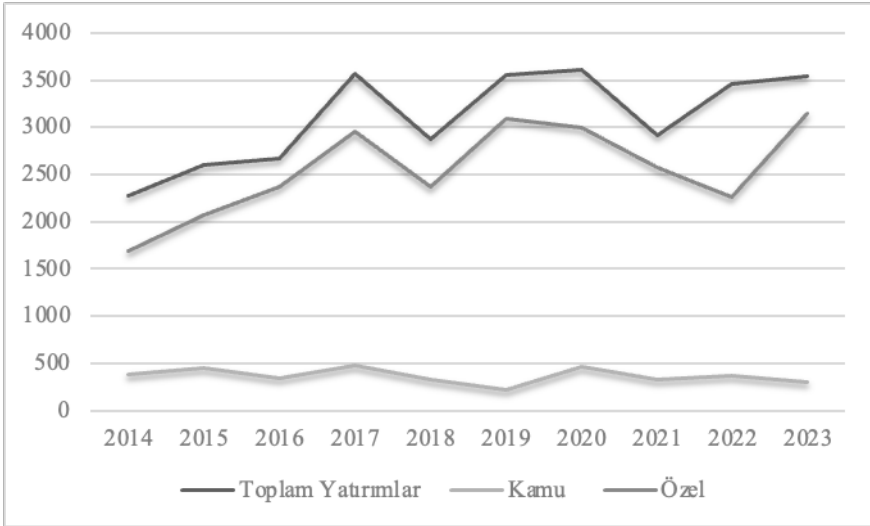
Dünya Bankası verilerine göre, 2015–2019 arasında dış transferler hariç cari denge genellikle GSYİH'nin %0–3'ü aralığında fazla ya da açık vermiş, bu da KKTC'nin dış fazla görüntüsünün büyük ölçüde Türkiye kaynaklı olduğunu ortaya koymuştur. 2023 yılında, Türkiye'nin toplam mal satışları içindeki payı önemli ölçüde artarak yaklaşık %80'e yükselmiştir ki 2022'de bu oran %54'tü (World Bank, 2025). Bu, ihracat gelirlerinin büyük bir kısmının tek bir pazara bağlı olduğunu göstermektedir. 2021 ve sonrasında turizm ve eğitim gelirlerinin toparlanmasıyla birlikte cari işlemler dengesi görece iyileşmiştir. Dolayısıyla yapısal olarak KKTC ekonomisi dış ticarete açık veren, hizmet gelirleri ve dış transferlerle bunu kapatmaya çalışan bir karakterdedir. Bu durum, ambargolar ve tanınma sorunu nedeniyle maliyetlerin artmasından (İzmen & Candemir, 1998) ve KKTC özel sektörünün küresel piyasalara entegre olamamasından kaynaklanmaktadır. İthalat bağımlılığı yüksek olduğundan, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve dış maliyet artışları (örneğin enerji fiyat şokları) ülke içinde enflasyonu ve cari dengeyi hızla etkilemektedir.

Şekil 2. KKTC’de Yatırımların ve Tasarrufların GSMH İçindeki Payı (%), 2014–2023

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü’nden veriler alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 2, KKTC’de 2014–2023 döneminde yatırımların ve tasarrufların Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki paylarının seyrini göstermektedir. 2014–2018 arasında tasarruf oranı yatırım oranının üzerinde seyrederek iç tasarrufların yatırımları finanse edebildiği bir döneme işaret etmektedir. Ancak 2019 sonrası dönemde bu denge bozulmuş, özellikle 2020’deki keskin düşüş dikkat çekmektedir. Bu yılda tasarruf oranı %10 seviyesine gerileyerek yatırım oranının oldukça altına inmiş; bu durum COVID-19 salgınının ekonomik etkileriyle birlikte tasarruf açığını ve dış finansman ihtiyacını artırmıştır. 2021 sonrası dönemde toparlanma eğilimi görülmekte, 2023 yılında tasarruf oranı yeniden %25 düzeyine yükselmiştir. Ancak bu artış, aynı yıl yatırım oranının görece yatay seyriyle birlikte, ekonomide tasarruf eğilimindeki artışın yatırımlara dönüşmediğini, yani sermaye birikiminin sınırlı kaldığını göstermektedir. Genel olarak grafik, KKTC ekonomisinin son on yılda tasarruf–yatırım dengesinde dalgalı bir yapı sergilediğini, kriz dönemlerinde bu dengenin özellikle kırılgan hale geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 3. KKTC’de Toplam, Kamu ve Özel Yatırımların Seyri, 2014–2023 (1977 fiyatlarıyla)

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü’nden veriler alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3, sabit sermaye yatırımlarının kamu ve özel sektör bileşenleri ile toplam yatırım düzeyini göstermektedir. KKTC’de 2014–2023 döneminde yatırımların bileşimi incelendiğinde ise özel yatırımlar her yıl kamu yatırımlarının oldukça üzerinde seyretmekte olduğu ve toplam yatırımın ana belirleyicisi konumunda oldukları göze çarpmaktadır. 2017 ve 2019 yıllarında özel yatırımların keskin artışı dikkat çekmektedir; buna karşılık 2020’de pandemi etkisiyle tüm yatırım kalemlerinde düşüş yaşanmıştır. Kamu yatırımları ise dönem boyunca sınırlı bir düzeyde kalmıştır. 2023 itibarıyla özel yatırımlarda yeniden artış gözlenirken,

kamu yatırımlarındaki durağanlık devam etmektedir. Bu durum, KKTC’de büyümenin temel olarak özel sektör kaynaklı olduğunu ve kamu yatırımlarının destekleyici ama ikincil bir rol üstlendiğini göstermektedir denilebilir.

KKTC ekonomisinde enflasyon, dışsal şoklar ve yapısal bağımlılıklar nedeniyle inatla yüksek seyretmektedir. Enflasyonun ana kaynağı, bir merkez bankası bulunmasına rağmen, para birimi olarak TL’nin kullanılması ve bağımsız bir para politikası aracı olmamasıdır. Yüksek ithalat bağımlılığı ve ithal girdi kullanımı nedeniyle döviz kuru geçişkenliği de oldukça yüksektir. USD/TL ile Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) arasında güçlü bir eşanlı ilişki saptanmış; kur geçişkenlik katsayısının 1’in üzerinde olduğu belirtilmiştir (World Bank, 2025). Bu yapısal bağımlılık, TL’deki dalgalanmaların TÜFE’ye güçlü bir şekilde yansımaya neden olmaktadır. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın 2023 Haziran’da başlattığı parasal sıkılaştırma, döviz kurunu dengeleyerek enflasyonist baskının tırmanmasını engellemiştir. Ancak enflasyon, Aralık 2023’teki %83,63 seviyesinden 2024 sonunda %53,29’a gerilemesine rağmen hala yüksek kalmıştır. Bu inatçı enflasyon, sadece kur etkilerinin ötesinde; artan ücret maliyetleri, yüksek ithalat maliyetleri, bekleyişler ve eğitim gibi kilit sektörlerdeki fiyat katılıkları gibi yerel faktörlerden de beslenmektedir. Devam eden bu yüksek enflasyon ve zayıf talep nedeniyle 2025 yılı için ekonomik büyüme beklentileri aşağı yönlü yenilenmiştir.

KKTC’nin Dördüncü Kalkınma Planı (2025–2029), ülkenin yapısal kırılganlıklarını azaltmayı ve ekonomik çeşitliliği artırmayı amaçlayan sistematik bir strateji sunmaktadır. Planın makroekonomik çerçevesinde belirlenen hedefler, KKTC’nin iddialı bir büyüme patikasına yönelme iradesini göstermektedir (KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü, 2025). Plan, ortalama %5 oranında büyüme hedeflemekte (2020–2024 dönemindeki %3,9’un üzerinde) ve kişi başına gelirin 14.599 dolardan 19.115 dolara çıkarılmasını öngörmektedir. Bu hedef, üretkenlik artışına ve dış kaynaklı büyümeden iç dinamiklere geçişin gerekliliğine işaret etmektedir. Cari işlemler açığının GSYİH’ye oranının %7,5’ten %3,4’e düşürülmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, ihracatın ithalatı karşılama oranının yalnızca %6,2’den %9,9’a çıkması, dış ticaret açığının yapısal bir sorun olarak varlığını sürdürebileceğine de işarete etmektedir olarak yorumlanabilir. Planın sektörel yaklaşımı pragmatiktir. Turizm ve yükseköğretim, ekonominin ana lokomotif sektörleri olarak belirlenmiştir. Turizm gelirin 1,7 milyar dolardan 2,9 milyar dolara çıkarılması hedeflenirken, imalat sanayisinin GSYİH içindeki payının %5,6’dan %7,8’e yükseltilmesi öngörülmektedir. Ancak bu oranlar, sanayileşme sürecinin sınırlı kalacağını ve ekonominin hizmet sektörü odaklı yapısını koruyacağını da göstermektedir. Bütçe açığının %5,56’dan %1,5’e

düşürülmesi hedefi, mali disiplinin sıkılaştırılmasını gerektirmektedir. Bunun yanında, enflasyonun %53,29'dan %5'e indirilmesi hedefi, Türk lirasındaki dalgalanmalar ve ithal girdi fiyatları göz önüne alındığında oldukça iddialıdır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi, güçlü para politikası koordinasyonu ve yapısal reformların başarıyla uygulanmasına bağlıdır.

Tablo 1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Temel İşgücü Göstergeleri, 2024

Gösterge	Toplam	Erkek	Kadın
15 ve Daha Yukarı Yaştaki Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus	367449	195444	172004
İşgücü	195159	125089	70070
İstihdam	185607	120996	64611
İşsiz	9552	4093	5459
İşgücüne Dahil Olmayan	172290	70355	101934
İşgücüne Katılma Oranı (%)	53,1	64	40,7
İstihdam Oranı (%)	50,5	61,9	37,6
İşsizlik Oranı (%)	4,9	3,3	7,8

Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu, 2025.

2024 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, KKTC'de 15 yaş ve üzeri sivil nüfusun %53,1'i işgücüne katılmaktadır. Toplam istihdam oranı %50,5, işsizlik oranı ise %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Görünürde düşük olan işsizlik oranı, düşük işgücüne katılım oranı ile birlikte değerlendirildiğinde, işgücü piyasasına dahil olamayan veya gizli işsizlik yaşayan geniş bir kesimin varlığına işaret etmektedir. Erkeklerde işgücüne katılım oranı %64 ve istihdam oranı %61,9 iken, kadınlarda istihdam oranı %37,6'ya düşmekte ve işsizlik oranı %7,8'e yükselmektedir. Bu tablo, KKTC işgücü piyasasında belirgin bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine işaret etmektedir. Kadınların işgücü piyasasına katılımındaki düşüklük, toplumsal cinsiyet stereotipleri, bakım yükünün eşitsiz paylaşımı ve işgücü piyasasındaki yapısal ayrımcılıklar gibi faktörlerin bir sonucudur. Bu farkların azaltılması, özellikle alt-orta gelirli ülkelerde kalkınma ve büyüme dinamiklerini hızlandırma potansiyeline sahiptir (ILO, 2025). Aynı dönemde, toplam istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, tarımın payı %4,9, sanayinin %7,1, inşaatın %9,2 ve hizmetler sektörünün payı %78,8 olarak belirlenmiştir (KKTC İstatistik Kurumu, 2025).

2021–2022 Hanehalkı Bütçe Araştırması sonuçlarına göre, KKTC'de nüfusun %14,4'ü eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin %50'sinin altında gelire sahip olup yoksulluk riski altındadır. En yüksek gelir grubundaki haneler toplam gelirin %43,6'sını alırken, en düşük gelir grubundakilerin payı yalnızca %6,5'tir. Gelir dağılımı eşitsizliği göstergesi olan Gini katsayısı 2014–2015 döneminde 0,34 iken, 2021–2022 döneminde 0,37'ye yükselmiştir.

Bu artış, gelir dağılımında eşitsizliğin zaman içinde belirgin biçimde arttığını göstermektedir (KKTC İstatistik Kurumu, 2023).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 1974 Barış Harekatı sonrasında ortaya çıkan idari yapılanma ve 1983'teki bağımsızlık ilanı ile uluslararası izolasyona maruz kalan özgün bir ekonomik ve siyasal yapıya sahiptir. Uluslararası ambargolar nedeniyle ekonomik ilişkilerini büyük ölçüde Türkiye üzerinden kurmak durumunda kalan KKTC, bu durum yapısal bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır. Türk lirasını para birimi olarak kullanan ülke ekonomisi, Türkiye'deki ekonomik gelişmelere ve kur dalgalanmalarına yüksek düzeyde duyarlıdır.

KKTC ekonomisi, küçük ada ekonomilerinin tipik kırılganlıklarını uluslararası izolasyonun yarattığı ek kısıtlamalarla birlikte deneyimleyen bir yapıdadır sergilemektedir. Ekonomi, hizmet sektörü ağırlıklı bir yapıya sahip olup, turizm ve yükseköğretim sektörleri büyümenin ana lokomotifleridir. 2024 yılında %6,4 büyüme kaydedilmesine ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla'nın 17498 ABD Doları seviyesine yükselmesine karşın, bu büyüme kalıcı dengeler üzerine de oturmamıştır, dalgalanmalar sıklıkla görülmektedir. İmalat sanayi toplam GSYİH'nin sadece yaklaşık %6-7'sini oluştururken, tarım %2-3 düzeyindedir; hizmetler sektörünün payı ise %80'e yaklaşmaktadır. Sanayi ve tarım sektörlerinin payının düşüklüğü, üretim kapasitesinin sınırlılığına ve yüksek ithalat bağımlılığına yol açmaktadır. Bu durum ise ihracatın ithalatı karşılama oranının son derece düşük düzeylerde seyretmesine neden olmakta, ekonominin dış finansman ve transferlere olan bağımlılığını pekiştirmektedir. Aynı zamanda TL kullanımı nedeniyle döviz kuru geçişkenliğinin yüksekliği, enflasyonla mücadeleyi zorlaştırmaktadır. 2024 sonunda yıllık TÜFE %53,29'a gerilese de halen yüksek seviyededir.

İşgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve artan gelir dağılımı adaletsizliği, ekonomik büyümenin toplumsal refaha dönüşmesini engelleyen kritik sorunlardır. İşgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği bulunmakta, kadınların katılım oranının düşüklüğü önemli bir potansiyeli atıl bırakmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısının 0,37'ye yükselmesi, ekonomik büyümenin kapsayıcılık sorununa da işaret etmektedir. Dördüncü Kalkınma Planı'nda belirlenen hedefler iddialı olmakla birlikte, mevcut yapısal kısıtlamalar göz önüne alındığında gerçekleştirilmeleri önemli reformlar ve dış konjonktürel gelişmelere bağlıdır. Özellikle enflasyonun %5'e düşürülmesi hedefi, TL'deki dalgalanmalar ve ithal girdi bağımlılığı dikkate alındığında, güçlü bir koordinasyon ve yapısal dönüşüm gerektirmektedir.

Bu tablo, sürdürülebilir kalkınma için politika odağını farklı eksenlerde toplamayı da zorunlu kılmaktadır. Turizm ve eğitim odaklı yapının dışına taşacak

biçimde imalatın sanayinde destek programlarının oluşturulması ve Yeşil Hat üzerinden pazar çeşitlendirilmesine odaklanması ekonominin sürdürülebilir büyümesine katkı sunabilir. Bütçe harcama kalitesinin iyileştirilmesi (yatırım/transfer dengesi), ve enflasyonla mücadelede kur riskini azaltacak programlar ön plana çıkmaktadır. Kadın istihdamını artıracak bakım hizmetleri ve esnek çalışma modelleri teşvik edilmesi de yine istihdamı arttırabilecektir.

Sonuç olarak, KKTC ekonomisi özel sektör dinamizmine ve hizmet sektörünün canlılığına rağmen, uluslararası izolasyon, yapısal bağımlılık, sektörel dengesizlikler ve sosyal eşitsizlikler gibi çok boyutlu sorunlarla karşı karşıyadır. Sürdürülebilir kalkınma için üretim kapasitesinin güçlendirilmesi, ekonomik çeşitliliğin artırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi zorunludur. Ancak bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, uluslararası izolasyonun yarattığı kısıtlamalar nedeniyle sınırlı hareket alanına sahip bir ekonomi için iyi bir yönetim ve stratejik önceliklendirmeyi de gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, S. (2023). Uluslararası hukukta tanınma kavramı çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Teşkilatı ilişkisi. *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi*, 2(1), 48–60.
- Amca, H., Süreç, Y., & Çerkez, A. (2019). Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporu 2018–2019. Kıbrıs Türk Ticaret Odası.
- Arıoğlu, E. B. (2023). Kıbrıs meselesi ekseninde 1974 Kıbrıs müdahalesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 21. <https://doi.org/10.59768/sustad.2023.7>
- Arıdemir, H., & Allı, Ç. (2019). Doğu Akdeniz bölgesindeki münhasır ekonomik bölge tartışmalarının analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 188–202. <https://doi.org/10.25204/iktisad.610855>
- Avrupa Birliği Koordinasyon Merkezi. (2025). Yeşil Hat Tüzüğü. Erişim tarihi: 19 Ekim 2025, <http://abkm.gov.ct.tr/tr-tr/çalışma-alanlarımız/yeşil-hat-tüzüğü>
- Çeliksoy, E. (2021). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti merkezi idare ve yerel yönetim teşkilatı. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(30), 579–592.
- Çırak, B. N. (2025). Kıbrıs sorununun tarihsel süreci ve Türkiye'nin Yunanistan ve AB ile ilişkilerine etkileri. *Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 69–85.
- İlseven, S. (2017). Kıbrıs'ın beşeri, ekonomik ve siyasi coğrafyası. *Tipografart Basım Yayın*.
- International Labour Organization. (2025). World Employment and Social Outlook: Trends 2025 (1st ed.). ILO. <https://doi.org/10.54394/izln1673>
- İzmen, Ü., & Candemir, B. (1998). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ekonomisi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *TÜSİAD*.
- Keser, U. (2006). Kıbrıs'ta göç hareketleri ve 1974 sonrasında yaşananlar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 103–127.
- Kıbrıs Türk Ticaret Odası. (2024). Rakamlarla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve yatırım ortamı. <https://www.ktto.net/wp-content/uploads/2024/05/rakamlarla-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ve-yatirim-ortami-2024.pdf>
- KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü. (2025). Dördüncü Kalkınma Planı (2025–2029): Stratejisi, amaçları ve makro hedefleri.
- KKTC Devlet Planlama Örgütü. (2025). Makroekonomik veri tabanı. <https://www.devplan.org/veri.html>
- KKTC İstatistik Kurumu. (2023). Hanehalkı Bütçe Araştırması 2021–2022 sonuçları
- KKTC İstatistik Kurumu. (2024). Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları
- KKTC İstatistik Kurumu. (2025). Resmî istatistik portalı. <https://istatistik.gov.ct.tr/>
- Özkul, A. E., Özsezer, M., & Tufan, H. (2017). Kıbrıs eğitim tarihinde önemli bir müfettiş: İbrahim Hakkı Bey. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 125–153. <https://doi.org/10.18513/egetid.327741>
- Özkul, A. E., Tufan, H., & Özsezer, M. (2017). Osmanlı döneminden İngiliz idaresine Kıbrıs Türk temel eğitiminin modernleşmesi ve toplumsallaşması. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 565. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i2.820>
- Şansal, S. (2007). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ekonomik ilişkileri [Yüksek lisans tezi]. *Marmara Üniversitesi*.
- Tahsin, E. (2015). Kuzey Kıbrıs özelinde neoliberal dönüşümün boyutları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 78–95.
- Ünal, S. (2025). Political system of Turkish Republic of Northern Cyprus. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 60–79. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1526301>
- Vatansever, A. G. M. (2010). Kıbrıs sorununun tarihi gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 1487–1530.
- World Bank. (2025). Turkish Cypriot economy beyond bottlenecks: Fostering economic integration (The Macroeconomic Monitoring Report 2025). <https://www.abbilgi.eu/publications/beyond-bottlenecks-fostering-economic-integration-2218>
- World Bank. (2020). Turkish Cypriot economy: Looking ahead to steer the economy toward a higher growth path [A Macroeconomic Monitoring Note].
- Yumuşak, T. (2025). Uluslararası hukuk bakımından Kıbrıs sorunu: 1959–1960 Andlaşmalarının hukuki geçerliliği. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 987–1025. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1487650>

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE KIRGIZİSTAN

Khakan Borsokeev¹

GİRİŞ

Kırgızistan, Orta Asya'nın kuzeydoğusunda yer alan, dağlık coğrafyası ve stratejik konumuyla bölgesel düzeyde önemli bir ülkedir. Ülkenin doğal kaynakları, tarım ve hayvancılığa elverişli toprakları ile, ekonomik ve sosyal gelişiminin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, geçiş ekonomisi sürecinde siyasi ve ekonomik anlamda birçok yapısal değişimden geçmiştir. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenmiş, ancak reformlar sıklıkla siyasi istikrarsızlıklar ve dışa bağımlılıkla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde Kırgızistan ekonomisi, tarım, madencilik, enerji ve hizmet sektörleri etrafında şekillenmiştir. Ülke ekonomisi büyük ölçüde dış ticaret ve yabancı yatırım akışlarına bağlı olduğu için küresel piyasalardaki dalgalanmalardan kolayca etkilenmektedir. Özellikle dış ticaret açığı, işsizlik oranları ve kamu borcu gibi göstergeler, ekonomik istikrarın korunmasını zorlaştıran temel sorunlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, ülke son yıllarda altyapı yatırımları, bölgesel ticaret entegrasyonu ve finansal reformlar aracılığıyla ekonomik büyümeyi desteklemeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kırgızistan ekonomisinin 1999–2024 dönemindeki gelişimini makroekonomik göstergeler çerçevesinde analiz etmektir. Gayrisafi yurt içi hasıla, enflasyon, işsizlik, dış ticaret dengesi, kamu gelirleri, borç yapısı ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi temel göstergeler incelenerek ülkenin ekonomik performansı değerlendirilmiştir. Ayrıca, Dünya Bankası, IMF, OECD, UNCTAD ve Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlar üzerinden Kırgızistan'ın ekonomik dönüşüm sürecine ilişkin genel bir çerçeve sunulmuştur. Bu inceleme, Kırgızistan'ın geçiş ekonomisi dinamiklerini anlamaya, ekonomik kırılganlıklarını belirlemeye ve sürdürülebilir büyüme için uygulanabilecek makroekonomik politikaları tartışmaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman, Konya, hakan.borsokeev@gmail.com, ORCID: orcid.org/0009-0003-8176-9371

1. Coğrafi Konum ve Genel Karakterizasyon

1.1. Coğrafi Konum

Kırgızistan, Orta Asya'nın kuzeydoğusunda stratejik bir konumda yer almakta ve bu durum, tarihsel olarak bölgedeki diğer devletlerle kurduğu önemli jeopolitik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Kırgızistan'ın doğal kaynakları, dağlık arazisi, gölleri ve vadileri, ülkenin hem yerel halkı için hem de turizm açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır (Aydın, 2018). Bu coğrafi özellikler, özellikle tarım, hayvancılık ve ekoturizm alanlarında büyük fırsatlar sunmaktadır. Kırgızistan'ın yüzölçümü 199,9 bin kilometrekare olup, dağlık yapının etkisiyle yerleşim yoğunluğu ülke genelinde dengesizdir. Oş ve Çüy bölgeleri gibi düzlük alanlarda nüfus yoğunluğu yüksektir, ancak Issık-Kul gibi dağlık alanlarda nüfus daha seyrek dağılmaktadır. Bu dağlık yapının ekonomik etkisi büyüktür, çünkü yerleşim yerleri genellikle dağ eteklerine ve vadilere yerleşmiştir. Kırgızistan'ın iklimi, keskin kıtasal özellikler gösterirken, özellikle dağlık alanlardaki mikroklima etkileri büyük bir öneme sahiptir. Priissykkulia bölgesindeki iklim, dağ ve deniz özelliklerini birleştirir ve bu da bölgenin turistler için cazip hale gelmesine yol açar (Omurakunova, 2020). Bu çeşitlilik, ekolojik dengeyi etkileyen birçok faktörü beraberinde getirmektedir. Kırgızistan'ın florası, çok sayıda bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle yem ve tıbbi bitkiler, yerel halkın geleneksel tedavi yöntemlerinin önemli bir parçasıdır ve bu bitkiler aynı zamanda bölgesel ticaretin önemli bir ögesi haline gelmiştir. Ayrıca, Kırgızistan'ın orman alanları, ülkenin ekolojik dengesinin korunmasında hayati bir rol oynamaktadır. Kırgızistan'ın doğal zenginlikleri ve coğrafi yapısı, Rus kaynaklarında da geniş bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle, Kırgızistan'ın dağlık yapısının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi, Rus jeopolitik analizlerinde sıkça vurgulanan bir konu olmuştur. Kırgızistan'ın coğrafi özellikleri ve zengin doğal kaynakları, Orta Asya'nın jeopolitik dengelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Petrov, 2019). Ayrıca, Kırgızistan'ın ekoturizm potansiyeli ve doğal güzelliklerinin uluslararası turizm açısından önemini vurgulayan çalışmalar da bulunmaktadır. Kırgızistan'ın florası ve orman kaynakları, Rus ekolojik araştırmalarında, ülkenin çevresel sürdürülebilirliğini sağlamak için kritik öneme sahip unsurlar olarak ele alınmaktadır (Korolev, 2017). Kırgızistan'ın faunası da oldukça çeşitlidir ve özellikle ticari hayvanlar, ülke ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kırgızistan'daki hayvancılık, ülkenin tarım sektörünün en önemli bileşenlerinden biridir (Kurt, 2018). Ayrıca, balıkçılık da önemli bir gelir kaynağı olup, Issık-Kul Gölü gibi su kaynakları, balıkçılığın gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Şekil 1. Kırgızistan'ın İdari Bölgeleri Haritası

1.2. Kısa Tarihsel Geçmiş

Kırgızların tarihsel kökenleri ve kültürel mirası üzerine yapılan akademik çalışmalar, Orta Asya'nın göçebe halkları ve Türk boylarıyla olan ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Kırgızlar, Altay ve Tanrı dağları dolaylarında yaşayan bir Türk boyu olarak, tarihsel süreç içinde çeşitli kültürel ve siyasi gelişmelere imza atmışlardır. Kırgızların adları ve kökenleri hakkında, Türk dünyası tarihçileri farklı görüşler sunmaktadır. Çin kaynaklarında K'i-Ku ve Kien-Kuun adlarıyla anılan Kırgızların varlığı, MÖ 220-206 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Kırgızlar, Asya Hunları ile ilişkili olarak Baykal Gölü'nün batısındaki İrtiş Nehri civarında yaşamaktadırlar (Avşar, 1994). Kırgızların devlet yapısı ve tarihleri hakkında önemli bilgiler, Orhun Nehri'ne yakın bölgelere ait yazıtlarda bulunmaktadır. Orhun Yazıtları, Türklerin erken dönem tarihini yansıtan en önemli belgelerden biridir. Bu yazıtlarda Kırgızların tarih sahnesindeki önemli yerleri anlatılmaktadır. Ayrıca, Yenisey Nehri çevresinde bulunan 120'den fazla Kırgız metni, Kırgızların devlet yapıları, kültürel mirasları ve tarihî süreçlerine dair değerli bilgiler sunmaktadır (Kırım, 2003; Karakoç, 2012). Bu metinler, sadece Kırgızların değil, aynı zamanda Orta Asya'daki Türk halklarının da tarihsel kökenlerini anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Kırgızların geçmişine dair daha fazla bilgi, bölgedeki eski Türk boylarının kültürel etkileşimleri ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmalarda ortaya çıkacaktır (Karakoç, 2012).

1.3. Devleti, Yapısı, Yöneticileri, Askeri Liderleri ve Diplomatları

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında (1924 yılına kadar), Kırgızistan özerk bir yapıya sahip değildi ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) içinde yer alan Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (ASSR) bağlıydı. Ancak 1924'te, RSFSC bünyesinde Kara-Kırgız Özerk Oblastı kurulmuş ve bu oblast 1925 yılında Kırgız Özerk Oblastı (KAO) olarak yeniden adlandırılmıştır. Kırgızistan'ın özerk yapısı, 1926'da daha ileri bir aşamaya geçerek Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kırgız ÖSSC) olarak tanımlanmıştır. 1936 Sovyet Anayasası'na dayalı olarak, Kırgız ÖSSC, SSCB'ye katılarak tam anlamıyla bir sosyalist cumhuriyet olan Kırgız SSC'ye dönüştü (Abdibaitova, 2011; Akimov, 2005). SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla Kırgız SSC, bağımsızlık ilan ederek Kırgızistan Cumhuriyeti adını aldı ve 1993 yılından itibaren başkentinin adı Frunze'den Bişkek olarak değiştirilmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlık süreci, diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine kıyasla daha zorlu olmuştur. Ekonomik istikrarsızlık ve geçiş dönemi zorlukları, Kırgızistan'ı diğer Orta Asya ülkelerinden daha farklı bir duruma sokmuştur (Abdibaitova, 2011 ve Niyazbekov, 2008). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan, demokratikleşme ve ekonomik reform süreçlerini hızla başlatmıştır. Ancak bu süreç, özellikle siyasi istikrarsızlık ve ekonomik zorluklarla şekillenmiştir. Kırgızistan'daki reformların büyük kısmı, ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev döneminde başlamış, ancak 2005 yılında Akayev'in görevden ayrılmasından sonra da devam etmiştir (Bozordae, 2017).

1.4. Devlet Yapısı

Kırgız Cumhuriyeti, egemen, üniter, demokratik, hukukun üstünlüğüne dayalı ve sosyal bir devlettir. Ülke, anayasal bir düzen içinde işleyen bir yönetim sistemine sahiptir. Devlet gücü, farklı organlar aracılığıyla kullanılmaktadır. Bu organlar arasında Cumhurbaşkanı, Jogorku Keneşi (parlamento), hükümet ve alt yürütme organları yer almaktadır. Ayrıca, yargı bağımsızlığı önem taşır; Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, yerel mahkemeler ve hakimler, ülkenin hukuk sistemini denetleyen ve yönlendiren temel yargı organlarıdır. Kırgız Cumhuriyeti'nin anayasal düzeni, halkın egemenliğine dayalı olarak hukuk devleti ilkesini benimsemiş olup, adaletin sağlanması ve devletin her alanında hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi hedeflenmektedir (Kyrgyz Republic Constitution, 2021).

1.5. İdari-Bölgesel Bölüm

Kırgız Cumhuriyeti'nin yerleşim yapıları ve nüfus dağılımı üzerine yapılan akademik çalışmalar, ülkedeki demografik dinamikleri, şehirleşme süreçlerini ve bölgesel kalkınma stratejilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu çalışmalarda, Kırgızistan'daki şehirleşme hızının arttığı, özellikle Bişkek ve Oş şehirlerinin büyümeye devam ettiği vurgulanmaktadır. Örneğin, Kırgızistan'ın

yerleşim yapıları üzerine yapılan bir çalışmada, Bişkek'in ekonomik, kültürel ve idari bir merkez olarak gelişiminde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Ayrıca, Oş gibi güney şehirlerinin nüfus artış hızının ülke ortalamasının üzerinde olduğu ifade edilmiştir (Avdeev, 2021). Kırgızistan'daki yerleşim yerleri arasındaki coğrafi farklar, bölgeler arası eşitsizliklere de neden olmakta, bu da kalkınma planlamasında zorluklar yaratmaktadır. Kırgızistan'da şehirleşmenin etkileri üzerine yapılan bir diğer çalışmada, şehirleşme oranının hızla arttığı, ancak kırsal alanlardaki nüfusun büyük bir kısmının hala tarım sektörüyle geçindiği ve bu durumun ülkenin kalkınma hedeflerine ulaşmasını zorlaştırdığı ifade edilmiştir (Beknazarov, 2021). Kırsal alanlardaki düşük nüfus yoğunluğu ve yerleşim yerlerindeki sınırlı altyapı, bu bölgelerde yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Tablo 1'de ise 2025 itibarıyla Kırgızistan'ın idari ve bölgesel bölünme ve yüz ölçümlerini, nüfusunu, ilçe sayılarını görülmektedir.

Tablo 1. 1 Ocak 2025 İtibarıyla İdari-Bölgesel Bölünme

Bölge Adı	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus (2025)	İdari Merkezi	İlçe Sayısı (Rayon)
Bişkek Şehri	170	~1.100.000	Bişkek	0
Çuy Bölgesi	20200	~1.000.000	Tokmok	8
Issık-Göl Bölgesi	43100	~500.000	Karakol	5
Talas Bölgesi	11400	~250.000	Talas	4
Narin Bölgesi	45200	~300.000	Narin	5
Oş Bölgesi	29200	~1.300.000	Oş	7
Celalabad Bölgesi	33700	~1.250.000	Celalabad	8
Batken Bölgesi	17000	~600.000	Batken	3

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, (2024).

2025 tahmini verilerine göre Kırgızistan'ın bölgesel yapısı hem nüfus yoğunluğu hem de coğrafi genişlik bakımından oldukça çeşitlidir. Ülkenin idari yapılanmasında dikkat çeken ilk unsur, Bişkek'in yüzölçümü küçük olmasına rağmen nüfus açısından ülkenin en yoğun yerleşim merkezi olmasıdır. Bu durum, Kırgızistan'daki şehirleşme eğiliminin en net örneğini teşkil etmektedir. Çuy, Oş ve Celalabad bölgeleri hem tarımsal hem de ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı alanlar olduğu için yüksek nüfuslu bölgeler arasında yer almaktadır. Özellikle Oş ve Celalabad'ın toplamda 2,5 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip olması, ülkenin güney bölgesinin sosyo-ekonomik ağırlığını artırmaktadır. Coğrafi açıdan bakıldığında Issık-Göl ve Narin bölgelerinin geniş yüzölçümüne rağmen düşük nüfus yoğunluğuna sahip olmaları, bu bölgelerin dağlık yapısı ve iklim koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Issık-Göl turizm açısından büyük önem taşıırken, Narin daha çok hayvancılık ve yaylacılık temelli bir ekonomik yapıya sahiptir. En küçük yüzölçümüne sahip olan Bişkek Şehri, rayon statüsünde bir alt idari bölgeye sahip değildir. Buna karşılık, Çuy ve Celalabad bölgeleri 8'er ilçe ile en fazla rayon sayısına sahip bölgelerdir. Bu dağılım hem nüfus hem

de ekonomik faaliyetlerin yönetilebilir bir yapıya kavuşturulmasını gerektiren idari bir tercih olarak değerlendirilebilir. Genel olarak tablo 1, Kırgızistan'da nüfusun güney ve kuzey merkezlerinde yoğunlaştığını, geniş coğrafyalı iç bölgelerde ise düşük yoğunluklu, daha kırsal bir yerleşim yapısının hâkim olduğunu göstermektedir. Bu durum, ülkenin kalkınma politikalarında bölgesel farklılıkların dikkate alınmasını zorunlu kılan önemli bir göstergedir.

2. Nüfus

2.1. Kırgız Cumhuriyeti'nde demografik durum

Kırgız Cumhuriyeti'nin 2024 yılı başındaki daimî nüfus sayısı 7 milyon 162 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Yerleşik nüfus ise 6 milyon 487 bin kişiyi bulmaktadır. Bu nüfus yapısında dikkat çeken bir diğer nokta, yerleşik nüfusun üçte birinden fazlasının (yüzde 34,9) kentsel yerleşimlerde, neredeyse üçte ikisinin ise (yüzde 65,1) kırsal alanlarda yaşadığıdır (Kırgızistan Ülke Raporu, 2022: 90). Bu dağılım, Kırgızistan'daki ekonomik ve sosyal yapıyı doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almakta, kırsal nüfusun hâlâ önemli bir oran oluşturduğunu göstermektedir. Kırgız Cumhuriyeti, büyük ölçüde tarım sektörüne dayalı bir ekonomiye sahip olduğundan, kırsal nüfusun yüksek oranı, bu sektördeki üretimin devamlılığını ve kalkınma potansiyelini etkilemektedir (World Bank, n.d.; IMF, 2023). Ayrıca, kentsel nüfusun oranındaki artış, ekonomik fırsatlar ve yaşam standartları gibi faktörlere bağlı olarak, ülkenin hızlı bir şekilde urbanizasyon sürecine girdiğini göstermektedir (ADB, 2022). Bu demografik yapının, ülkenin kalkınma politikaları ve altyapı yatırımları üzerindeki etkisi büyüktür (OECD, 2022).

2.2. Nüfusun Ulusal Yapısı

Tablo 2. Nüfusun Ulusal Bileşimi (Yıl Başı Tahmini, Kişi)

Gösterge	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam Nüfus	5,663,133	5,776,570	5,895,062	6,019,498	6,129,084	6,256,736	6,389,500	6,523,529	6,636,803	6,747,323
Kırgızlar	4,099,433	4,193,850	4,292,062	4,396,034	4,492,467	4,587,430	4,695,456	4,804,369	4,896,482	4,995,877
Ruslar	375,438	369,939	364,571	360,585	356,637	352,296	348,935	344,595	341,351	335,237
Özbekler	816,219	836,036	856,987	878,615	898,363	918,021	940,628	964,379	985,358	999,310
Ukraynalılar	15,527	14,485	13,501	12,862	12,318	11,921	11,240	10,600	9,243	8,402
Almanlar	8,545	8,563	8,453	8,403	8,349	8,266	8,201	8,179	8,132	7,886
Tatarlar	28,334	28,059	27,638	27,442	27,341	27,406	26,732	26,507	26,369	26,009
Kazaklar	33,363	33,701	34,122	34,215	34,185	35,344	36,022	36,396	36,706	36,554
Ermeniler	810	799	794	785	793	788	773	788	778	759
Tacikler	49,846	50,174	51,411	52,379	53,501	55,829	56,129	57,612	58,913	60,437
Azerbaycanlılar	18,516	18,946	19,309	19,636	20,011	20,406	20,771	21,153	21,389	21,607
Çeçenler	1,737	1,719	1,701	1,705	1,684	1,690	1,701	1,707	1,708	1,709
Beyaz Ruslar	1,071	1,029	978	952	931	895	816	768	736	705
Gürcüler	578	585	582	574	570	569	574	575	575	574
Litvanyalılar	142	151	152	149	148	142	138	131	128	124
Moldovalılar	414	407	393	384	379	374	369	361	362	356
Letonyalılar	72	88	86	81	77	75	74	75	75	75
Türkmenler	2,051	2,083	2,116	2,148	2,178	2,139	2,124	2,159	2,135	2,159

Gösterge	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Estonyalılar	104	110	107	103	98	96	95	95	94	91
Yahudiler	501	491	486	472	462	451	445	433	422	401
Uygurlar	51,389	52,456	53,525	54,370	55,480	57,138	58,162	59,547	60,221	61,083
Dungarlar	62,966	64,565	66,146	67,622	69,093	70,534	72,243	73,977	75,437	76,573
Korehler	16,753	16,807	16,328	16,257	17,042	17,105	17,124	17,094	16,909	16,593
Türkler	40,443	40,953	41,556	42,459	42,743	43,113	44,735	45,322	45,522	45,899
Diğer	39,577	40,545	41,511	42,741	43,799	45,221	46,706	47,964	47,906	48,491

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, (2024).

Tablo 2’de 2013–2022 dönemine ilişkin veriler incelendiğinde Kırgızistan nüfusunun istikrarlı bir şekilde arttığı bilinmektedir. Toplam nüfustaki artışa en büyük katkıyı açık ara Kırgız etnik grubu sağlamaktadır. Bu artış hem doğal nüfus artışını hem de göç dinamiklerini yansıtmaktadır. Rus, Ukraynalı ve Alman nüfusundaki istikrarlı düşüş ise Sovyet sonrası dönemin tipik demografik eğilimleriyle uyumludur. Özellikle 2013–2022 döneminde Rus nüfusunun yaklaşık %10 oranında azalması, ülkenin etnik yapısındaki değişimin en belirgin göstergelerinden biridir. Özbek, Tacik, Uygur ve Dungan topluluklarında ise düzenli bir artış görülmektedir. Bu artış hem daha yüksek doğurganlık oranlarıyla hem de bu grupların demografik yapılarıyla ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda, bu toplulukların güney bölgelerinde yoğunlaşması bölgesel demografi açısından da önemlidir.

3. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Kırgızistan’ın 2023 yılı ekonomik büyümesi, sektörler arasında farklı dinamikler gösterse de genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) 2023 yılı Ocak-Aralık döneminde 1,2 trilyon somdan (13,2 milyar USD) fazla olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yılın aynı dönemine göre %6,2 oranında bir artış göstermiştir (World Bank, n.d.; IMF, 2023). Bu büyüme, mal üretimi, hizmet sektörü ve ürün vergilerindeki artışla sağlanmıştır (OECD, 2022). Hizmet sektörü, GSYİH yapısındaki en büyük paya (%50,8) sahip olup, bu sektörde geçen yılın aynı dönemine göre %6,2’lik bir artış yaşanmıştır (World Bank, n.d.; ADB, 2021).

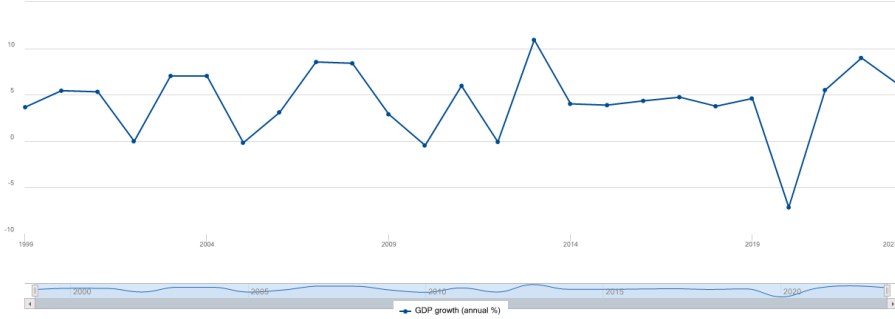
Bununla birlikte, mal üretim sektörü %32,3 pay ile büyümüş, ancak geçen yılın aynı dönemine kıyasla %3,6’lık bir artışla dikkat çekmiştir. Sanayi sektörü, GSYİH’deki payını %16,0’a düşürerek, %1,1’lik bir daralma yaşamıştır (World Bank, n.d.; IMF, 2023). Tarım sektörü ise %9,7 payla, %1,3’lük bir azalma göstermiştir. Kırgızistan’ın ekonomisinin büyümesi, büyük ölçüde küresel ekonomik faktörlerden etkilenmiştir ve bu da iç üretim sektörlerinde daralmaya yol açmıştır (World Bank, 2022; ADB, 2021).

Bu gelişmeler, Kırgızistan’ın ekonomik yapısındaki dengesizlikleri gösterse de büyüme çoğunlukla hizmet sektöründeki artışa dayanmaktadır. Bununla birlikte, sektörel bazda görülen düşüşler, uzun vadede ekonomik büyümenin

sürdürülebilirliği üzerinde soru işaretleri bırakmaktadır (OECD, 2022; IMF, 2023). Kırgızistan'ın bu zorluklara karşı dayanıklılığını artırmak için, sanayi ve tarım sektörlerindeki yapısal reformların önemi büyüktür (World Bank, 2022).

4. GSYİH Büyümesi (Yıllık %)

Tablo 3. GSYİH Büyüme Oranları

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on: 01/12/2025

Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 3. Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası ekonomik süreci, diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle benzer şekilde geçiş dönemi krizleri ve ekonomik istikrarsızlıkla şekillendiğini ve GSYH hareketlerini göstermektedir. Ancak Kırgızistan için bu süreç daha zorlu olmuştur. Ülkenin sınırlı doğal kaynakları, küçük pazar yapısı, altyapı eksiklikleri ve jeoekonomik-jeopolitik bağımlılıkları, geçiş dönemindeki ekonomik zorlukları derinleştirmiştir (Abdibaitova, 2011; Pomfret, 2006). Ayrıca, ülkenin hammadde üretimine dayalı ekonomisi, dışa bağımlılığı artırmış ve ekonomik istikrarı olumsuz etkilemiştir ve devlet borçlanması artmıştır.

4.1. 1999-2003: Dalgalı Büyüme ve Düşük Düzeyde Büyüme Oranları

Bu dönemde Kırgızistan'ın GSYİH büyüme oranları dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak, genel olarak büyüme oranları düşük seviyelerde kalmıştır. Bu durum, yapısal sorunlar, dışa bağımlılık ve ekonomik belirsizlikle ilişkilendirilebilir. Bu dönemde ülke ekonomisinin toparlanması için atılan adımlar, sınırlı ekonomik etkiler yaratmıştır.

4.2. 2004-2008: Ekonomik İstikrar ve Yüksek Büyüme Oranları

2004-2008 yılları arasında, özellikle 2007'de GSYİH büyüme oranlarında bir artış gözlemlenmiştir. Bu artış, ekonomik reformların, dış yardımların ve bölgesel ekonomik entegrasyonun bir sonucu olabilir (OECD, 2007). Reformlar, iç yatırım ortamını iyileştirirken, bölgesel iş birliklerinin artması

da ekonomik toparlanmayı hızlandırmıştır. Bu yıllarda, ülkenin ekonomik yapısındaki iyileşmeler, dış yatırımların artmasına olanak sağlamıştır.

4.3. 1993-2006: Enflasyonun Azalması ve Ekonomik İstikrar

1993 yılında %700 seviyelerine ulaşan enflasyon, sert para politikaları ve uluslararası yardımlar sayesinde 1998’de %10’a kadar düşürülmüştür (Abdibaitova, 2011; IMF, 2000). Ancak, 1998’deki Rusya krizinin etkisiyle fiyatlar yeniden yükselmiş ve 1999’da enflasyon %50’ye çıkmıştır. Ardından, 2000 yılında %18,7’ye, 2002’de ise %2,3’e kadar düşmüştür. 2006 yılında enflasyon %5,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu süreç, para politikalarının sıkılaştırılmasının ve hükümetin ekonomik istikrar sağlama çabalarının önemli bir göstergesidir (Abdibaitova, 2011; World Bank, 2007).

4.4. 2009: Küresel Kriz ve Ekonomik Daralma

2009 yılında küresel ekonomik kriz, Kırgızistan’ın büyüme oranlarını ciddi şekilde etkilemiş ve GSYİH büyüme oranı sıfırın altına inmiştir (World Bank, n.d.; IMF, 2010). Bu dönemde, dünya genelinde yaşanan ekonomik duraklama ve ticaret hacminin daralması, Kırgızistan gibi gelişmekte olan ekonomileri doğrudan etkilemiştir. Küresel kriz, Kırgızistan’ın dış ticaretinin azalmasına, yatırım ortamının kötüleşmesine ve mali zorlukların artmasına neden olmuştur.

4.5. 2010-2013: Toparlanma ve Yeniden Düşüş

2010 yılında ekonomik büyüme oranı toparlanmaya başlamış olsa da 2012’de tekrar bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu dönemde iç ekonomik ve politik faktörlerin etkisi olabilir. Kırgızistan’da 2010’larda yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve enerji sektöründeki zorluklar, büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir (World Bank, n.d.; Pomfret, 2014). Ayrıca, bölgesel siyasi çekişmeler ve ekonomik entegrasyon eksiklikleri, ülkenin ekonomik toparlanmasını engellemiştir.

4.6. 2014-2019: İstikrarlı Ama Yavaş Büyüme

2014-2019 yılları arasında Kırgızistan’ın ekonomik büyüme oranları istikrarlı bir şekilde devam etmiştir, ancak çok yüksek bir büyüme oranı gözlemlenmemiştir. 2018-2019 yıllarında hafif bir düşüş yaşanmış olsa da genel olarak ülke ekonomisinde belli bir stabilite sağlanmıştır (OECD, 2019). Bu yıllarda, Kırgızistan’ın dış yardımlar ve bölgesel entegrasyon çabaları ekonomik büyümenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

4.7. 2020: COVID-19 Pandemisi ve Ekonomik Daralma

2020 yılında COVID-19 pandemisi, dünya çapında ekonomik faaliyetlerde büyük aksamalara yol açmıştır. Kırgızistan’ın ekonomik büyüme oranı keskin bir şekilde düşmüş ve negatif seviyelere inmiştir. Pandeminin tedarik zinciri aksamaları, iş gücü kayıpları ve küresel belirsizlik etkisiyle, Kırgızistan ekonomisi büyük bir daralma yaşamıştır (IMF, 2020; World Bank, 2021).

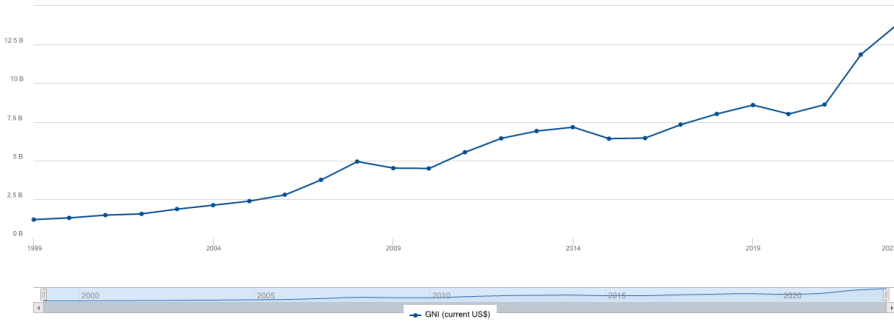
4.8. 2021-2023: Ekonomik Toparlanma ve Yavaş İyileşme

Pandemi sonrası dönemde, 2021’de Kırgızistan ekonomisinde hızlı bir büyüme gözlemlenmiştir. Ancak, 2022-2023 yıllarında bu toparlanma biraz yavaşlamıştır. Kırgızistan, küresel tedarik zinciri sıkıntıları ve yüksek enflasyon baskıları gibi zorluklarla karşılaşmış, ancak ekonomik iyileşme süreci devam etmiştir (World Bank, 2021; IMF, 2022). Bu süreç, ekonomik çeşitlenme ve reform çabalarının yavaş ilerlemesine rağmen, Kırgızistan’ın ekonomik geleceği için umut verici bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Kırgızistan’ın ekonomik büyüme oranları, siyasi, ekonomik ve küresel faktörlerden etkilenmiştir. Ülke, dışa bağımlı yapısı ve sınırlı doğal kaynaklar gibi zorluklarla mücadele etse de zamanla ekonomik istikrar sağlanmış ve büyüme oranlarında iyileşmeler gözlemlenmiştir. Pandemi sonrası toparlanma süreci ise yavaş ilerlemiş olsa da Kırgızistan ekonomisinin gelecekte daha istikrarlı bir büyüme patikasına girmesi beklenmektedir.

5. Kırgızistan’ın Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH)

Tablo 4. Kırgızistan’ın Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH)

Country : Kyrgyz Republic
Source: World Development Indicators
Created on: 01/12/2025

Kaynak: World Bank, (2024).

Kırgızistan’ın Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH) Yıllara Göre Değişimi:

4. Tablo Kırgızistan’ın Gayrisafi Milli Hasılasının yıllar içindeki dinamiklerini sunuyor. Bu tabloya dayanarak aşağıda verilen şekkildegibi dönemsel analiz yapabilmekteyiz.

5.1. 1999-2004: İstikrarlı Artış (Başlangıç Yılları)

Bu dönemde, Kırgızistan’ın GSMH’si, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra ekonomik toparlanma sürecine girdiği için sürekli bir artış göstermektedir. Pazar ekonomisine geçişin etkisiyle ülkenin ekonomisi daha serbest piyasa odaklı hale gelmiştir. Uluslararası finansal kuruluşlardan alınan destekler ve dış yardımlar bu büyümeyi desteklemiştir. Tarım sektörü, özellikle pamuk

ve gıda ürünleri, ekonomik büyümenin motoru olmuştur. Aynı zamanda, makroekonomik istikrar sağlamak için yapılan reformlar, büyümenin temellerini oluşturmuştur.

5.2. 2005-2008: Büyümenin Hızlanması

2005-2008 yılları arasında, Kırgızistan'daki GSMH büyümesinin hızlandığı gözlemlenmektedir. Özelleştirme reformları, dış ticaretin liberalizasyonu ve yatırım ortamının iyileştirilmesi büyümeyi teşvik etmiştir. Ayrıca, Çin ve Kazakistan ile yapılan ticaretin artması, bölgesel büyüme açısından büyük bir katkı sağlamıştır (**Baldwin, 2008**). Altyapı projeleri ve inşaat sektörü yatırımları da bu dönemde büyümeyi desteklemiştir.

5.3. 2008-2009: Küresel Finansal Krizin Etkisi

2008'de başlayan küresel ekonomik kriz, Kırgızistan gibi dışa bağımlı ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Dış ticaretin daralması, yabancı yatırımların azalması ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, GSMH üzerinde baskı yaratmıştır. Altın gibi Kırgızistan'ın temel ihraç ürünlerinde yaşanan fiyat düşüşleri de büyüme oranlarını etkilemiştir (McKinsey ve Company, 2010).

5.4. 2010-2013: Toparlanma ve Yavaşlama

2010'daki siyasi istikrarsızlık ve etnik çatışmalar, ekonomik toparlanmayı engellemiştir. Ancak, 2011 itibarıyla ekonomik büyümede belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. Bu dönemde dış yardım ve kredilere olan bağımlılık artmıştır. Altın madenciliği projeleri, özellikle Kumtör Altın Madeni, GSMH büyümesine önemli bir katkı sağlamıştır. Dış yardımlar ve krediler, büyümeyi yeniden hızlandıran unsurlar olmuştur.

5.5. 2014-2015: Durağanlık ve Zorluklar

2014'te başlayan Rusya-Ukrayna krizi, bölgesel etkileri ile Kırgızistan'ın ekonomik büyümesini dolaylı olarak etkilemiştir. Rusya'daki ekonomik durgunluk, iş gücü göçü ve döviz girişlerinde azalmaya yol açmıştır. Ayrıca, emtia fiyatlarının düşmesi, ülkenin ihracata dayalı ekonomisini zorlamıştır. Bu dönemdeki dış şoklar, ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratmıştır.

5.6. 2016-2019: Denge ve İstikrar Arayışı

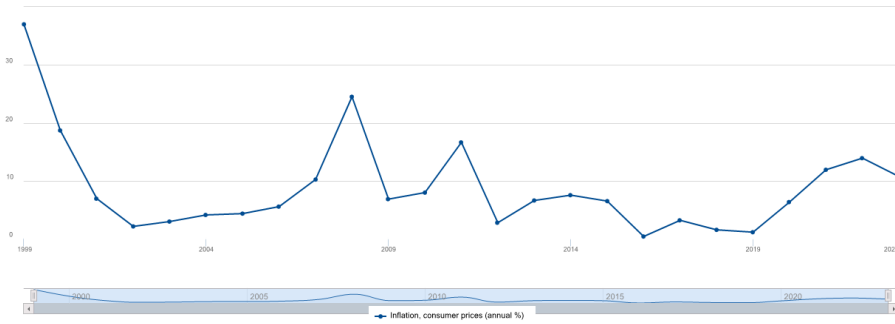
Bu dönemde, GSMH büyümesinde sınırlı bir artış gözlemlenmiştir. Kırgızistan'ın Orta Asya'daki ekonomik dengelerini sağlamak adına attığı adımlar, ekonomik istikrarı artırmıştır. EAEU'ya katılma kararı, ticaret hacminin artmasını ve dış yatırımların gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde yapılan altyapı projeleri ve Çin ile yapılan ekonomik işbirlikleri, büyümeye destek olmuştur.

5.7. 2021-2023: Hızlı Toparlanma ve Büyüme

Pandeminin etkilerinin azalması ve küresel ekonomik toparlanma süreci, Kırgızistan'ın GSMH'sinde hızlı bir artışa yol açmıştır. Dış ticaretin yeniden canlanması ve turizm sektörünün toparlanması büyümeyi hızlandırmıştır (McKinsey ve Company, 2021). Altın fiyatlarındaki artış ve enerji projelerindeki yatırımlar, GSMH'yi artıran unsurlar olmuştur. Çin ile yapılan altyapı projeleri ve bölgesel ticaret entegrasyonunun sağladığı avantajlar da büyümeyi desteklemiştir.

6. 1999-2024 Kırgızistan Enflasyon Oranı, Tüketici Fiyatları (yıllık)

Tablo 5. 1999-2024 Kırgızistan Enflasyon Oranı, Tüketici Fiyatları(yıllık)

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on: 01/12/2025

Kaynak: World Bank, (2024).

Kırgızistan'ın Yıllık Enflasyon Oranları Üzerine Analiz ve Yorumlar

Tablo 5'de yıllık bazında 1999-2024 Kırgızistan Enflasyon Oranı, Tüketici Fiyatları incelenmiş ve dinamiği verilmiştir. Tablo dinamiklerine dayanarak dönemsel hareket analizi yapılmıştır.

6.1. 1999-2004: Yüksek Enflasyonun Azalması

1999-2000 yılları arasında Kırgızistan'da enflasyon oranı oldukça yüksek seviyelere çıkmıştır (yaklaşık %30 ve üzeri). Bu dönemdeki yüksek enflasyon, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası ekonomik geçişin zorlukları ve hiperenflasyonist süreçlerle ilişkilidir. Ülkede belirsiz ekonomik yapılar ve dış yardımların sınırlı olması, enflasyonun bu seviyelere ulaşmasına sebep olmuştur.

2001-2004 yılları arasında ise enflasyon oranları hızlı bir şekilde düşmeye başlamıştır. Bu iyileşme, uygulanan ekonomik reformlar, para politikalarındaki sıkılaştırmalar ve makroekonomik istikrar sağlama çabalarıyla açıklanabilir. Özellikle 2002'deki para arzının kontrol altına alınması, enflasyonun düşmesini hızlandıran bir diğer faktör olmuştur.

6.2. 2005-2008: Göreceli İstikrar ve Ani Yükselme

2005-2007 yılları arasında enflasyon oranları genellikle düşük seviyelerde kalmıştır (%5-10). Bu dönemde Kırgızistan ekonomisi büyümeye devam ederken fiyat artışları kontrol altında tutulmuştur. Ancak 2008’de enflasyon oranlarında ani bir sıçrama görülmüştür ve %20’nin üzerine çıkmıştır. Bu artış, küresel gıda ve enerji krizinden kaynaklanmış ve ithalata bağımlı olan Kırgızistan gibi ülkelerde fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Küresel gıda fiyatlarındaki artış ve talep ile arz arasındaki dengesizlikler de enflasyonu tetiklemiştir.

6.3. 2009-2013: Dalgah Bir Seyir

2009 yılında küresel finans krizinin etkisiyle enflasyon oranları yeniden düşüş göstermiştir. Ekonomideki yavaşlama, talep baskısını azaltmış ve fiyat artışlarını sınırlamıştır. 2010-2011 yıllarında ise enflasyon yeniden artmış ve bu artış siyasi istikrarsızlık, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve tarım ürünlerinde yaşanan kıtlıkla ilişkilendirilebilir. 2012-2013 yıllarında ise enflasyon tekrar düşüşe geçmiş, hükümetin fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikaları etkili olmuştur.

6.4. 2014-2019: Düşük Enflasyon Dönemi

2014-2016 yılları arasında enflasyon oranları düşük seviyelere inmiştir (%5-10). Bu dönemde küresel enerji fiyatlarındaki düşüş, ithalat maliyetlerini azaltmış ve Kırgızistan’daki enflasyonu kontrol altında tutmuştur. Ayrıca, Merkez Bankası’nın uyguladığı sıkı para politikaları da fiyat istikrarının korunmasında önemli bir rol oynamıştır. 2017-2019 yıllarında ise enflasyon oranlarında hafif bir artış gözlemlenmiştir. Bu artış, iç tüketimdeki artış ve ithalat maliyetlerinin yükselmesiyle açıklanabilir. Bu dönemde yapılan altyapı yatırımları ve inşaat sektöründeki büyüme, iç talebin artmasına yol açmış ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

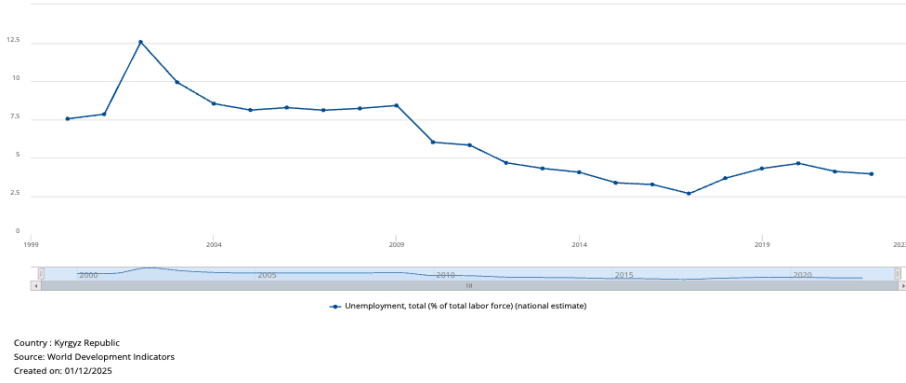
6.5. 2020-2023: Pandemi ve Sonrası Artış

COVID-19 pandemisinin etkisiyle 2020 yılında küresel tedarik zincirlerinde aksama yaşanmış ve ekonomik belirsizlik artmıştır. Ancak 2020 yılında enflasyon oranı göreceli olarak düşük kalmıştır. 2021-2022 yıllarında ise enflasyon oranlarında keskin bir artış gözlemlenmiştir (%10-15). Bunun başlıca nedenleri, küresel enflasyon baskıları ve pandemi sonrası artan gıda ve enerji fiyatlarıdır. Döviz kuru baskısı ve ulusal para biriminin değer kaybı da ithalat fiyatlarını artırarak enflasyonu körüklemiştir (McKinsey ve Company, 2021). 2023 yılında ise enflasyonun bir miktar azaldığı gözlemlenmiştir. Küresel enerji ve gıda fiyatlarının stabil hale gelmesi ve hükümetin fiyat istikrarı sağlamak için aldığı önlemler, enflasyonun düşmesine katkı sağlamıştır. Kırgızistan’ın yıllık enflasyon oranları, ekonomideki iç ve dış dinamiklerin etkisiyle dalgalanmıştır.

Ülkenin enflasyon kontrolü, özellikle para politikaları ve küresel ekonomik şoklara karşı duyarlılığı ile şekillenmiştir. Düşük enflasyon dönemlerinin yanı sıra, küresel krizler ve yerel ekonomik zorluklar enflasyon oranlarını zaman zaman artırmıştır. Gelecekte, Kırgızistan'ın enflasyon oranlarını kontrol etmesi için makroekonomik istikrarın sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılması kritik olacaktır.

7. Kırgızistan'da İşsizlik Oranı

Tablo 6. Kırgızistan'da İşsizlik Oranı

Kaynak: World Bank, (2024).

Tablo 6'da Kırgızistan'ın 1999-2023 yıllarındaki işsizlik oranları, ekonominin dinamik süreci verilmiştir ve yapısal dönüşümünün etkileri de dönemler şeklinde analiz yapılmıştır.

7.1. 1999-2004: İşsizlikte Dalgalı Bir Seyir

Kırgızistan'ın 1999-2004 yıllarındaki işsizlik oranları, özellikle ekonominin geçiş süreci ve yapısal dönüşümünün etkisiyle dalgalanmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında işsizlik oranları %7 civarında seyrederken, bu dönemde sanayi ve tarım sektörlerinde başlayan dönüşüm süreci ve iş gücü piyasasının yeniden yapılandırılması önemli bir faktördür. 2001-2003 yıllarında ise işsizlik oranları, %12'yi aşarak ciddi bir artış göstermiştir. Bu artış, ekonominin belirsizliklerle yüzleşmesi ve iç piyasadaki istikrarsızlığın etkisiyle iş olanaklarının sınırlı kalmasından kaynaklanabilir (Salimova-Tekay, 2022). Ayrıca, iş gücüne katılımın artması, yeni iş olanaklarının yetersiz kalmasıyla birleşerek işsizliğin artmasına neden olmuştur. Amerikalı akademisyenler, bu dönemdeki işsizlik artışını, ekonomik yapının yeterince çeşitlenmemiş olması ve dış yatırımların sınırlı kalması nedeniyle ekonomik büyümenin düşük seyretmesine bağlamaktadır. Ayrıca, kırsal bölgelerdeki işsizlik oranlarının daha da yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, işsizlik oranlarındaki kalıcılığın

(histerezis etkisinin) küçük ve kırılgan ekonomilerde daha belirgin olduğuna dair bulgular da literatürde yer almaktadır.

7.2. 2004-2010: İşsizlikte Azalma ve Stabilizasyon

2004-2007 yılları arasında işsizlik oranlarında bir azalma gözlemlenmiş ve oranlar %7-9 aralığına gerilemiştir. Bu dönemde, tarım sektörüne yönelik yapılan reformlar ve küçük işletmelere sağlanan destek, kırsal alanlarda yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, Rusya ve Kazakistan gibi ülkelere işçi göçünün artması, Kırgızistan'daki iş gücü piyasasında baskıların azalmasına neden olmuştur. Türk akademisyenleri, bu dönemdeki istihdam artışını, tarım sektörü ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomik yapıya entegre olmasına bağlamaktadır. Bununla birlikte, 2008-2009 yıllarında küresel finans krizinin etkisiyle işsizlik oranlarında bir miktar artış gözlemlenmiştir. Küresel kriz, dış talebin azalmasına ve işçi göçünün yavaşlamasına yol açarak iç istihdamı olumsuz etkilemiştir. Bu dönemdeki iş gücü piyasasında yaşanan dalgalanma, küresel ekonomideki dengesizliklerden ve finansal krizlerin etkilerinden bağımsız değerlendirilemez.

7.3. 2010-2019: Görece İstikrarlı Bir Dönem

2010-2014 yılları arasında işsizlik oranları %5-6 seviyelerine düşerek daha stabil bir hal almıştır. Bu dönemde, ekonomik toparlanma süreci ve iş gücü piyasasında yapılan düzenlemeler işsizlik oranlarındaki bu düşüşü açıklayabilir. Küçük işletmelerin desteklenmesi ve kırsal alanlarda tarım istihdamının artması, iş gücü piyasasında önemli bir iyileşmeye yol açmıştır (Salimova-Tekay, 2022). 2015-2019 yılları arasında ise işsizlik oranları %5'in altına düşerek, iş gücü piyasasında belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. Batı akademisyenleri, Orta Asya'daki bu dönemi, bölgesel ekonomik entegrasyonun artışı ve yerel iş gücü piyasalarının çeşitlenmesiyle ilişkilendirmektedir. Türk akademisyenler ise, bu dönemdeki iş gücü piyasasındaki iyileşmeyi, devletin iş gücü piyasasına yönelik daha etkili müdahaleleri ve iş gücünü artırmaya yönelik yapılan projelerle açıklamaktadır. Ayrıca, 2015-2019 yılları arasında iş gücü piyasasında teknoloji ve dijitalleşme alanlarında artan talep de etkili olmuştur.

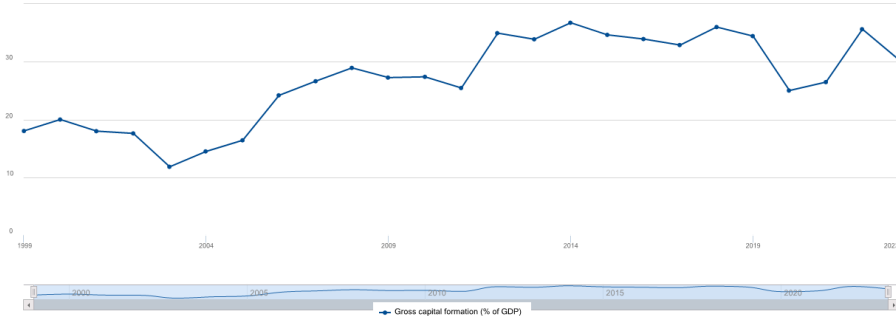
7.4. 2020-2023: Pandemi ve Sonrası Etkileri

2020 yılında COVID-19 pandemisi nedeniyle işsizlik oranlarında belirgin bir artış yaşanması beklenmiş olsa da hükümetin iş gücünü korumaya yönelik aldığı ekonomik tedbirler ve pandemi dönemine özgü işsizlik destek paketleri, oranların fazla artmasını engellemiştir. Pandemi nedeniyle yurtdışına işçi göçü yavaşlamış, bu da iç istihdam üzerindeki baskıyı artırmıştır. 2021-2023 yılları arasında işsizlik oranları, %5-6 aralığında stabil bir seyir izleyerek, pandemiden sonra toparlanma sürecine girildiğini ve iş gücü piyasasında istikrarın

sağlandığını göstermektedir (Salimova-Tekay, 2022). Türk akademisyenleri, pandemi sonrası dönemde iş gücü piyasasının toparlanma sürecinde daha fazla dijitalleşme ve teknolojiye dayalı yeni iş olanaklarının ön plana çıkacağını öngörmektedir. Ayrıca, iş gücü piyasasındaki bu toparlanma, hükümetin uyguladığı politika destekleri ve ekonomik reformlarla ilişkilidir.

8. Gayri Safi Milli Harcama (GSYİH)

Tablo 7. Gayri Safi Milli Harcama (GSYİH)

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on: 01/12/2025

Kaynak: World Bank, (2024).

Tablo 7’de gösterilen Gayri Safi Sermaye Oluşumu oranları, Kırgızistan’ın 1999–2023 dönemindeki yatırım eğilimlerini genel olarak ortaya koymaktadır. Grafik, ülkenin zaman içinde hem ekonomik hem de siyasi gelişmelere bağlı olarak dalgalanan bir yatırım yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bazı yıllarda belirgin artışlar görülürken, özellikle kriz ve belirsizlik dönemlerinde düşüşler yaşanmıştır. Bu dalgalı seyir, Kırgızistan ekonomisinin dış şoklara ve iç istikrarsızlıklara duyarlılığını yansıtırken, aynı zamanda ülkenin yatırım kapasitesinin dönemsel olarak güçlenip zayıfladığını da ortaya koymaktadır. Aşağıdaki bölümlerde bu dönemlerin arka planı daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

7.1. 1999–2004 Dönemi (Düşüş ve Stabilizasyon)

Kırgızistan’ın 1999–2004 dönemi, bağımsızlık sonrası ekonomik yapısal dönüşüm sürecinin zorlukları ve düşük yatırım seviyeleriyle karakterizedir. 1999 yılında brüt sermaye oluşum oranı %20 civarlarında iken, 2003 yılı itibarıyla bu oran %15’in altına düşmüştür. Bu düşüş, yalnızca yerel ekonomik zorluklardan değil, aynı zamanda uluslararası yatırımcıların ülkenin belirsiz ekonomik ortamı ve düşük güven seviyesi nedeniyle temkinli davranmalarından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlık sonrası dönemde Kırgızistan, altyapı eksiklikleri, siyasi istikrarsızlıklar ve dış yardımların yetersizliği gibi yapısal

engellerle karşı karşıya kalmış ve bu durum, doğrudan yabancı yatırımların azalmasına yol açmıştır. Kırgızistan'daki yatırımların yetersizliği, jeopolitik belirsizlikler ve uluslararası alanda Kırgızistan'ın yetersiz tanınması gibi faktörlerle birleşerek, 1999–2004 yılları arasında ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemdeki yatırımların yetersizliğini anlamak için, Sovyetler Birliği'nden sonra ülkede gerçekleşen ekonomik geçişin zorluklarına bakmak gerekir. Bu dönemde Kırgızistan, çevresindeki diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha düşük bir yatırım çekme kapasitesine sahipti. Bunun başlıca sebepleri arasında, ülkedeki altyapı eksiklikleri, hukuk sisteminin zayıflığı ve yabancı yatırımcıların siyasi belirsizliklerden kaynaklı risk algıları sayılabilir. Rus akademisyenleri, bu dönemdeki sermaye hareketlerini, Sovyet sonrası geçiş sürecindeki ekonomik belirsizliklerden kaynaklanan düşük yatırım çekme kapasitesine işaret ettiklerini ifade etmektedirler. Özellikle dış finansal akışlar, krizler ve yapısal zorluklar, sermaye oluşumunu sınırlamıştır.

7.2. 2004–2009 Dönemi (Toparlanma ve Artış)

2004 yılı itibarıyla Kırgızistan ekonomisi belirgin bir toparlanma sürecine girmiştir. Brüt sermaye oluşumu, 2004'ten 2008 yılına kadar düzenli bir artış göstermiş, 2008 yılı itibarıyla bu oran %30'a yaklaşmıştır. Bu artış, ekonomik reformların, altyapı projelerinin, daha geniş bir uluslararası ticaretin ve artan dış yardımların bir sonucudur. Kırgızistan, bu dönemde yerel ve yabancı yatırımcıların ülkeye olan ilgisini artıran çeşitli ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. Özellikle, altyapı projeleri ve ekonomik yapıyı güçlendirmeye yönelik adımlar, sermaye oluşumunun artmasına yardımcı olmuştur. Kazak akademisyenleri, Kırgızistan'ın bu dönemdeki büyümesini, özellikle bölgesel iş birliği projeleri ve altyapı yatırımlarına dayandırmaktadır (Salimova-Tekay, 2022). Ancak 2008 küresel finansal krizi, dünya genelindeki ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak, Kırgızistan'daki sermaye oluşumunu bir miktar stabilize etmiş ve büyüme hızını yavaşlatmıştır. Kriz, sermaye akışını kısıtlamış ve ülkedeki yatırım oranlarının stabil kalmasına sebep olmuştur (World Bank, 2024).

7.3. 2010–2014 Dönemi (Yüksek Stabilizasyon)

2010 ile 2014 yılları arasında brüt sermaye oluşumu oranı, %30 seviyelerinde sabitlenmiş ve ülke, ekonomik istikrarın sürdürüldüğü bir döneme girmiştir. Bu dönem, devlet ve özel sektör yatırımlarının başarılı bir şekilde devam ettiği bir zaman dilimi olmuştur. Ancak bu dönemdeki büyümenin, büyük ölçüde yatırımlara dayalı olduğu ve ekonominin sürdürülebilir kalkınma modellerinin henüz yeterince çeşitlenmediği gözlemlenmiştir. Bu durum, Kırgızistan'ın kalkınma stratejilerinin dışa bağımlılığını gösteren önemli bir işarettir. Türk akademisyenleri, Kırgızistan'daki bu dönemin, büyük ölçüde altyapı

yatırımları ve kamu sektörü projelerinin katkısıyla istikrar kazandığını ifade etmektedirler. Ancak, bölgesel ekonomik dengeler ve yerel piyasalarda yaşanan zorluklar, büyüme oranlarının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Kırgızistan’da altyapı projelerinin artan önemini yanı sıra, doğrudan yabancı yatırımların da ülkenin ekonomik büyümesine önemli katkılarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde, enerji sektörü başta olmak üzere birçok sektörde büyük ölçekli yatırımlar gözlemlenmiştir.

7.4. 2015–2019 Dönemi (Düşüş ve Dalgalanma)

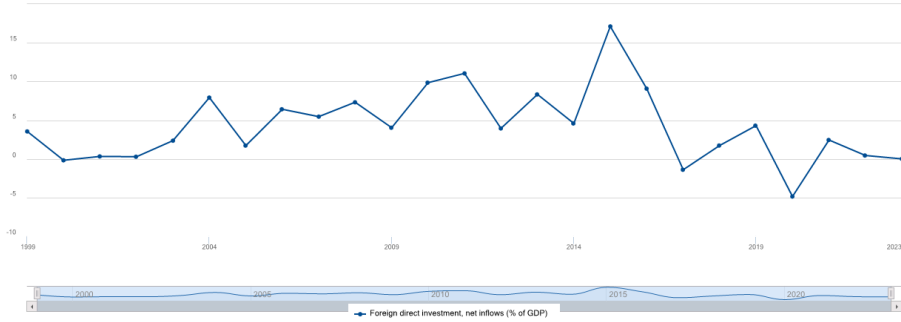
2015 yılından itibaren, sermaye oluşum oranlarında bir düşüş ve dalgalanma gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde, ekonomik durgunluk, küresel enerji fiyatlarındaki değişimler ve dış finansal akışlardaki azalmalar, Kırgızistan’ın ekonomik büyümesini etkilemiştir. Bölgesel ekonomik zorluklar ve siyasi istikrarsızlıklar, yatırım ortamının zayıflamasına neden olmuştur. Kazakistan’daki akademik çalışmalar, Orta Asya genelinde yaşanan ekonomik durgunluğun, Kırgızistan’daki yatırımlar üzerinde de olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Salimova-Tekay, 2022). Ayrıca, Rusya’daki ekonomistlerin değerlendirmeleri, Kırgızistan’daki yatırımların azalmasını, bölgesel belirsizlikler ve küresel ekonomik yavaşlama ile ilişkilendirmektedir. Bu dönemde Kırgızistan, yeni yatırım politikaları geliştirme ve ekonomik büyümeyi sürdürme çabalarını artırmıştır.

7.5. 2020–2023 Dönemi (COVID-19 ve Toparlanma)

2020 yılı, COVID-19 pandemisinin küresel ölçekte etkilerinin görüldüğü bir yıl olmuş, pandeminin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi, yatırımların azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde, sermaye oluşum oranlarında ani bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2021 yılı itibarıyla hızlı bir toparlanma süreci başlamış ve 2023 yılı itibarıyla sermaye oluşumu yeniden %30’un üzerine çıkmıştır. Bu toparlanma, ülkenin ekonomik iyileşme çabaları, artan yatırımlar ve uluslararası finansal yardımların etkisiyle mümkün olmuştur. Kırgızistan’daki ekonomik toparlanma sürecinde, altyapı projeleri ve dijitalleşme gibi yenilikçi sektörlere yapılan yatırımların ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Kırgızistan’ın bu süreçteki büyümesinde, uluslararası finansal yardımlar ve artan ticaret hacmi büyük rol oynamıştır. Türk akademisyenler, pandemi sonrası Kırgızistan’ın ekonomik büyüme stratejilerinin daha fazla dijitalleşmeye dayalı olması gerektiğini savunmuşlardır.

8. Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (GSYH'nin %'si)

Tablo 7. Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (GSYH'nin %'si)

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on: 01/12/2025

Kaynak: World Bank, (2024).

Tablo 7’de gösterilen Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) net girişleri, Kırgızistan’ın 1999–2023 döneminde yabancı sermaye akımlarındaki dalgalanmaları ortaya koymaktadır. Grafik, özellikle siyasi ve ekonomik belirsizlik dönemlerinde yabancı yatırımın hızla gerilediğini, istikrar ve büyüme beklentilerinin güçlendiği dönemlerde ise belirgin artışlar yaşandığını göstermektedir. Bazı yıllarda keskin yükselişler dikkat çekerken, takip eden yıllarda aynı ölçüde sert düşüşlerin görülmesi, ülkenin yabancı yatırım açısından kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak tablo, Kırgızistan ekonomisine yönelik yabancı sermaye girişlerinin yapısal faktörlere, dış şoklara ve iç siyasi istikrara yüksek derecede duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

8.1. 1999-2004 Dönemi (Düşük ve Dalgalı Yatırım Akışı):

Bu dönemde FDI net girişlerinin düşük seviyelerde olduğu (%0 ile %5 arasında) ve istikrarsız bir görünüm sergilediği görülmektedir. Yatırım ortamının bağımsızlık sonrası ekonomik belirsizliklerden etkilenmesi ve altyapı eksiklikleri, bu durumun temel nedenleri arasında sayılabilir. Ayrıca, ülkenin jeopolitik riskleri ve yasal düzenlemelerdeki eksiklikler de yabancı yatırımcıların temkinli davranmasına yol açmış olabilir. Bunun yanında, Kırgızistan’ın yetersiz altyapı yatırımları ve yavaşlayan ekonomik reformlar, yabancı sermayeyi cezbetme noktasında önemli engeller oluşturmuş gibi görünüyor (World Bank, 2024; OECD, 2023). Bu, ülkenin büyüme potansiyelini sınırlamış ve dış yatırımların düşük seviyelerde kalmasına yol açmıştır.

8.2. 2005-2010 Dönemi (Orta Seviyede Stabilizasyon)

Bu dönemde FDI oranları %5 civarında seyretmiş ve yatırım ortamında nispeten bir stabilizasyon gözlenmiştir. Bölgesel iş birliği girişimleri ve altyapı projelerinin bu duruma katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak, bu dönemde Kırgızistan hâlâ diğer Orta Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında düşük yatırım çekme kapasitesine sahiptir. Burada, dış yatırımların arttığı gözlemlense de büyük ölçekli projelerin çok az sayıda olması ve ekonomik çeşitliliğin eksikliği, Kırgızistan'ın yatırım çekme konusunda hala sınırlı bir kapasiteye sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca, ülkenin politik istikrarı ve kurumsal altyapı eksiklikleri bu dönemde hala belirleyici olmuştur (World Bank, 2024; Asian Development Bank, 2022).

8.3. 2011-2015 Dönemi (Yatırım Artışı ve Zirve Noktası)

2011 yılından itibaren FDI oranlarında hızlı bir artış görülmektedir ve 2014'te yaklaşık %15 ile zirve yapılmıştır. Bu artış, bölgedeki madencilik sektörüne yapılan doğrudan yatırımlarla ilişkilendirilebilir. Altın madenciliği gibi doğal kaynak sektörlerine yönelik büyük ölçekli projeler, yabancı sermaye girişlerini artırmıştır. Ancak bu yatırımların büyük ölçüde doğal kaynak sektörüne dayalı olması, ekonominin diğer sektörlerinde daha geniş bir büyüme modelinin eksik olduğunu da gösteriyor. Yabancı yatırımların bu denli odaklanması, uzun vadede ekonominin çeşitlenmesi ve sürdürülebilir büyüme açısından riskler taşıyabilir (World Bank, 2024; UNCTAD, 2021; Demirtaş ve Erden, 2019).

8.4. 2016-2020 Dönemi (Düşüş ve Durağanlık)

2014'teki zirveden sonra FDI oranları hızla düşmüş ve 2020 yılında neredeyse %0 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu düşüş, siyasi istikrarsızlıklar, küresel ekonomik yavaşlama ve yatırımcı güveninin azalmasıyla açıklanabilir. 2020 yılına gelindiğinde COVID-19 pandemisinin olumsuz etkileri de bu eğilimi derinleştirmiştir. Ancak bu dönem, Kırgızistan için önemli bir dönüm noktasıdır çünkü yatırımların düşüşü, altyapı ve yatırım ortamı reformlarının hızlandırılması gerektiğini açıkça göstermiştir. Kırgızistan, ekonomik kalkınmayı sürdürebilmek için yeni stratejiler geliştirmelidir (World Bank, 2024; IMF, 2020).

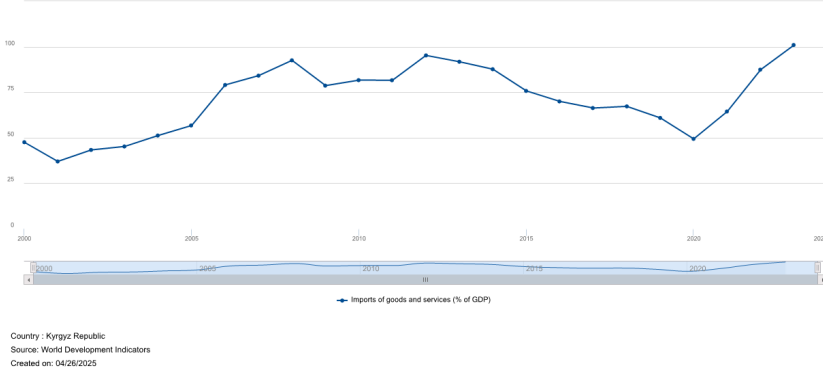
8.5. 2021-2023 Dönemi (Hafif Toparlanma ve Durağanlık)

Pandemi sonrası dönemde yabancı yatırımlarda hafif bir toparlanma görülse de oranlar %2-%3 seviyelerinde kalmıştır. Bu durum, Kırgızistan'ın yatırım ortamını iyileştirmek için daha fazla yapısal reforma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Kırgızistan, ekonomik büyümesini sürdürebilmek için dış yatırımların çekilmesi adına daha güçlü bir hukuk düzeni, altyapı yatırımları ve daha şeffaf bir yatırım ortamı sağlamak zorundadır. Ayrıca, jeopolitik riskleri

azaltacak stratejiler geliştirmesi de büyük önem taşımaktadır (World Bank, 2024; OECD, 2023; D'yldaev, 2017).

9. Mal ve Hizmet İthalatı Yüzdesi (GSYH'nin %'si)

Tablo 8. Mal ve Hizmet İthalatı Yüzdesi (GSYH'nin %'si)

Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 8, Kırgız Cumhuriyeti'nin 2000–2024 yılları arasındaki mal ve hizmet ithalatının GSYİH'ye oranındaki değişimi göstermektedir. Verilere göre, 2000'li yılların başlarında %45 seviyelerinde olan ithalat oranı, 2008 yılına kadar istikrarlı bir artış göstererek yaklaşık %90 seviyesine ulaşmıştır. 2009 küresel ekonomik krizi sonrasında ithalat oranında belirgin bir düşüş gözlemlenmiş, ancak kısa sürede toparlanmıştır. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle ithalatın GSYİH'ye oranında önemli bir azalma meydana gelmiş, ardından ekonomik toparlanmayla birlikte 2024 yılında bu oran %100'e yaklaşmıştır. Bu bulgular, Kırgızistan ekonomisinin ithalata yüksek düzeyde bağımlı olduğunu ve dış şoklara karşı kırılganlık taşıdığını göstermektedir. Bu sonuçlar, dış ticaret bağımlılığının gelişmekte olan küçük ekonomilerde makroekonomik istikrar üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koyan mevcut literatürle de uyumludur (Hummels, Ishii ve Yi, 2001; Feenstra, 2004). Kırgızistan'ın ithalatını etkileyen başlıca faktörler, ekonomik büyüklük, döviz kuru, coğrafi yakınlık, ticaret ortaklarının nüfusu, bölgesel entegrasyonlar ve yeniden ihracat faaliyetleridir. En belirleyici unsurlar arasında Kırgızistan ve ticaret ortaklarının GSYİH'si, döviz kuru, komşu ülkelere yakınlık ve EAEU üyeliği öne çıkmaktadır.

9.1. Ekonomik ve Coğrafi Faktörler

Kırgızistan'ın ve ticaret ortaklarının GSYİH'si ithalatı artırıcı etki yapmaktadır. Ekonomik büyüme, ithalat talebini yükseltmektedir.

Coğrafi mesafe arttıkça ithalat azalmakta, komşu ülkelerle ticaret daha yoğun gerçekleşmektedir. Yakın ülkeler (Çin, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya) ile ithalat potansiyeli yüksektir⁴¹.

Ticaret ortaklarının nüfusu arttıkça, ithalat üzerinde olumsuz bir etki gözlenmektedir.

9.2. Döviz Kuru ve Gelir Düzeyi

Döviz kuru değişimleri ithalatı doğrudan etkilemektedir. Yerel para biriminin değer kaybetmesi ithalatı azaltırken, gelir artışı ithalatı teşvik etmektedir.

Kırgızistan’da ekonomik büyüme, ihracatı ve dolayısıyla ithalatı da artırmaktadır. İhracatın ithalatı tetiklediği bir yapı gözlenmektedir.

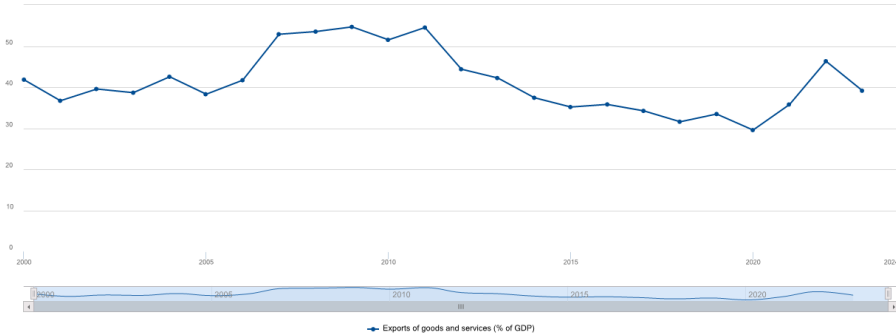
9.3. Bölgesel Entegrasyon ve Ticaret Politikaları

Avrasya Ekonomik Birliği’ne (EAEU) üyelik, ithalat akışlarını şekillendiren önemli bir faktördür. EAEU üyeliği, ithalatı artırıcı yönde etki göstermiştir¹⁶.

Kurumsal reformlar ve ticaret altyapısının geliştirilmesi, ithalatı kolaylaştırmaktadır

10. Mal ve Hizmet İhracatı Yüzdesi (GSYH’nin %’si)

Tablo 9. Mal ve Hizmet İhracatı Yüzdesi (GSYH’nin %’si)

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on : 04/26/2025

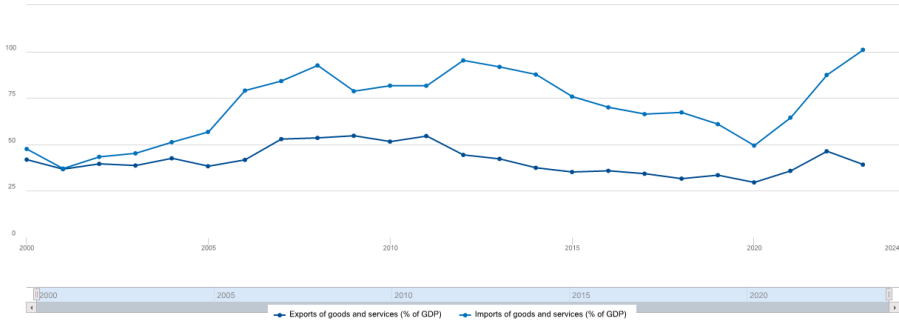
Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 9’da Kırgız Cumhuriyeti’nin 2000–2024 yılları arasındaki mal ve hizmet ihracatının GSYİH’ye oranındaki değişimi ortaya koymaktadır. 2000 yılında ihracatın GSYİH’ye oranı %38 civarındayken, 2005-2009 yılları arasında %50 seviyesinin üzerinde seyretmiştir. 2009 sonrası dönemde ihracat oranı düşüşe geçerek 2019 yılına kadar yaklaşık %30–35 bandında dalgalanmıştır. 2020 yılında pandeminin etkisiyle ihracatta hafif bir gerileme yaşanmış; ancak 2021 sonrası toparlanma gözlenmiştir. 2023 yılında ihracat oranı yeniden %45 seviyelerine yükselmiş, 2024 yılında ise hafif bir gerileme olmuştur. Bu eğilimler, Kırgızistan ekonomisinin ihracat gelirleri açısından dalgalı fakat genel olarak ithalata kıyasla daha düşük bir katkıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, ticaret dengesinin uzun vadeli yapısal açıklar verdiğini ve ekonominin dışa bağımlılığını artırdığını ortaya koymaktadır

(World Bank, 2025; Balassa, 1985). Kırgızistan'ın mal ve hizmet ihracatı, ülkenin dış açık ekonomik yapısının temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Altın madenciliği, özellikle Kumtor Madeni sayesinde, mal ihracatının en büyük bileşenini teşkil etmektedir (World Bank, 2025). Tarım ürünleri (pamuk, tütün, meyve ve sebzeler), tekstil ürünleri ve hayvansal ürünler de önemli ihracat kalemleri arasında yer almaktadır (ADB, 2022). Hizmet ihracatında ise turizm sektörü ile yurtdışında çalışan Kırgız işçilerinin gönderdiği dövizler (remittances) belirgin rol oynamaktadır (IMF, 2023). Özellikle Rusya ve Kazakistan gibi Avrasya Ekonomik Birliği üyeleri, Kırgız işgücü döviz akışının başlıca kaynaklarıdır. 2000–2024 yılları arasında Kırgızistan'ın ihracatının GSYİH'ye oranı %30 ile %50 arasında değişmiş olup, en yüksek oranlar 2005–2009 döneminde gözlemlenmiştir. Ancak bu oran ithalatın GSYİH'ye oranına kıyasla daha düşük kalmış ve bu da dış ticaret açığının yapısal bir sorun haline geldiğini göstermektedir (World Bank, 2025). Bu durum literatürde, küçük açık ekonomilerin ihracat performansına bağlı büyüme modelleriyle de örtüşmektedir (Balassa, 1985; Dollar, 1992). İhracatın artırılması, dış finansmana olan bağımlılığı azaltarak ekonomik kırılganlığı önemli ölçüde hafifletebilir.

11. Mal ve Hizmet İthalat ve İhracatı Karşılaştırma Yüzdesi (GSYH'nin %'si)

Tablo 10. Mal ve Hizmet İthalatı ve İhracatı Karşılaştırma Yüzdesi (GSYH'nin %'si)

Country : Kyrgyz Republic
Source : World Development Indicators
Created on : 04/26/2025

Kaynak: World Bank, (2025).

Bu tablo, 2000–2024 döneminde Kırgız Cumhuriyeti'nin mal ve hizmet ihracatı ile ithalatının GSYİH'ye oranlarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. 2000'li yılların başında hem ihracat hem ithalatın GSYİH'ye oranı yaklaşık %40 civarında seyrederken, zamanla ithalatın GSYİH'ye oranı ihracata kıyasla çok daha hızlı artmıştır. 2005–2010 döneminde ithalatın GSYİH içindeki payı %80'in üzerine çıkmış, ihracat ise aynı dönemde %50 seviyelerinde sabit kalmıştır. Bu durum, dış ticaret açığının belirgin şekilde

büyüdüğünü ortaya koymaktadır (World Bank, 2025). 2014 sonrası dönemde hem ihracat hem de ithalat oranlarında azalma gözlenmiştir; özellikle ithalat 2020’de COVID-19 pandemisinin etkisiyle ciddi şekilde daralmıştır. Ancak 2021 sonrasında ithalat oranı tekrar keskin bir artış göstermiş ve 2024 yılında %100 seviyesine ulaşmıştır. İhracat oranı ise toparlanmakla birlikte ithalatın çok gerisinde kalmıştır. Kırgızistan’ın bu dönemde sürekli bir dış ticaret açığı vermesi, ülkenin döviz rezervleri üzerindeki baskıyı artırmış, dış borçlanmaya olan bağımlılığı yükseltmiş ve makroekonomik kırılganlıkları derinleştirmiştir (ADB, 2022; IMF, 2023). Özellikle 2020 sonrası ithalatın GSYİH’ye oranının %100’ü aşması, ülkenin toplam ekonomik üretiminden daha fazla dış alım yaptığı anlamına gelmektedir. Bu durum sürdürülebilir değildir ve uzun vadede ekonomik istikrarı tehdit edebilir (Rodrik, 2007).

11.1. Kırgızistan’ın İhracat ve İthalat Yapısına Genel Bakış

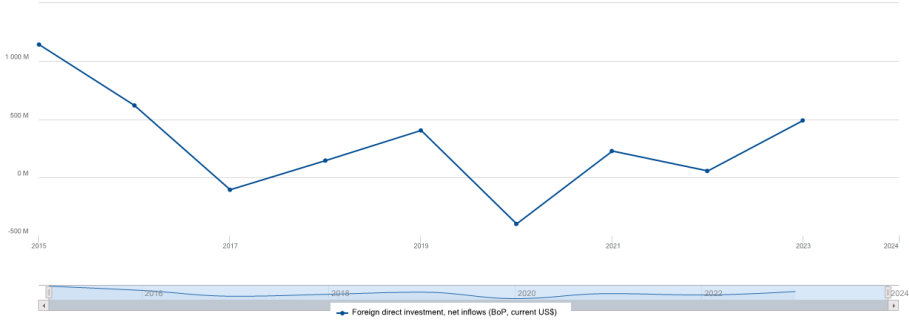
Kırgızistan’ın dış ticaret yapısına bakıldığında, ülkenin ihracatında belirli sektörlerin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle, altın Kırgızistan’ın toplam ihracat gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (World Bank, 2023). Altının ardından, tekstil ürünleri (hazır giyim, pamuklu kumaşlar ve ev tekstili ürünleri), tarım ürünleri (meyve, sebze, kuruyemiş) ve hayvancılık ürünleri (et ve deri ürünleri) gelmektedir (UNCTAD, 2022). Bunun yanında, enerji kaynakları ve bazı mineral ürünler de ihracat kalemleri arasında yer almaktadır. Ancak ihracat yapısının genel olarak düşük katma değerli ürünlere dayanması, ülkenin ihracat rekabetçiliğini sınırlayan bir faktör olarak değerlendirilmektedir (IMF, 2022).

İthalat tarafında ise, Kırgızistan ekonomisinin teknolojiye ve dış girdilere olan yüksek bağımlılığı dikkat çekmektedir. Ülkenin ithalatında en büyük payı makine ve ekipmanlar, elektronik cihazlar, yakıt ve petrol ürünleri, kimyasallar ve gıda ürünleri oluşturmaktadır (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, 2023). Özellikle sanayi üretimi ve tarımsal faaliyetler için gerekli olan makine ve teknolojik ürünlerin ithal edilmesi, yerli üretimin teknolojik altyapısının henüz yeterince gelişmediğini göstermektedir. Ayrıca, tüketim mallarının ithalatında da yüksek bir artış gözlemlenmektedir; bu durum, yerli üretimin iç talebi karşılama kapasitesinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (OECD, 2022).

Bu tablo, Kırgızistan’ın dış ticarete daha dengeli bir yapı oluşturabilmesi için hem ihracat kalemlerinde çeşitliliği artırması hem de ithal bağımlılığını azaltacak politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle ileri teknoloji ürünlerinin üretimi ve ihracat potansiyelinin geliştirilmesi, uzun vadeli ekonomik büyüme hedefleri açısından kritik bir öneme sahiptir.

12. Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Net Girişler (Bop, Cari ABD \$)

Tablo 11. Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Net Girişler (Bop, Cari ABD \$)

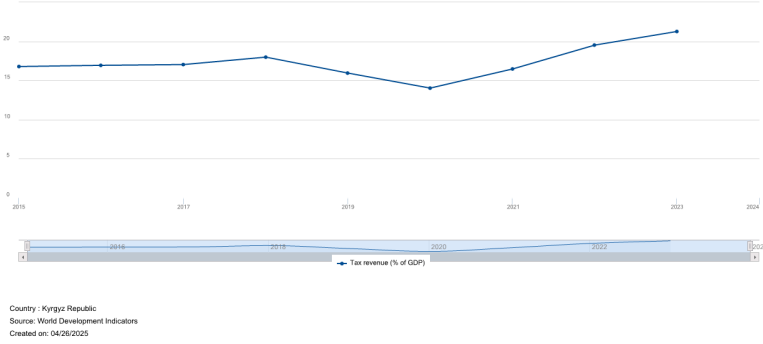
Country : Kyrgyz Republic
Source: World Development Indicators
Created on: 04/26/2025

Kaynak: World Bank, (2025).

Yukarıdaki Tablo 11’de Kırgız Cumhuriyeti’nde 2015-2023 yılları arasında doğrudan yabancı yatırım (Foreign Direct Investment, FDI) net girişlerinin seyrini göstermektedir. Veriler Dünya Bankası’nın World Development Indicators veri tabanından alınmıştır (World Bank, 2025). İncelenen dönemde, FDI net girişlerinde önemli dalgalanmalar gözlemlenmektedir. 2015 yılında yaklaşık 1 milyar ABD doları seviyesinde bulunan FDI net girişleri, 2017 yılına gelindiğinde sıfırın altına düşerek negatif bir değer almıştır. Bu durum, ülkeden sermaye çıkışının girişlerden fazla olduğu anlamına gelmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında FDI girişlerinde nispi bir toparlanma görülse de, 2020 yılında yeniden ciddi bir düşüş yaşanmış ve FDI net girişleri negatif bölgeye gerilemiştir. Pandeminin küresel ekonomi üzerindeki yıkıcı etkileri bu keskin düşüşte belirleyici olmuştur (UNCTAD, 2021). 2021 yılından itibaren ise FDI net girişlerinde toparlanma eğilimi gözlemlenmektedir. Özellikle 2023 yılında net girişler yeniden 500 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Bu toparlanma, küresel ekonomik toparlanma süreci ile paralel bir gelişim göstermektedir (OECD, 2022) FDI dalgalanmalarının ardında çeşitli yapısal ve dışsal faktörler bulunmaktadır. Kırgızistan gibi küçük ve gelişmekte olan ekonomilerde siyasi istikrarsızlık, hukuki altyapının zayıflığı ve yatırım ortamının öngörülemezliği doğrudan yabancı yatırımların miktarını etkileyen başlıca unsurlar arasındadır. Kırgızistan özelinde, siyasi dalgalanmalar ve yönetim değişiklikleri yatırımcı güveni üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Orta Asya bölgesine olan yatırımlarındaki artış, 2021 sonrası toparlanmayı destekleyen bir unsur olmuştur.

13. Vergi Geliri (GSYH'nin %'si)

Tablo 12. Vergi Geliri (GSYH'nin %'si)

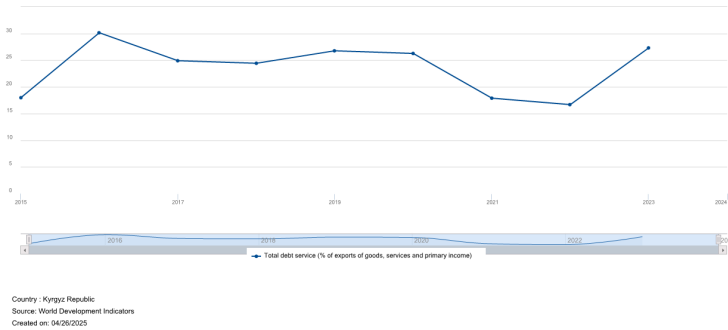
Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 12’da yer alan vergi geliri oranı, Kırgızistan’ın son yıllardaki mali performansına dair genel bir çerçeve sunuyor. Grafik, 2016’dan 2023’e uzanan dönemde vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının büyük ölçüde istikrarlı ilerlediğini, ancak bazı yıllarda ekonomik dalgalanmalara bağlı küçük düşüşler yaşandığını gösteriyor. 2019–2020 döneminde gözlenen gerileme, hem iç ekonomik yavaşlamayla hem de pandemi etkisiyle ilişkilendirilebilir. Buna karşın 2021 sonrasında vergi gelirlerinde görülen toparlanma, ekonomik aktivitenin canlanması ve vergi tahsilatında uygulanan idari iyileştirmelerle açıklanabilir. 2023’e gelindiğinde oranların tekrar yükselişe geçmesi, ülkenin mali kapasitesinin güçlendiğini ve bütçe gelirlerinde pozitif bir eğilim yakalandığını gösteriyor. Genel olarak tablo, Kırgızistan’ın vergi tabanını genişletme çabalarının zaman içinde belirginleştiğini ortaya koyuyor. Kırgız Cumhuriyeti’nde Vergi Gelirlerinin GSYİH’ya Oranı (2015-2023) Üzerine Bir Analiz. Yukarıdaki grafik, Kırgız Cumhuriyeti’nde 2015-2023 yılları arasında vergi gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’ya (GSYİH) oranını göstermektedir. Veriler Dünya Bankası’nın World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2025). 2015-2018 yılları arasında vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranı %16 civarında sabit bir seyir izlerken, 2018 yılında hafif bir artışla yaklaşık %17 seviyesine yükselmiştir. Ancak 2019 ve özellikle 2020 yıllarında bu oranda belirgin bir düşüş gözlemlenmiş ve oran %14’e kadar gerilemiştir. 2020 yılında yaşanan bu düşüş, COVID-19 pandemisinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkilerine bağlanabilir. Dünya genelinde olduğu gibi, Kırgızistan’da da ekonomik küçülme ve vergi tahsilatındaki aksaklıklar vergi gelirlerinde azalmaya yol açmıştır (IMF, 2021). 2021 sonrası dönemde ise vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranında dikkate değer bir toparlanma yaşanmıştır. Özellikle 2022 ve 2023 yıllarında oranın sırasıyla yaklaşık %19 ve %21 seviyelerine çıkması, Kırgızistan ekonomisinin pandemi sonrası toparlanma

sürecine girdiğini ve vergi tabanının genişlediğini göstermektedir. Bu artış, hükümetin vergi tahsilatını artırmaya yönelik reformlarının ve kayıt dışı ekonomiyi daraltmaya yönelik çabalarının bir sonucu olabilir (OECD, 2022). Vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı, bir ülkenin mali kapasitesinin ve devletin ekonomik kaynak yaratma yetisinin önemli bir göstergesidir. Düşük vergi oranları, kamu hizmetlerinin finansmanında yetersizliklere yol açabilecekken, yüksek oranlar sürdürülebilir kalkınmayı destekleyebilir. Kırgızistan'ın bu alandaki performansında son yıllarda kaydedilen iyileşme, mali disiplinin güçlendiğine ve bütçe dengesinin sağlanmasına katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, vergi gelirlerindeki artışın sürdürülebilir olabilmesi için vergi yapısının daha adil ve verimli hale getirilmesi gerekmektedir. Özellikle dolaylı vergilere aşırı bağımlılığın azaltılması ve gelir vergisi gibi doğrudan vergilerin etkinliğinin artırılması önem arz etmektedir.

14. Toplam Borç Servisi (Mal, Hizmet ve Birincil Gelir İhracatının %'si)

Tablo 13. Toplam borç servisi (mal, hizmet ve birincil gelir ihracatının %'si)

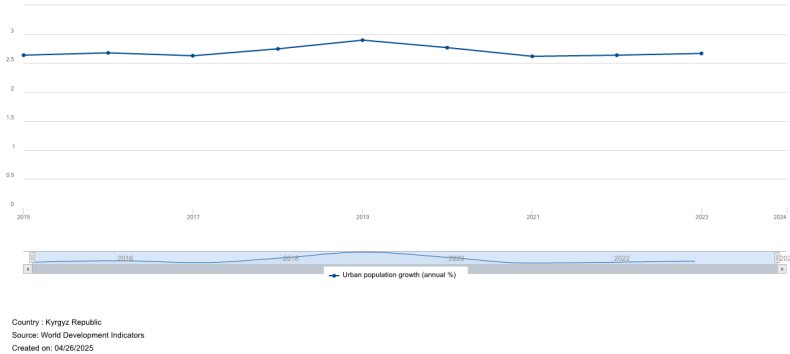
Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 13'de yer alan toplam borç servisi oranı, Kırgızistan'ın dış borç yükümlülüklerini ihracat gelirleriyle karşılama kapasitesi hakkında genel bir fikir veriyor. Grafik incelendiğinde, 2016'dan sonraki dönemde borç servisi oranlarında belirgin dalgalanmalar olduğu görülüyor. 2017'deki keskin yükseliş, borç geri ödeme takviminin yoğunlaştığı bir dönemi yansıtırken, sonraki yıllarda oranların nispeten daha dengeli bir seviyeye oturduğu anlaşıyor. 2020 sonrasında gözlenen düşüş ise pandemi sürecinin dış ticaret hacmini daraltmasına ve borç servis yükünün geçici olarak hafiflemesine bağlanabilir. 2023'teki yeniden yükseliş, hem ekonomik toparlanmanın ihracat gelirlerini artırması hem de borç geri ödemelerinin yeniden hızlanmasıyla açıklanabilir. Genel olarak tablo, Kırgızistan'ın dış borç servis kapasitesinin ekonomik koşullara duyarlı olduğunu ve dönemsel olarak baskı altında kalabildiğini ortaya koymaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nde Toplam Borç Servisinin İhracat Gelirlerine Oranı (2015–2023) Üzerine Bir Değerlendirme. Yukarıdaki grafik,

Kırgız Cumhuriyeti'nin toplam borç servisinin (anapara ve faiz ödemeleri toplamı), mal, hizmet ve birincil gelir ihracatı gelirlerine oranını göstermektedir (World Bank, 2025). Bu gösterge, bir ülkenin dış borcunun sürdürülebilirliğini değerlendirmek için kritik öneme sahiptir. 2015 yılında yaklaşık %18 seviyesinde olan borç servisi oranı, 2016 yılında keskin bir artışla %29 seviyesine ulaşmıştır. Bu dramatik artış, Kırgızistan'ın dış borç ödemelerinde kısa vadede ciddi bir yükü karşıladığını göstermektedir. Bu tür ani artışlar, özellikle düşük gelirli ülkeler için ödeme krizleri riskini artırabilir. 2017-2019 döneminde oran %23-26 arasında dalgalanarak nispeten daha stabil bir seviyede seyretmiştir. Ancak 2020 ve 2021 yıllarında belirgin bir düşüş yaşanmış ve oran %17'nin altına kadar gerilemiştir. Bu düşüş, pandeminin etkisiyle küresel borç servis koşullarının hafiflemesi (örneğin, borç erteleme inisiyatifleri gibi) ve ihracat gelirlerinde toparlanma ile açıklanabilir (IMF, 2021). Bununla birlikte, 2022-2023 yıllarında borç servisi oranında tekrar artış gözlenmiştir ve 2023'te oran yaklaşık %27'ye ulaşmıştır. Bu durum, Kırgızistan'ın dış borç ödemelerindeki yükünün yeniden ağırlaştığına işaret etmektedir. Borç servis oranındaki bu artış, ihracat gelirlerinde yeterli büyümenin sağlanamaması veya yeni borçlanmalarla bağlantılı olabilir (UNCTAD, 2022). Borç servis oranının yüksek olması, dış ödeme kapasitesini zorlayarak ekonomik kırılganlıkları artırabilir. Özellikle ihracata dayalı döviz kazanımının sınırlı olduğu ekonomilerde, yüksek borç servisi yükü büyüme ve kalkınma çabalarını olumsuz etkileyebilir. Sonuç olarak, Kırgızistan'ın borç yönetimi stratejilerini güçlendirmesi, ihracat tabanını çeşitlendirmesi ve özellikle borçlanmayı daha üretken alanlara yönlendirmesi büyük önem taşımaktadır.

15. Kentsel Nüfus Artışı (yıllık %)

Tablo 14. Kentsel Nüfus Artışı (yıllık %)

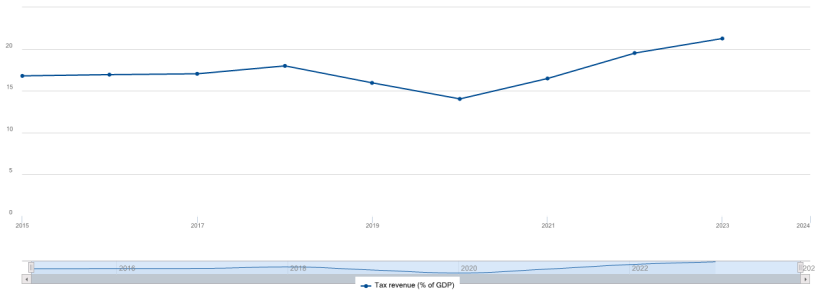
Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 14'de görülen kentsel nüfus artış oranı, Kırgızistan'daki şehirleşme eğiliminin son yıllarda oldukça istikrarlı bir seyir izlediğini gösteriyor. 2016–2023 dönemine bakıldığında, oranların genellikle %2,4–2,7 bandında kaldığı ve

büyük dalgalanmaların yaşanmadığı görülüyor. Bu durum, ülkenin şehirleşme sürecinde ani sıçramalardan ziyade daha kontrollü ve düzenli bir artışın söz konusu olduğunu düşündürüyor. 2019 yılında kentsel nüfus artışının hafif yükselmesi, ekonomik hareketliliğin şehir merkezlerinde yoğunlaşmasıyla ilişkilendirilebilir. Pandemi döneminde ise küçük bir düşüş dikkat çekiyor, ancak genel trendin aşağı yönlü bir kırılma yaşamadığı görülüyor. Genel olarak tablo, Kırgızistan'da şehir nüfusunun her yıl düzenli olarak arttığını ve ülkenin uzun vadeli bir kentleşme süreci içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nde Kentsel Nüfus Artış Oranının Gelişimi Üzerine Değerlendirme. Kırgız Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana kentsel nüfus artışında istikrarlı fakat görece yavaş bir yükseliş eğilimi göstermektedir. Dünya Bankası verilerine göre son yıllarda Kırgızistan'daki kentsel nüfusun yıllık artış oranı yaklaşık %2-3 civarında seyretmektedir (World Bank, 2025). Özellikle 2015-2023 yılları arasında, kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru göç hareketlerinin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu eğilim, ekonomik fırsatların büyük ölçüde Bişkek ve Oş gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmasıyla açıklanabilir (Asian Development Bank, 2022). COVID-19 pandemisi döneminde ise kentsel nüfus artış oranlarında geçici bir yavaşlama meydana gelmiş, bu da pandeminin hem ekonomik faaliyetlerde hem de göç dinamiklerinde yarattığı aksamalardan kaynaklanmıştır (IMF, 2021). Kentsel nüfus artışının makul düzeyde olması, iş gücü piyasasının dinamizmi ve tüketim talebinin artması gibi olumlu sonuçlar doğurabilir. Ancak aşırı hızlı kentsel büyüme, altyapı yetersizlikleri, işsizlik ve konut krizleri gibi yapısal sorunlara yol açabileceğinden dikkatli bir şehir planlaması gereklidir. Sonuç olarak, Kırgızistan'ın kentsel nüfus artış oranı ılımlı bir yükseliş trendi göstermekte olup, bu durumun ekonomik büyüme ile doğru şekilde entegre edilmesi büyük önem arz etmektedir.

16. Yüksek Teknoloji İhracatı (İmalat Sanayi İhracatının %'si)

Tablo 15. Yüksek Teknoloji İhracatı (İmalat Sanayi İhracatının %'si)

Country : Kyrgyz Republic
Source: World Development Indicators
Created on: 04/26/2025

Kaynak: World Bank, (2025).

Tablo 15’da yer alan yüksek teknoloji ihracatının imalat sanayi içindeki payı, Kırgızistan’ın teknoloji yoğun üretim kapasitesine dair önemli bir gösterge sunuyor. Genel eğilim incelendiğinde, ülkenin yüksek teknoloji ürünleri ihracatında oldukça sınırlı bir seviyede kaldığı ve payın yıllar içinde büyük ölçüde düşük bir bantta seyrettiği görülüyor. Bu durum, Kırgızistan’ın üretim yapısının daha çok düşük ve orta teknoloji kategorilerine dayandığını ve yüksek katma değerli sektörlerde henüz istenen düzeye ulaşamadığını gösteriyor. Zaman zaman görülen küçük artışlar ise çoğunlukla geçici hareketlenmelerden kaynaklanıyor ve yapısal bir dönüşümün işareti olarak değerlendirilemiyor. Genel tablo, ülkenin teknoloji odaklı sanayileşme sürecinin henüz başlangıç aşamalarında olduğunu ve yüksek teknoloji ihracatını artırmak için daha kapsamlı politika ve yatırımların gerektiğini ortaya koyuyor. Kırgız Cumhuriyeti’nin 2015-2023 yılları arasındaki yüksek teknoloji ihracatının, toplam imalat ihracatı içindeki payındaki değişim gözlemlenmektedir (World Development Indicators, 2025). Verilere göre, 2015 yılında yaklaşık %12 olan yüksek teknoloji ihracat oranı, 2016 yılında hızlı bir artış göstererek yaklaşık %19 seviyesine ulaşmıştır. Bu yükseliş, ülkede teknoloji odaklı üretim ve ihracat kapasitesinin arttığına işaret etmektedir. Ancak, 2017 yılından itibaren oranlarda bir düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. 2018’de %8 seviyelerine gerileyen oran, 2019’da %6’ya kadar düşmüştür. Bu azalma, yüksek teknoloji sektöründe yaşanan yapısal sorunlar veya küresel ticaret koşullarındaki olumsuzluklarla ilişkilendirilebilir. 2020 yılında, COVID-19 pandemisinin küresel etkilerine rağmen hafif bir toparlanma yaşanmış ve oran %8 seviyesine yükselmiştir. 2021’de ise yüksek teknoloji ihracatının payı tekrar önemli bir artış göstererek %16 düzeyine çıkmıştır. Bu artış, muhtemelen pandeminin hızlandırdığı dijital dönüşüm süreçlerine ve ilgili sektörlerle olan talebin artmasına bağlanabilir (OECD, 2022). 2022’de gözlenen düşüş (%10), geçici bir dalgalanma olarak yorumlanabilir. 2023 yılında ise oran yeniden artarak %18 seviyesine yaklaşmıştır. Bu toparlanma, Kırgız Cumhuriyeti’nin teknoloji tabanlı üretim kapasitelerini güçlendirme çabalarının sonuç verdiğini göstermektedir (World Bank, 2024). Genel olarak, 2015-2023 dönemi boyunca yüksek teknoloji ihracatının dalgalı bir seyir izlediği, ancak son yıllarda yukarı yönlü bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu durum, ülkenin sanayileşme politikalarında yüksek teknoloji ürünlerine daha fazla ağırlık verildiğinin bir göstergesi olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kırgızistan ekonomisinin yapısal özellikleri birkaç temel unsur etrafında toplanmaktadır. Ülke ekonomisi küçük ölçekli, dışa açık ve ithalat bağımlı bir üretim modeline sahiptir. Dış şoklara yüksek duyarlılığı, büyüme ve yatırım performansında dalgalanmalara yol açmaktadır. İhracat kompozisyonu büyük ölçüde doğal kaynaklara ve düşük

katma değerli ürünlere dayanmakta; dış borç ve doğrudan yabancı yatırım akımlarında dönemsel kırılğanlıklar gözlemlenmektedir. Ayrıca, genç ve hızla artan nüfus yapısı, beraberinde yönetilmesi gereken şehirleşme dinamiklerini getirmekte; teknoloji ve inovasyon kapasitesi sınırlı olmakla birlikte, geleceğe yönelik bir gelişme potansiyeli barındırmaktadır.

Bu bulgular ışığında, Kırgızistan'ın orta ve uzun vadede ekonomik istikrarını güçlendirmesi ve sürdürülebilir bir büyüme çizgisine yönelmesi için aşağıdaki politika öncelikleri önem arz etmektedir:

1. Ekonomik Çeşitlenme ve Katma Değerin Artırılması

Altın ve birkaç temel tarım ürününe dayanan ihracat yapısının, işlenmiş tarım ürünleri, gıda sanayi, hafif imalat ve hizmetler (lojistik, turizm, bilişim gibi) yönünde çeşitlendirilmesi gerekmektedir. KOBİ'lerin üretim zincirlerine entegrasyonu desteklenmeli; finansmana erişim, teknik danışmanlık ve kurumsal kapasite artırımı için kapsamlı destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.

2. Yatırım Ortamının İyileştirilmesi ve FDI Stratejisinin Yeniden Yapılandırılması

Yabancı sermayenin istikrarlı biçimde ülkeye çekilebilmesi için hukuki öngörülebilirlik, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi ön koşuldur. Yatırım politikaları, yalnızca doğal kaynaklara değil; imalat sanayi, yenilenebilir enerji, lojistik ve bilişim gibi sektörlere yönlendirilmelidir. Ayrıca, Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) gibi bölgesel entegrasyon mekanizmaları içinde Kırgızistan'ın lojistik ve transit potansiyelini öne çıkaran bir yatırım anlatısı geliştirilebilir.

3. Makroekonomik İstikrar ve Borç Yönetimi

Para ve maliye politikaları arasında güçlü bir eşgüdüm sağlanarak, enflasyon baskılarına karşı zamanında ve hedefli müdahaleler yapılmalıdır. Dış borçlanmada vade yapısı, maliyet ve döviz kompozisyonu dikkate alınarak sürdürülebilirlik ilkesi korunmalı; borçlanma, üretken yatırımlara ve altyapı projelerine yönlendirilmelidir. Vergi tabanının genişletilmesi, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve vergi sisteminde adaletin güçlendirilmesi, kamu maliyesinin dayanıklılığını artıracaktır.

4. İstihdam, İşgücü Piyasası ve İnsan Sermayesinin Güçlendirilmesi

Kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılığın verimliliğini artıracak teknolojik dönüşüm ve kurumsal destekler teşvik edilmelidir. Genç nüfusun işgücü piyasasına uyumunu kolaylaştırmak amacıyla mesleki eğitim, dijital beceri geliştirme ve yaşam boyu öğrenme programları yeniden tasarlanmalıdır. Ayrıca, yurt dışına giden işçilerin döviz transferlerinin üretken yatırımlara yönlendirilmesi için özel teşvik mekanizmaları oluşturulabilir.

5. Şehirleşme, Altyapı ve Bölgesel Denge

Bişkek ve Oş gibi kent merkezlerinde hızla artan şehirleşme, ulaşım, enerji, konut ve sosyal altyapı planlamasıyla bütüncül bir biçimde yönetilmelidir. Plansız büyümenin önüne geçilmesi, bölgesel kalkınma politikalarının başarısı için gereklidir. Taşra bölgelerinde altyapı, eğitim, sağlık ve dijital bağlantı yatırımlarına öncelik verilerek, yerel girişimciliği destekleyen bölgesel kalkınma programları yaygınlaştırılmalıdır.

6. Dijitalleşme ve Yüksek Teknoloji Kapasitesinin Artırılması

Yüksek teknoloji ihracatında son yıllarda gözlenen artış eğilimi, bilgi teknolojileri, finansal teknolojiler ve e-ticaret alanlarında stratejik desteklerle güçlendirilebilir. Üniversite-sanayi iş birliği, teknoparklar ve start-up ekosistemlerinin geliştirilmesi, ülkenin rekabet gücünü ve üretim verimliliğini artıracaktır.

Sonuç olarak, Kırgızistan ekonomisi hâlen dışa bağımlı, ithalata dayalı ve doğal kaynak yoğun bir yapı sergilese de genç nüfus, stratejik konum, tarımsal potansiyel ve gelişmekte olan hizmet sektörleri ülkenin kalkınma süreci açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Uygulanacak bütüncül ekonomik politikalarla, Kırgızistan'ın sürdürülebilir, çeşitlenmiş ve dirençli bir ekonomik yapıya ulaşması mümkündür. Bu çalışmada incelenen makroekonomik göstergeler, karar alıcılar açısından hem mevcut risk alanlarını hem de geleceğe yönelik kalkınma potansiyellerini daha bütüncül biçimde değerlendirmeye imkân sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdibaitova, G. (2011). *Kırgızistan Ekonomisinin Geçiş Süreci ve Ekonomik Sorunlar*. Almatı: Kazakistan Ekonomi Yayınları.
- Akimov, A. (2005). *Kırgızistan: Sovyet Sonrası Dönemdeki Gelişmeler ve Siyasi Yapılar*. Bişkek: Kyrgyz State University.
- Bozordaev, A. (2017). *Kırgızistan'da Siyasi Değişim ve Ekonomik Reformlar: Akayev ve Sonrası*. Almatı: Kazakhstan Press.
- Feenstra, R. C. (2004). *Advanced International Trade: Theory and Evidence*. Princeton University Press.
- Niyazbekov, S. (2008). *Kırgız Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sonrası Döneminde Sosyo-Ekonomik Dönüşüm*. Bişkek: Kyrgyzstan Publishing House.
- Rodrik, D. (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton University Press.

Makaleler ve Dergi Yazıları

- Avşar, M. (1994). Kırgızların Tarihî Kökenleri Üzerine Bir İnceleme. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 88, 45–58.
- Avdeev, A. A. (2021). Features and factors of demographic dynamics in the Kyrgyz Republic. *Population and Economics*, 5(3), 7–18.
- Aydın, M. (2018). Kırgızistan'ın Doğal Zenginlikleri ve Ekoturizm Potansiyeli. *Journal of Central Asian Studies*, 12(3), 45–59.
- Balassa, B. (1985). Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock. *Journal of Development Economics*, 18(1), 23–35.
- Baldwin, R. (2008). The Great Trade Collapse. *CEPR Policy Insight*.
- Beknazarov, S. (2021). Rural Development and Demographic Dynamics in Kyrgyzstan. *Eurasian Social Research Journal*, 12(1), 55–70.
- D'yldaev, M. (2017). Urbanization Processes in the Kyrgyz Republic: Case Study – the City of Bishkek. *Studia UBB Geographia*, LXII (1), 77–85.
- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523–544.
- Demirtaş, M. ve Erden, G. (2019). Kırgızistan'da Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları: Durum Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 121–134.
- Hummels, D., Ishii, J. ve Yi, K. M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*, 54(1), 75–96.
- Asian Economic Review*, 23(4), 12–31.
- Karakoç, H. (2012). Orhun Yazıtları ve Kırgızların Erken Tarihi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27(1), 55–74.
- Kırım, A. (2003). Yenisey Yazıtlarında Kırgızlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Orta Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 101–116.
- Korolev, A. (2017). Kırgızistan'ın Orman Kaynakları ve Çevresel Sürdürülebilirlik. *Russian Journal of Environmental Studies*, 22(1), 15–23.
- Kurt, H. (2018). Kırgızistan'da tarım ve hayvancılık. *Bahçe*, 47(2), 163–179.
- Omurakunova, G. (2020). Expansion of Impervious Surfaces and Their Driving Forces in Kyrgyzstan. *Sustainability*, 12(9), 3785.
- Petrov, D. (2019). Kırgızistan'ın Jeopolitik Konumu ve Ekonomik Potansiyeli. *Russian Political Science Review*, 6(3), 220–232.
- Pomfret, R. (2006). *The Central Asian Economies Since Independence*. Princeton University Press.
- Pomfret, R. (2014). *The Economies of Central Asia*. Routledge.

Web Kaynakları

- Asian Development Bank (2023). Kyrgyz Republic: Country Partnership Strategy 2023–2027. <https://www.adb.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- Dünya Bankası. (t.y.). Dünya Kalkınma Göstergeleri. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (E.T.: 12.01.2025).
- International Monetary Fund (2023). Kyrgyz Republic: Staff Report for the 2023 Article IV Consultation. <https://www.imf.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- Kırgız Cumhuriyeti (2010). Kırgız Cumhuriyeti Anayasası. <https://www.gov.kg/> (E.T.: 10.11.2025).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (t.y.). Ana Sayfa. <https://stat.gov.kg/ru/> adresinden (E.T.: 12.01.2025).
- McKinsey & Company. (2010). Global economic crisis: Impact on growth and recovery prospects. McKinsey Global Institute. [Erişim tarihi: 10.11.2025]. <https://www.mckinsey.com/>
- McKinsey & Company. (2021). The post-COVID-19 recovery and global economic outlook 2021. McKinsey Global Institute. [Erişim tarihi: 10.11.2025]. <https://www.mckinsey.com/>
- OECD (2022). Economic Surveys: Kyrgyz Republic 2022. <https://www.oecd.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- Salimova-Tekay, J. (2022). Infrastructure Financing in Kyrgyzstan. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific(UNESCAP).https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/RECI_infra%20financing_Kyrgyzstan_Mar2022%20-%20formatted_VS.pdf (E.T.: 10.11.2025).
- UNCTAD (2022). Trade and Development Report 2022. <https://unctad.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- UNCTAD (2021). World Investment Report 2021: Investing in Sustainable Recovery. <https://unctad.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- World Bank (2022). Kyrgyz Republic: Country Economic Profile. <https://www.worldbank.org/> (E.T.: 10.11.2025).
- World Bank (t.y.). World Bank Data: Kyrgyzstan. <https://data.worldbank.org/> (E.T.: 10.11.2025).

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE MACARİSTAN

Altuğ Murat Köktaş¹, Ali Gökhan Gölçek²

GİRİŞ

Macaristan, Orta Avrupa'nın Karpat Havzası'nda konumlanmış, kendine özgü dil, tarih ve kültürel dokusuyla öne çıkan önemli bir ülke konumundadır. Doğu ile Batı Avrupa arasındaki stratejik konumu, tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisi altında kalmasına ve sonuç itibarıyla zengin bir kültürel sentez geliştirmesine yol açmıştır.

Macaristan'ın coğrafi yapısı büyük ölçüde düz ve hafif engebeli ovalardan oluşmaktadır. Ülkenin merkezinden geçen Tuna Nehri, tarım ve ulaşım açısından hayati bir role sahiptir (Kontler, 2002). Macaristan, Avrupa'nın en büyük göllerinden biri olan Balaton Gölü'ne de ev sahipliği yapmaktadır. Ülkenin batı kesimleri, Alpler'in eteklerinde yer alan tepelik arazilerle karakterizedir. Tuna Nehri kıyısında yer alan ve iki eski şehri (Buda ve Peşte) birleştiren Budapeşte, ülkenin idari, kültürel ve ekonomik merkezidir. UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan birçok tarihi yapıya ev sahipliği yapmaktadır.

Macaristan tarihi, Orta Avrupa'nın Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesişim noktasında, yüzyıllar süren siyasi, kültürel ve sosyoekonomik dönüşümlerin bir yansımasıdır. Ural-Alтай kökenli göçebe bir konfederasyon olan Magyarların, M.S. 9. yüzyılın sonlarında Büyük Prens Árpád önderliğinde Karpat Havzası'na yerleşimi (895), bölgedeki Slav nüfuslar üzerinde yeni bir hegemonya tesis etmiştir. Bu yerleşim, kısa sürede kalıcı bir siyasal yapıya evrilerek Macar devletinin temellerini atmıştır (Kontler, 2002). Batı Avrupa ile artan etkileşimler sonucunda Hristiyanlığın kabulü ve M.S. 1000 yılında I. István'ın Papalık tarafından taç giymesıyla Macaristan Krallığı resmen kurulmuştur. Bu olay, sadece dinî bir dönüşümü değil, aynı zamanda ülkenin kültürel ve siyasi yöneliminin Batı'ya doğru kaydığını da simgelemektedir (Sugar et al., 1990). Orta Çağ boyunca Macaristan, Avrupa'nın feodal sistemine benzer bir gelişim göstermiştir. Özellikle Anjou Hanedanlığı dönemi (1308–1382), merkezi otoritenin güçlenmesi, para ekonomisine geçiş ve kentleşmenin artmasıyla dikkat çekmektedir (Engel, 2001).

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Ankara, altugmkoktas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0911-2143

2 Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Niğde, aligokhangolcek@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7948-7688

1526 yılındaki Mohaç Meydan Muharebesi, Macaristan tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuzunu başlatmıştır. Bu muharebenin ardından ülke fiilen üçe bölünmüştür: Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan yönetimi altındaki merkezi bölgeler, Habsburg Hanedanı'nın idaresindeki batı ve kuzey kesimler (Kraliyet Macaristanı) ve Osmanlı himayesinde nispi özerkliğe sahip olan Erdel Prensliği (Illik, 2016). Bu parçalanma, Macar kolektif hafızasında derin bir travma ve çözülme dönemi olarak yer etmiştir. Osmanlı egemenliği 17. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş, Karlofça Antlaşması (1699) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden büyük ölçüde çekilmesi ve Habsburg Hanedanı'nın tüm Macaristan üzerinde yeniden denetim kurmasıyla sona ermiştir (Schöpflin, 1981).

Habsburg yönetimi altında geçen 18. yüzyıl, Macaristan'da modernleşme çabalarının başladığı, ancak Viyana'daki merkezi otorite ile yerel aristokrasi arasındaki gerilimlerin devam ettiği bir dönem olmuştur. Aydınlanma hareketinin etkisiyle eğitim, hukuk ve tarım reformları gündeme gelirken, Macar ulusal kimliği de bu süreçte önemli ölçüde güçlenmiştir (Bácskai, 1997). 1848 yılında Avrupa'yı saran devrim dalgası Macaristan'a da ulaşmış ve Lajos Kossuth liderliğinde bir bağımsızlık hareketi başlamıştır. Bu hareket, Macaristan'ı Avusturya'dan ayırmayı ve anayasal bir monarşi kurmayı hedeflemiştir. Ancak Avusturya'nın Rusya'dan aldığı askeri destekle devrim bastırılmıştır (Simpson, 1996).

Bu başarısızlığa rağmen, 1867 yılında Avusturya ile Macar aristokrasisi arasında sağlanan Ausgleich (Uzlaşma) ile Avusturya-Macaristan İkili Monarşisi kurulmuştur. Bu düzenleme, Macaristan'a iç işlerinde tam özerklik tanımıştır. Bu dönem, modern Macar devlet yapısının oluştuğu, sanayileşmenin hızlandığı, demiryolu ağlarının genişlediği ve eğitimin kurumsallaştığı bir evre olmuştur (Schöpflin, 1979). Ancak aynı zamanda etnik gruplar arasındaki gerilimler artmış, ulusal azınlıkların hak talepleri büyük ölçüde karşılıksız kalmış ve merkeziyetçi eğilimler güçlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasıyla, 1918'de kısa süreli bir cumhuriyet ilan edilmiş, ancak hemen ardından 1919'da Béla Kun önderliğinde Sovyet destekli bir komünist rejim kurulmuştur. Bu rejim de yalnızca birkaç ay sürmüş ve 1920'de Miklós Horthy liderliğinde muhafazakâr bir monarşi yönetimi tesis edilmiştir. Aynı yıl imzalanan Trianon Antlaşması, Macaristan için derin bir ulusal travmaya neden olmuş, ülkenin topraklarının %67'sini ve nüfusunun %60'ını kaybetmesine yol açmıştır (Borsody, 1952).

1920-1938 yılları arasında Macaristan, Trianon kayıplarını telafi etme amacıyla revizyonist bir dış politika izlemiş ve Nazi Almanyası ile Faşist İtalya ile yakın ilişkiler kurmuştur. Viyana Tahkimleri (1938-1940) ile kaybedilen

bazı topraklar geri alınmış, ancak Macaristan'ı İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almaya itmiştir. 1944'te Almanya tarafından işgal edilen ülke, ardından Sovyet ordusu tarafından ele geçirilmiştir (Sugar et al., 1990).

Savaş sonrası dönemde, 1947'de komünist rejim tam olarak kurulmuş ve Macaristan, Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki Doğu Bloku'nun bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde toprak reformları, sanayileşme ve kolektivizasyon politikaları uygulanırken, muhalifler baskı altına alınmıştır. 1956 yılında patlak veren Macaristan Ayaklanması, Macar halkının özgürlük ve demokrasi arzusunu net bir şekilde ortaya koymuş, ancak Sovyet tankları tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Bozóki & Simon, 2010). Ayaklanmanın ardından János Kádár liderliğinde daha ılımlı bir komünist yönetim tesis edilmiş ve bu dönem, görece daha hoşgörölü ve ekonomik olarak daha esnek bir sosyalizm biçimi olan "Gulyás Komünizmi" olarak anılmıştır.

1980'lerde artan ekonomik zorluklar ve Sovyetler Birliği'ndeki çözölme süreci Macaristan'ı da etkilemiştir. 1989 yılında komünist rejimin barışçıl bir şekilde çöküşü ve çok partili parlamenter demokrasiye geçiş yaşanmıştır. 1990'lı yıllar, Macaristan için kapsamlı ekonomik reformların, özelleştirme dalgalarının ve Batı ile bütünleşmenin ön planda olduğu bir dönemi temsil etmektedir. 1999'da NATO'ya, 2004'te ise Avrupa Birliği'ne üye olan ülke, Batı Avrupa kurumlarına başarılı bir şekilde entegre olmuştur (Bozóki & Simon, 2010). Bununla birlikte 2010 yılından itibaren Fidesz Partisi ve lideri Viktor Orbán'ın iktidara gelmesiyle birlikte, demokratik gerileme iddiaları hem ulusal hem de uluslararası alanda yoğun eleştirilere neden olmuştur. Medya özgürlüğünün kısıtlanması, yargının siyasallaşması ve göçmen karşıtı politikalar, Macaristan'ı Avrupa Birliği içinde "illiberal demokrasi" tartışmalarının merkezine yerleştirmiştir.

Sonuç olarak, Macaristan'ın göçebe kabilelerden modern Avrupa devleti olmaya uzanan tarihi, sürekli olarak iç dönüşüm süreçleri ile dış müdahalelerin karmaşık bir etkileşimini yansıtmaktadır. Macaristan, tarih boyunca çeşitli emperyal yapıların gölgesinde kalmasına rağmen, ulusal bütünlük ve bağımsızlık arayışını sürdürmüş; bu arayış, her dönemde farklı biçimlerde tezahür etmiştir.

MACARİSTAN EKONOMİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Macaristan ekonomisi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren radikal bir yapısal dönüşüm sürecine tanıklık etmiştir. Bu süreç, sosyalist merkezi planlama modelinden piyasa ekonomisine geçişi, dışa açıklığı, yabancı sermayeye entegrasyonu ve Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşmeyi içeren çok katmanlı değişimleri kapsamaktadır. Özellikle 1989 sonrası yaşanan sistemik dönüşüm, ekonomik göstergeler üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli etkiler

yaratmış ve Macaristan'ı Orta ve Doğu Avrupa'daki en liberal ekonomilerden biri haline getirmiştir (Židek, 2014).

1989 yılına kadar Macaristan, Sovyet modeline dayalı bir planlı ekonomi ile yönetilmekteydi. Üretim kararları merkezi olarak devlet tarafından belirlenmekte ve özel mülkiyet son derece kısıtlıydı. Tarım sektörü kolektifleştirilmiş, sanayi ise büyük ölçüde devlet tekellerinin kontrolündeydi (Fekete et al., 1976). Ancak, 1968 yılında uygulamaya konulan “Yeni Ekonomik Mekanizma” (NEM), merkezi planlamayı gevşeterek kısmi piyasa uygulamalarına olanak tanımış, bu da daha sonra yaşanacak dönüşüm için önemli bir zemin hazırlamıştır (Carmignani, 2003). NEM, işletmelere daha fazla özerklik tanıyarak ve bazı piyasa mekanizmalarını devreye sokarak, Macar ekonomisini diğer Doğu Bloku ülkelerine kıyasla daha esnek hale getirmiştir.

1989 sonrası dönemde Macaristan, kapsamlı bir ekonomik reform programı uygulamaya koymuştur. Bu reformlar arasında özelleştirme, fiyatların serbestleştirilmesi, dış ticaretin liberalleştirilmesi, döviz rejiminin esnekleştirilmesi ve finansal sektörün yeniden yapılandırılması yer almaktadır (Székely & Newbery, 1993). Özelleştirme süreci, bu reformların en belirgin özelliklerinden biridir. 1990'ların ortasına gelindiğinde, kamuya ait işletmelerin büyük çoğunluğu özel sektöre devredilmiştir. Bu süreç, Macaristan'ı doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekme açısından bölgedeki öncü ülkelerden biri konumuna getirmiştir (Carmignani, 2003). Yabancı sermayenin girişi, teknoloji transferini ve modern yönetim pratiklerini de beraberinde getirmiştir.

Öte yandan, bu radikal reformların toplumsal maliyeti de önemli olmuştur. 1990-1994 döneminde işsizlik, toplam istihdamda %26'lık bir düşüşle ciddi oranlara ulaşmış, gelir dağılımında bozulmalar meydana gelmiş ve genel yaşam standartları gerilemiştir (Brown & Kulcsar, 1998). Gıda tüketimi, sağlık göstergeleri ve sosyal güvenlik kapsamı bu dönemde belirgin düşüşler kaydetmiştir. Dönemin sosyal politikaları, büyük ölçüde yapısal uyum politikalarının gölgesinde kalmıştır (Tkach, 2017).

1995 yılında uygulanan Bokros Paketi, kamu açıklarını ve dış dengesizlikleri gidermek amacıyla alınan sıkı mali önlemleri içermiştir. Paket, kısa vadede bütçe disiplini sağlarken, uzun vadede özel sektörün yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur (Židek, 2014). Dışa açıklığın artmasıyla birlikte ihracat ve ithalat oranları hızla yükselmiş, özellikle Almanya ile ticari ilişkilerde önemli bir yoğunlaşma yaşanmıştır (Stephan, 1999).

2004 yılında Avrupa Birliği'ne tam üyelik, Macaristan ekonomisinde yapısal dönüşümü daha da derinleştirmiştir. AB fonlarının kullanımı sayesinde altyapı yatırımları artmış, tarım ve kırsal kalkınma projeleri desteklenmiştir. Ancak, aynı zamanda nitelikli işgücünün Batı Avrupa'ya yönelmesi, “beyin göçü” sorununu beraberinde getirmiştir (Tóth, 2013).

2008 küresel finansal krizi, Macaristan'ı derinden etkilemiş; kamu borcu ve bütçe açığı hızla artmış, ülke Uluslararası Para Fonu (IMF) ve AB'den yardım talebinde bulunmuştur. Bu bağlamda yeniden mali disiplin önlemleri devreye alınmıştır. 2010 yılından itibaren Viktor Orbán yönetiminin benimsemiş olduğu "illiberal ekonomi politikaları" ile kamu mülkiyeti bazı sektörlerde tekrar artırılmış ve özel sektördeki bazı stratejik yatırımlar devletleştirilmiştir (Varga & Kenyeres, 2018). Bu politika değişimi, ekonomik yönetimde daha merkezi ve müdahaleci bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

Sonu itibarıyla Macaristan ekonomisi üzerine literatür, geçiş ekonomileri teorisi (Kornai, 1992) ve küçük açık ekonomi modelleri (Mundell-Fleming) çerçevesinde ele alınmaktadır. 2010'lar sonrası dönemde, Orbán hükümetinin "illiberal" politikaları, mali genişleme ve AB fon bağımlılığı tartışılmıştır (Bohle & Greskovits, 2019). Pandemi etkisi, mali çarpanlar üzerinden incelenmiş olup, teşvik paketlerinin kısa vadeli toparlanma sağladığı ancak borç yükünü artırdığı belirtilmiştir (IMF, 2021). Enflasyon dinamikleri, Phillips eğrisiyle ilişkilendirilmiş, düşük işsizlik ve ücret baskılarının rolü vurgulanmıştır (ECB, 2022). Gelecek projeksiyonları, Yeşil Mutabakat ve dijital dönüşüm fırsatlarını öne çıkarmakta olup, OECD raporları yaşlanan nüfus riskini işaret etmektedir.

GÜNCEL EKONOMİK YAPI VE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER

Mevcut ekonomik yapıya bakıldığında, Macaristan karma bir ekonomik modele sahiptir. Sanayi sektörü, özellikle otomotiv ve elektronik üretimi, ihracatın ana bileşenidir. Audi, Mercedes-Benz ve Suzuki gibi uluslararası firmaların ülkede büyük üretim tesisleri bulunmaktadır. Tarım sektörü, AB destekleri sayesinde modernleşmiş olsa da kırsal bölgelerde geçimlik üretim hala önemli bir yer tutmaktadır (Tóth, 2013). Hizmetler sektörü, turizm ve finans aracılığıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle Budapeşte, finans ve teknoloji yatırımları için bölgesel bir merkez konumundadır (Csapó & Balogh, 2012).

Makroekonomik göstergeler incelendiğinde, 2020'li yılların başında büyüme oranı %4-5 bandında seyrederken, enflasyon oranları zaman zaman çift hanelere ulaşmıştır. 2022 ve 2023 yıllarında yüksek enerji fiyatları ve küresel tedarik zinciri sorunları nedeniyle ekonomi baskı altında kalmıştır. Kamu borcu GSYH'nin %70-80'i aralığında seyretmektedir. Para politikası ise Macaristan Merkez Bankası tarafından enflasyon hedeflemesi çerçevesinde yürütülmektedir.

Sonuç olarak, Macaristan ekonomisi 1989 sonrası dönemde köklü bir dönüşüm yaşamış ve merkezi planlamadan liberal piyasa ekonomisine geçişte bölgesel öncü ülkelerden biri olmuştur. Ancak bu dönüşüm hem ekonomik

hem de sosyal anlamda ciddi maliyetler getirmiş, bölgesel eşitsizlikler ve gelir dağılımında dengesizlikler derinleşmiştir. Günümüzde ise ülke, Avrupa ile entegrasyonunu sürdürmekle birlikte, iç politikadaki değişimler ekonomik yapıyı daha müdahaleci ve merkezi kontrolcü bir yöne kaydırmaktadır. Bu durum, ülkenin ekonomik gelişim rotasında yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir.

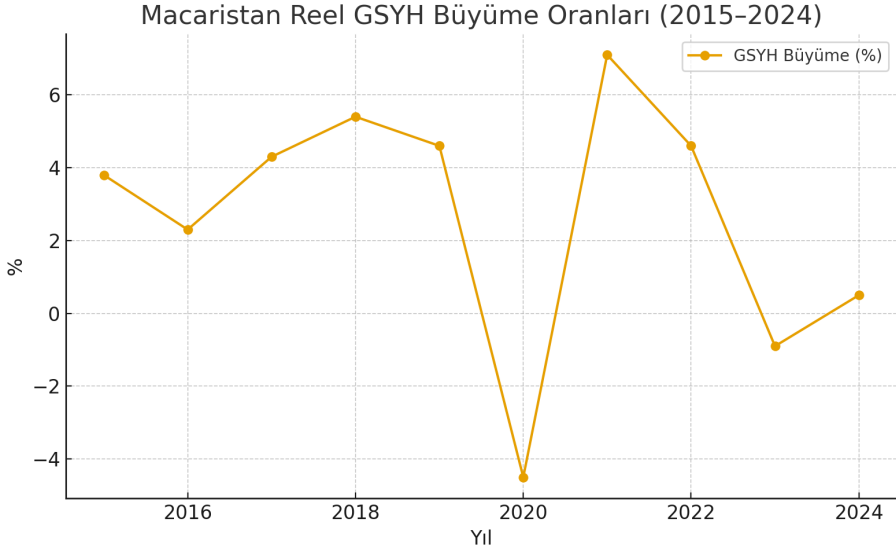
Tablo 1. Macaristan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2015-2024)

Yıl	GSYH Büyümesi (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Bütçe Dengesi (% GSYH)	Cari Denge (% GSYH)
2015	3.4	0.1	6.8	-2.0	-0.6
2016	2.3	0.4	5.1	-1.8	-0.5
2017	4.3	2.4	4.2	-2.2	-2.3
2018	5.1	2.9	3.7	-2.3	0.2
2019	4.6	3.4	3.4	-2.1	-0.8
2020	-4.7	3.3	4.1	-8.0	-0.5
2021	7.1	5.1	4.0	-6.5	-2.6
2022	4.6	14.5	3.6	-6.2	-7.1
2023	-0.9	17.0	4.1	-5.9	-5.5
2024	2.2	6.5	3.9	-4.5	-3.8

Kaynak: (IMF, 2023b; KSH, 2024)

GSYH Büyüme Dinamikleri

Macaristan'ın GSYİH büyüme oranları, 2015-2024 döneminde ortalama %2.43 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem, 2015-2019 arası güçlü büyüme fazıyla başlamış, ortalama %4.01 oranında artış kaydedilmiştir. Bu başarı, yabancı doğrudan yatırımların (FDI) artışı (yıllık ortalama 6 milyar Euro), AB yapısal fonlarının katkısı (%3-4 GSYİH) ve iç talepteki canlanmayla ilişkilendirilebilir. Özellikle otomotiv sektörü (Audi, BMW fabrikaları), büyümenin %25'ini sağlamış, ihracat hacmini %15 artırmıştır. 2015'te %3.55 büyüme, düşük faiz ortamı ve vergi indirimleriyle desteklenmiştir. 2016'da %2.22'ye hafif düşüş, Brexit belirsizliği ve küresel yavaşlamadan kaynaklanmıştır. 2017-2019'da sırasıyla %4.34, %5.36 ve %4.58 oranları, inşaat patlaması (statlar, altyapı) ve ücret artışlarıyla ivmelenmiştir. Bu dönemde, reel ücretler %8-10 yıllık artış göstermiş, tüketimi tetiklemiştir.

Grafik 1. Reel GSYH Büyüme Oranları (2015-2024)

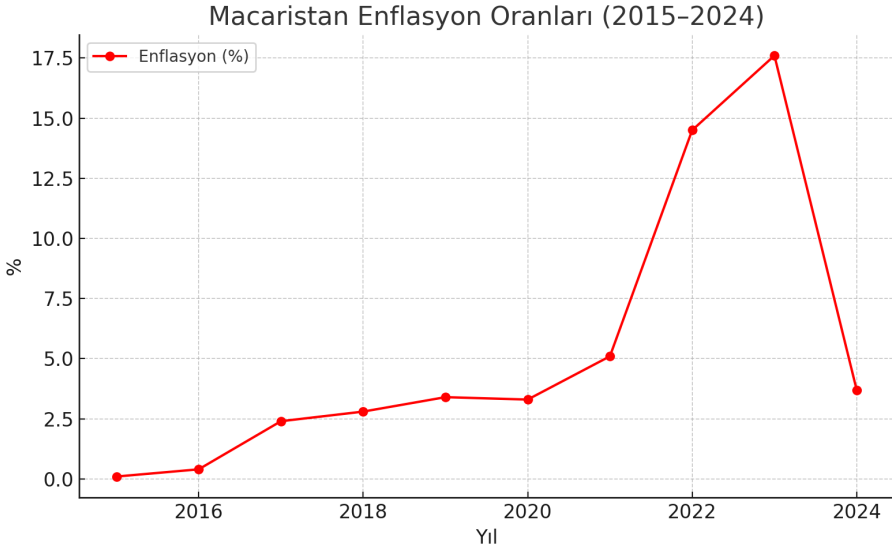
Kaynak: (World Bank, 2024)

Bununla birlikte 2020’de COVID-19 pandemisi nedeniyle %-4.46 küçülme yaşanmıştır. Tedarik zinciri kesintileri, turizm kaybı (GSYİH’nin %6’sı) ve karantina önlemleri ana nedenlerdir. Sanayi üretimi %10 düşmüş, hizmet sektörü %15 daralmıştır. Hükümetin mali teşvikleri (GSYİH’nin %5’i), kısmi toparlanma sağlamış olsa da, küresel talep zayıflığı etkili olmuştur. 2021’de %7.14’lük güçlü toparlanma, aşılama oranlarının yüksekliği (%70) ve AB kurtarma fonlarıyla (NextGenerationEU) finanse edilen yatırımlarla gerçekleşmiştir. Bu yıl, inşaat ve imalat sektörleri %12 büyüme kaydetmiştir. 2022’de %4.58 büyüme, Rusya-Ukrayna savaşı öncesi momentumla sürdürülmüş, ancak enerji fiyatlarındaki artış (%200 doğal gaz) yavaşlamaya yol açmıştır.

Enflasyon Dinamikleri

Enflasyon, Macaristan’ın makroekonomik istikrarını tehdit eden ana unsurlardan biri olmuştur. 2015-2020’de düşük seviyelerde kalan enflasyon (%-0.1 ila %3.4), 2021’den itibaren yükselişe geçmiş, 2022’de %14.6, 2023’te %17.1’e ulaşmış, 2024’ta %3.7’ye gerilemiştir. Bu dönem, arz-talep dengesizlikleri, enerji şokları ve para politikalarıyla şekillenmiştir. 2015’te %-0.1 deflasyon, düşük petrol fiyatları (\$50/varil) ve zayıf talep nedeniyle oluşmuş, ECB’nin QE politikaları etkili olmuştur. 2016-2019’da %0.4-%3.4 artış, ücret büyümesi (%5-7 yıllık) ve gıda fiyatlarındaki yükselişle ilişkilidir. Phillips eğrisi bağlamında, işsizlik düşüşü (%6.8’den %3.4’e) enflasyonu körüklemiştir.

2015 yılı, Macaristan için deflasyonla (yaklaşık $\%-0,1$) kaydedilen nadir dönemlerden biridir. Bu gelişmenin arkasında, küresel ölçekte düşük seyreden petrol fiyatları (yaklaşık 50 dolar/varil seviyeleri) ve iç talepteki zayıflık belirleyici olmuştur. Avrupa Merkez Bankası'nın aynı yıl uygulamaya başladığı niceliksel genişleme (quantitative easing) politikalarının da bölgesel düzeyde fiyat baskılarını sınırladığı ifade edilmektedir (IMF, 2024). 2016–2019 yılları arasında ise enflasyon kademeli biçimde artarak $\%0,4$ ile $\%3,4$ arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde ücret artışlarının yıllık ortalama $\%5$ – 7 seviyelerine ulaşması, özellikle hizmetler sektöründe fiyatları yukarıya taşımıştır. Ayrıca gıda fiyatlarındaki küresel yükselişler, ithalat bağımlılığı yüksek ürün gruplarında enflasyonist baskıları artırmıştır.

Grafik 2. Enflasyon Oranları (2015–2024)

Kaynak: (World Bank, 2024)

Phillips eğrisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu dönemde işsizlik oranının $\%6,8$ 'den $\%3,4$ 'e gerilemesi, ücret enflasyonunu hızlandırmış ve fiyat istikrarı üzerinde yukarı yönlü baskı yaratmıştır. OECD (2024) raporuna göre, Macaristan işgücü piyasasının sıkılaşması ve iç talepteki genişleme, fiyatların daha kalıcı bir şekilde artmasına yol açan temel içsel dinamikler olmuştur.

Pandemi sonrası 2021'de $\%5,1$, arz şokları (gıda $\%10$, enerji $\%15$ enflasyon) ve küresel tedarik zinciri aksamalarıyla başlamıştır. 2022–2023 zirvesi, Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle doğal gaz fiyatlarının $\%300$ artması ve Macaristan'ın Rusya bağımlılığı ($\%80$ ithalat) kaynaklıdır. Merkez Bankası (MNB) faizleri $\%13$ 'e yükseltmiş, ancak döviz kuru dalgalanmaları (Forint $\%20$ devalüasyon)

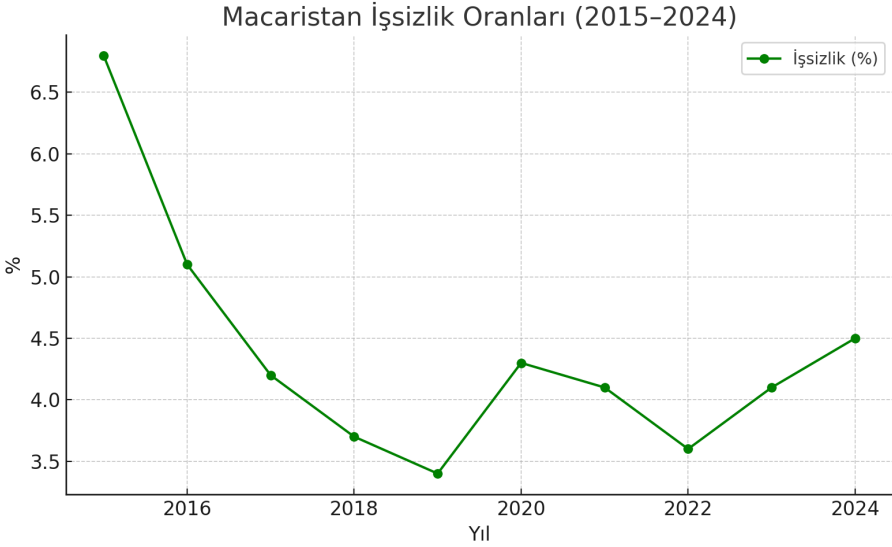
enflasyonu beslemiştir. Monetarist teori ($MV=PQ$), para arzı artışını (%10) suçlar. 2024 gerilemesi, faiz politikaları ve enerji fiyatlarının stabilizasyonu (%50 düşüş) sağlanmıştır. Dolayısıyla 2024 itibarıyla enflasyonun %6,2 seviyesine gerilemesi öngörülmektedir (MNB, 2024). Ancak bu oran hâlen AB ortalamasının üzerindedir.

2024 itibarıyla enflasyon %3,7'ye gerileyerek tekrar tek haneli seviyelere düşmüştür. Bu gerilemede, sıkı para politikası uygulamaları, bütçe açığının kontrol altına alınması ve enerji fiyatlarının küresel ölçekte istikrar kazanması etkili olmuştur. OECD (2025) verileri, Macaristan Merkez Bankası'nın faiz artırımları ve maliye politikasında izlenen disiplinli yaklaşımın fiyat istikrarına katkı sağladığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, enflasyonun hızlı dalgalanması, para politikasının kredibilitesi ve öngörülebilirliği üzerinde soru işaretleri yaratmış, yatırımcı güvenini olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak, Macaristan'da enflasyon dinamikleri yalnızca kısa vadeli talep şoklarının değil, aynı zamanda enerji bağımlılığı, ücret baskıları ve döviz kuru oynaklıklarının bir bileşkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Önümüzdeki dönemde kalıcı fiyat istikrarının sağlanabilmesi için, enerji arz güvenliğinin artırılması, ücret artışlarının verimlilikle uyumlu hale getirilmesi ve para politikasının daha öngörülebilir bir çerçevede yürütülmesi gerekmektedir. Enflasyonun kontrol altına alınması, yalnızca makroekonomik dengeler açısından değil, büyüme potansiyelinin sürdürülebilirliği açısından da kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

İşsizlik ve İstihdam

İşsizlik oranı, Macaristan ekonomisinin en güçlü yönlerinden biri olarak görülmektedir. 2015'te %6 seviyesinde olan işsizlik, 2019'da %3,4'e kadar gerilemiştir. Pandemi döneminde %4,3'e yükselse de 2022 itibarıyla yeniden %3,6 seviyesine düşmüştür. Bu düşüş, "Workfare" programları (kamu istihdamı), eğitim reformları ve FDI'lerin yarattığı iş fırsatlarıyla ilişkilidir. 2015-2019'da ortalama %4.66, sıkı işgücü piyasasını yansıtır; genç işsizlik %15'ten %10'a gerilemiştir. Bununla birlikte, genç işsizlik oranı (%10 civarı) ve bölgesel farklılıklar sorun olmaya devam etmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde istihdam olanaklarının sınırlı olması, göç ve gelir eşitsizliğini artırmaktadır (World Bank, 2024).

Grafik 3. İşsizlik Oranları (2015-2024)

Kaynak: (World Bank, 2024)

Bu başarıda, hükümetin uyguladığı yapısal politikaların etkisi büyüktür. Özellikle “Workfare” programı olarak bilinen kamu istihdam projeleri, düşük vasıflı işgücünün iş piyasasına entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Ayrıca 2010’lu yıllarda eğitim sisteminde yapılan reformlar, mesleki eğitim ve çıraklık programlarının güçlendirilmesi, işgücü arzının niteliksel yapısını iyileştirmiştir. Bu gelişmeler, doğrudan yabancı yatırımların (FDI) özellikle otomotiv ve imalat sektörlerinde yarattığı yeni iş olanaklarıyla birleşerek işsizliği aşağı çekmiştir (OECD, 2023).

2015–2019 döneminde işsizlik oranının ortalama %4,66 düzeyinde seyretmesi, işgücü piyasasında yapısal bir sıkılığa işaret etmektedir. Bu dönemde genç işsizlik oranı da %15’ten %10’a gerilemiş, bu durum gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunda kısmi bir ilerleme kaydedildiğini göstermiştir. Ancak, genç işsizlik oranının hâlâ çift haneli seviyelerde seyretmesi, gençlerin eğitimden istihdama geçişinde karşılaşılan zorlukların devam ettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle dijital beceriler, yabancı dil yeterlilikleri ve yüksek vasıf gerektiren alanlarda gençlerin istihdam edilmesinde önemli engeller bulunmaktadır.

Bölgesel farklılıklar ise Macaristan işgücü piyasasının temel sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Başkent Budapeşte ve çevresinde işsizlik oranları düşük seviyelerde seyrederken, kırsal bölgelerde istihdam olanaklarının sınırlı olması, işsizliği görece yüksek tutmaktadır. Bu durum, iç göç hareketlerini teşvik etmiş, özellikle genç nüfusun daha dinamik iş piyasalarına sahip

şehir merkezlerine yönelmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak kırsal bölgelerde ekonomik faaliyetler daralmış, gelir eşitsizlikleri belirginleşmiştir (World Bank, 2024).

Ayrıca, düşük işsizlik oranlarına rağmen işgücü piyasasının karşı karşıya olduğu yapısal zorluklar dikkat çekmektedir. Bunların başında işgücünün yaşlanması ve demografik baskılar gelmektedir. Çalışabilir nüfusun daralması, uzun vadede işgücü arzını sınırlayabilir ve üretkenlik artışını olumsuz etkileyebilir. Nitekim, 2020 sonrası dönemde işverenlerin nitelikli işgücü bulmakta zorlandığı ve bu nedenle ücretlerin hızla yükseldiği görülmüştür. Bu durum, Phillips eğrisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, işsizliğin düşmesine karşın enflasyonist baskıların artmasıyla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak, Macaristan işgücü piyasası son on yılda güçlü bir performans sergilemiş, düşük işsizlik oranları ülkenin ekonomik büyümesini desteklemiştir. Bununla birlikte genç işsizlik, bölgesel eşitsizlikler ve demografik baskılar, işgücü piyasasının sürdürülebilirliği açısından önemli sorun alanları olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, geleceğe yönelik politikaların yalnızca istihdam yaratmaya değil, aynı zamanda işgücünün niteliğini artırmaya ve bölgesel farklılıkları azaltmaya odaklanması gerekmektedir.

Bütçe Dengesi

Macaristan’da bütçe dengesi, özellikle 2010’lu yılların ikinci yarısında mali disiplinin görece sıkı tutulmasıyla Avrupa Birliği (AB) kriterleri çerçevesinde kabul edilebilir seviyelerde seyretmiştir. 2015–2019 döneminde bütçe açığı gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) %2’sinin altında kalarak Maastricht kriterleriyle uyumlu bir görünüm sergilemiştir. Bu dönemde hükümet, mali disipline öncelik vererek kamu borç stokunu kontrol altında tutmayı hedeflemiş, aynı zamanda yabancı yatırımcı güvenini güçlendirmeye çalışmıştır (OECD, 2022).

Ancak COVID-19 pandemisiyle birlikte maliye politikası yön değiştirmiştir. 2020 yılında uygulanan genişleyici maliye politikaları sonucunda bütçe açığı GSYH’nin %7,5’ine yükselmiştir (EC, 2023). Bu artışta sağlık harcamalarındaki hızlı yükseliş, ekonomik destek paketleri ve gelir kayıplarının telafi etmeye yönelik kamu transferleri etkili olmuştur. Pandemi döneminde benzer şekilde AB genelinde de mali kurallar esnetilmiş, birçok üye ülke yüksek bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Macaristan bu süreçte, AB’nin geçici olarak askıya aldığı mali disiplin kriterlerinden yararlanarak genişleyici maliye politikası izlemiştir.

2021 sonrası dönemde, pandeminin ekonomik etkileri kısmen hafiflerken, yeni mali baskılar ortaya çıkmıştır. Özellikle enerji fiyatlarındaki küresel artışlar ve Ukrayna’daki savaşın bölgesel enerji piyasaları üzerinde yarattığı

dalgalanmalar, Macaristan hükümetini enerji sübvansiyonlarını artırmaya zorlamıştır. Bu politikalar, kısa vadede hanhalklarını fiyat şoklarından korumayı ve toplumsal huzursuzlukları sınırlamayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, enerji sübvansiyonlarının bütçeye maliyeti oldukça yüksek olmuş ve yapısal olarak kamu maliyesinin kırılganlığını artırmıştır (IMF, 2023).

2023 yılına gelindiğinde bütçe açığı %6,5 seviyesinde gerçekleşmiş, bu oran AB ortalamasının üzerinde kalmıştır (EC, 2023). Açığın temel nedenleri arasında enerji sübvansiyonları kadar sosyal transferlerdeki artış da öne çıkmaktadır. Hükümetin özellikle düşük gelirli hanhalklarını desteklemek amacıyla artırdığı sosyal harcamalar, kısa vadede gelir eşitsizliklerini sınırlamış; ancak uzun vadede mali sürdürülebilirlik açısından risk yaratmıştır. OECD (2024) verilerine göre, Macaristan'ın sosyal transfer harcamaları GSYH'ye oranla AB ortalamasının üzerine çıkmıştır.

Uzun vadede, bu mali genişlemenin kamu borç dinamikleri üzerinde baskı oluşturması beklenmektedir. Kamu borcunun GSYH'ye oranı 2019'da %65 seviyelerindeyken, pandemi sonrası dönemde artış eğilimine girmiştir. Bu durum, faiz oranlarındaki artışla birleştiğinde borç servis maliyetlerini yükseltmiş ve mali manevra alanını daraltmıştır. Ayrıca bütçe açığının yüksek seyretmesi, kredi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerinde olumsuz bir faktör olarak öne çıkmakta ve yatırımcı güvenini sınırlamaktadır.

Sonuç olarak, Macaristan'ın bütçe dengesi son on yılda iki farklı eğilim göstermektedir: 2015–2019 arasında disiplinli ve AB kriterleriyle uyumlu bir mali politika; 2020 sonrası dönemde ise pandemi ve enerji krizi nedeniyle genişleyici ve açık yönlü bir mali duruş. Kısa vadede bu politikalar toplumsal ve ekonomik baskıları hafifletmiş olsa da uzun vadede kamu maliyesinin sürdürülebilirliği ve AB mali kriterleriyle yeniden uyum sağlanması açısından ciddi zorluklar barındırmaktadır. Önümüzdeki dönemde Macaristan'ın, bütçe disiplinini yeniden tesis etmesi ve özellikle enerji sübvansiyonları gibi maliyeti yüksek kalemlerde yapısal reformlar gerçekleştirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Finansal Sistem, Bankacılık Yapısı ve Para Politikası

Macaristan'ın finansal sistemi, geçiş ekonomilerinin tipik örneklerinden biri olarak, 1990'lar boyunca radikal bir yeniden yapılanma sürecinden geçmiştir. Sosyalist dönemde tamamen kamuya ait bankalardan oluşan sistem, piyasa ekonomisine geçişle birlikte hızla özelleştirilmiş ve 2000'lerin başına gelindiğinde sektörün toplam aktiflerinin yaklaşık üçte ikisi yabancı sermayeli bankalar tarafından kontrol edilir hâle gelmiştir (Bonin et al., 2005). Özellikle Avusturya, İtalya ve Almanya menşeli bankalar, bölgedeki genişleme stratejileri kapsamında Macaristan'da güçlü bir finansal varlık oluşturmuştur. Bu durum,

bankacılık sektörünün teknolojik kapasitesini ve kredi derinliğini artırmış; ancak küresel piyasalara duyarlılığını da belirgin şekilde yükseltmiştir.

2008 küresel finansal krizi Macaristan için kritik bir kırılma noktası olmuştur. Hanehalklarının önemli bir kısmı, özellikle 2004–2008 döneminde düşük faiz avantajı nedeniyle İsviçre Frangı ve Euro cinsinden konut kredisi kullanmış; forintın değer kaybı sonrasında bu borçluluk yapısal bir kırılganlık yaratmıştır (Rosenberg & Tirpák, 2009). IMF’nin 2009 raporu, Macaristan’ın kriz döneminde Doğu Avrupa’nın en yüksek döviz kredisi riskine sahip ülkelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kırılganlık, finansal istikrarın sağlanmasında döviz kuru şoklarının önemini vurgulamıştır.

2010 sonrası dönemde hükümet, finans sektöründe devletin rolünü yeniden artırmaya yönelmiştir. Orbán yönetimi, bazı büyük yabancı bankaların hisselerini geri satın alarak devletin payını artırmış; 2010’da %15 olan kamusal pay, 2018’de %25’in üzerine çıkmıştır (OECD, 2020). Bu yaklaşım, literatürde “illiberal finansal yeniden millileştirme” olarak tartışılmakta ve piyasa rekabeti ile kurumsal öngörülebilirlik açısından eleştirilmektedir (Bohle & Greskovits, 2019).

Para politikası cephesinde Macaristan Merkez Bankası (MNB), 2001’den bu yana resmi olarak enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamaktadır. 2013 sonrası dönemde banka, politika faizini düşük seviyelerde tutarak kredi genişlemesini teşvik eden heterodoks araçlar geliştirmiştir. “Funding for Growth Scheme” (FGS) kapsamında KOBİ’lere düşük faizli kredi sağlanmış; bu uygulama kısa vadeli büyümeyi desteklemiştir (MNB, 2021). Ancak bu politika seti, 2021 sonrası enflasyonist baskılar karşısında sürdürülemez hâle gelmiş; MNB, 2022’de politika faizini %13’e çıkararak Avrupa’daki en agresif faiz artırımlarından birini gerçekleştirmiştir (ECB, 2023).

Sonuç olarak Macaristan’ın finansal sistemi, geçiş ekonomisi mirası, yüksek dışa açıklık, devletin yeniden artan rolü ve para politikasında heterodoks unsurların varlığıyla şekillenmektedir. Bankacılık sektörünün dayanıklılığı, önümüzdeki dönemde enflasyonun seyri, küresel finansal koşullar ve AB ile ilişkilerin gidişatı tarafından belirlenecektir.

Dış Ticaret, Ekonomik Entegrasyon ve AB Fonlarının Rolü

Macaristan, yüksek dışa açıklık derecesi nedeniyle dış ticaret dinamiklerine oldukça duyarlı bir ekonomidir. İhracatın GSYH’ye oranı %80–90 bandında seyretmekte olup bu oran Avrupa Birliği içinde en üst seviyelerdendir (World Bank, 2024). Bu yapı, ülkeyi küçük açık ekonomi modellerinin tipik özellikleriyle uyumlu hâle getirmektedir. Almanya, Macaristan’ın en büyük ticaret ortağıdır ve toplam ihracatın yaklaşık üçte biri otomotiv sektörü üzerinden bu ülkeye yönelmektedir. Audi, Mercedes-Benz ve BMW gibi firmaların Macaristan’daki

üretim tesisleri, ihracat hacmini ve teknoloji yoğun üretim kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır (OECD, 2023).

Macaristan'ın dış ticaret bileşimi yüksek oranda orta-yüksek teknoloji ürünlerine dayanmakla birlikte, literatür yerli katma değer oranının düşük olduğuna dikkat çekmektedir. Macaristan'ın üretimde entegrasyon düzeyinin yüksek; fakat teknolojik içselleştirme kapasitesinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ülke, küresel değer zincirlerinin ara malı üretim segmentlerine sıkışma riski ile karşı karşıyadır.

2004 yılında gerçekleşen Avrupa Birliği üyeliği, dış ticaret kompozisyonunun dönüşümünde belirleyici olmuştur. Gümrük Birliği'ne uyum, ticaret maliyetlerini düşürmüş ve AB içi ticaretin payını %80'in üzerine çıkarmıştır. Benzer şekilde AB yapısal ve uyum fonları, ticaret altyapısının modernizasyonunda kritik rol oynamıştır. 2014–2020 bütçe döneminde Macaristan, GSYH'sine oranla AB fonlarından en fazla yararlanan ülkelerden biri olmuş; yatırımların yaklaşık %55'i bu fonlar üzerinden finanse edilmiştir (European Commission, 2021).

Ancak fonların kullanımı zaman zaman yönetsel ve politik tartışmalara konu olmuştur. Avrupa Komisyonu, 2022'de hukukun üstünlüğü mekanizması kapsamında Macaristan'a aktarılan bazı fonları askıya almış; bu durum yatırım harcamalarında gecikmelere yol açmıştır. Transparency International (2023) raporu, Macaristan'ın kamu ihaleleri ve fon yönetimi konularında AB içinde en riskli ülkelerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Dış ticaretin coğrafi çeşitliliği sınırlıdır ve ülke AB dışı pazarlarda düşük paya sahiptir. Çin ile ticaret artış gösterse de dış ticaret açığı kronik biçimde sürmektedir. Ayrıca enerji ithalatının yüksekliği, cari denge üzerinde yapısal bir baskı yaratmaktadır. Rusya'ya bağımlı doğal gaz ithalatı, enerji fiyat şoklarının dış ticaret dengesi üzerinden ekonomiye sert yansımalarına neden olmuştur.

Sonuç olarak Macaristan'ın dış ticareti yüksek entegrasyon, dışa açıklık ve AB fonlarına bağımlılık tarafından şekillenmektedir. Uzun vadeli sürdürülebilirlik, yerli katma değer artışı, üretkenlik kazanımları ve dış ticaretin coğrafi çeşitlendirilmesine bağlıdır.

SONUÇ

Macaristan, tarihsel olarak Doğu ile Batı Avrupa arasında köprü işlevi gören bir ülke olup, bu jeopolitik konumun getirdiği avantajlar ve kırılganlıklarla sürekli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Çalışmada görüldüğü üzere, ülke ekonomisi sosyalist planlama modelinden liberal piyasa ekonomisine geçişle birlikte köklü bir yeniden yapılanmaya girmiş; 2004'te Avrupa Birliği üyeliği, bu dönüşümün ivmesini artırmıştır. Ancak aynı süreç, bölgesel eşitsizlikler, gelir dağılımında bozulmalar ve işgücü göçü gibi önemli toplumsal maliyetleri de beraberinde getirmiştir.

2015–2019 döneminde güçlü büyüme performansı sergileyen Macaristan, bu başarısını büyük ölçüde AB fonları, yabancı doğrudan yatırımlar ve düşük faizli kredi ortamına borçludur. Bununla birlikte, bu büyüme modelinin dış kaynaklara bağımlı yapısı, kırılganlıkların artmasına neden olmuştur. Nitekim COVID-19 pandemisiyle yaşanan sert daralma ve 2022 sonrası enerji krizinin tetiklediği stagflasyon eğilimleri, Macaristan ekonomisinin yapısal zafiyetlerini açık biçimde ortaya koymuştur.

Enflasyon dinamikleri incelendiğinde, özellikle enerji ithalatına olan bağımlılığın ve kur dalgalanmalarının fiyat istikrarı üzerinde kalıcı baskılar oluşturduğu görülmektedir. Para politikası yoluyla enflasyonun kontrol altına alınması kısmi başarı sağlasa da yapısal reformlar yapılmadığı sürece kalıcı fiyat istikrarı sağlanamayacaktır. İşsizlik oranının görece düşük seyretmesi olumlu bir gösterge olmakla birlikte, genç işsizlik, bölgesel farklılıklar ve demografik baskılar, işgücü piyasasının sürdürülebilirliği açısından ciddi riskler barındırmaktadır.

Bütçe dengesi ise son on yılda iki farklı eğilim göstermektedir: 2015–2019 arasında mali disiplinin korunması, 2020 sonrası dönemde ise pandemi ve enerji krizi nedeniyle açıkların hızla artması. Özellikle enerji sübvansiyonlarının ve sosyal transferlerin yüksek maliyeti, kamu borç stokunun sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu durum, Macaristan'ın AB kriterleriyle yeniden uyum sağlaması açısından önemli bir meydan okumadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Macaristan ekonomisi güçlü büyüme dönemleri ile kriz dönemleri arasında dalgalanan bir görünüm arz etmektedir. Önümüzdeki dönemde ülkenin ekonomik gelişiminin sürdürülebilirliği; enerji arz güvenliğinin artırılmasına, dijitalleşme ve eğitim yatırımlarına hız verilmesine ve kamu maliyesinde disiplinin yeniden tesis edilmesine bağlıdır. Ayrıca, AB ile ilişkilerin seyri ve fon akışlarının devamlılığı, Macaristan'ın büyüme kapasitesini belirleyecek temel unsurlardan biridir.

Sonuç olarak, Macaristan'ın ekonomik başarısı, yalnızca kısa vadeli büyüme performansı ile değil, aynı zamanda yapısal reformların kalıcılığı ve toplumsal maliyetlerin dengelenmesiyle ölçülmelidir. Aksi halde, ülkenin dışsal şoklara karşı kırılganlığı sürecektir ve ekonomik potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirmesi güçleşecektir.

KAYNAKÇA

- Bácskai, V. (1997). Hungary, 1848–1918. In P. Hanák & L. Kontler (Eds.), *A History of Hungary* (pp. 200–247). Blackwell Publishing.
- Bohle, D., & Greskovits, B. (2019). *Politicizing embedded neoliberalism: Continuity and change in Hungary's illiberal democracy*. CEU Press.
- Bonin, J., Hassan, I., & Wachtel, P. (2005). Privatization matters: Bank efficiency in transition countries. *Journal of Banking & Finance*, 29(8), 2155–2178.
- Borsody, S. (1952). The Hungarian background to the Slovak Republic. *Journal of Central European Affairs*, 12(1), 1–13.
- Bozóki, A., & Simon, A. (Eds.). (2010). *The post-communist transition: One and a half decades of Hungarian democracy*. Central European University Press.
- Brown, A., & Kulcsar, L. J. (1998). The social impact of economic transition: A case study of Hungary. *Journal of Economic Issues*, 32(2), 405–412.
- Carmignani, F. (2003). *Economic transition in Hungary: Challenges and opportunities*. Palgrave Macmillan.
- Csapó, L., & Balogh, L. (2012). The Hungarian economy: Recent developments and outlook. *Public Finance Quarterly*, 62(1), 12–25.
- Engel, P. (2001). *The realm of St Stephen: A history of medieval Hungary, 895–1526*. I.B. Tauris.
- European Central Bank. (2023). *Macroeconomic and monetary developments*.
- European Commission. (2021). *Cohesion policy funds 2014–2020 overview*.
- European Commission. (2023). *European economic forecast: Autumn 2023*.
- Fekete, J., Hetényi, I., & Kádár, B. (1976). *Economic management and reform in Hungary*. Corvina Press.
- Hungarian National Bank. (2024). *Annual report*.
- Illik, K. (2016). Hungary and the Ottoman Empire in the sixteenth century. In V. G. Georgiev & P. T. Hristov (Eds.), *The Ottoman Empire and the Balkans: A historical overview* (pp. 87–102). Peter Lang.
- International Monetary Fund. (2023a). *World economic outlook: Navigating global divergences*.
- International Monetary Fund. (2023b). *Hungary: Staff concluding statement of the 2023 Article IV mission*.
- Kornai, J. (1992). *The socialist system: The political economy of communism*. Princeton University Press.
- Kontler, L. (2002). *A history of Hungary: Millennium in Central Europe*. Palgrave Macmillan.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *Economic survey of Hungary 2024*.
- Schöpflin, G. (1979). Hungary: The Dual Monarchy, 1867–1918. In A. K. Smith (Ed.), *The new Hungarian quarterly reader* (pp. 37–56). Corvina.
- Schöpflin, G. (1981). The historical dimensions of Hungarian nationalism. *East European Quarterly*, 15(4), 481–494.
- Simpson, S. (1996). Nationalism and revolution in Hungary, 1848–49. In R. J. W. Evans & H. Pogge von Strandmann (Eds.), *The revolutions in Europe, 1848–1849: From reform to reaction* (pp. 165–188). Blackwell Publishers.
- Stephan, J. (1999). *Trade liberalization and economic performance: The case of Hungary*. Edward Elgar Publishing.
- Sugar, P. F., Hanák, P., & Frank, T. (Eds.). (1990). *A history of Hungary*. Indiana University Press.
- Székely, I. P., & Newbery, D. M. (Eds.). (1993). *Hungary: An economy in transition*. Cambridge University Press.
- Tkach, O. (2017). Social consequences of economic transformation in post-communist Hungary. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 9(1), 1–14.
- Tóth, I. J. (2013). The Hungarian economy after 2004: Challenges of EU membership. In A. Bozóki & L. Cseresnyés (Eds.), *The Hungarian left and the future* (pp. 165–188). Central European University Press.
- Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index*.
- Varga, D., & Kenyeres, B. (2018). Illiberalism and the Hungarian economy. *East European Politics and Societies*, 32(3), 619–638.
- World Bank. (2024). *Hungary economic update*.
- Židek, J. (2014). *The transformation of Czech and Hungarian economies, 1989–2004*. Palgrave Macmillan.

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE ÖZBEKİSTAN

Saniyebahar Çetin¹, Mustafa Yılmaz²

GİRİŞ

İki kutuplus sistemin dağılmasıyla birlikte 1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Özbekistan, önceden Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan ismini, bağımsızlığını kazandıktan sonra Özbekistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Özbekistan kuzeyinde Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, batısında Türkmenistan ve güneyinde Afganistan bulunan, Amu Derya ve Sir-i Derya nehirleri arasında 448.9 km²'lik bir alanda kurulmuş bir cumhuriyettir (Uzbekistan Country Review, 2015). Başkenti Taşkent'tir. T.C. Ticaret Bakanlığının son verilerine göre nüfusu 37 milyonu bulmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025).

Sadece coğrafi konumuyla değil, yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle de oldukça dikkat çeken Özbekistan, izlediği politikalar açısından da jeopolitik olarak oldukça önemli bir role sahiptir (Budulgan, 2020). Sahip olduğu bu önemli rolü ona büyük bir avantaj sağlamanın yanı sıra maalesef ki büyük bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bağımsızlığını kazandıktan sonra takip ettiği politikalarda kendi çıkarlarını düşünürken aynı zamanda kutuplar arasındaki dengeyi de korumaya odaklanmıştır. Bu sebeptendir ki oldukça hareketli bir dış politika stratejisine sahiptir. 1992'den beri Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurucu devletlerinden, 2019'dan beri ise Türk Devlet Teşkilatının asil üyelerinden birisi olan "Özbekistan'da 100'den fazla yeraltı maden çeşidi bulunmaktadır. Bunların başında; altın, bakır, gümüş, kurşun, çinko, uranyum ve benzeri yeraltı kaynakları gelmektedir" (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025). Yalnızca yeraltı kaynakları değil, "Özbekistan'ın GSMH'sinin %32'sini oluşturan ve çalışan nüfusun %27'sine istihdam sağlayan tarım" da ülkenin ekonomisinde çok büyük rol oynamaktadır (Eshov vd., 2021). Özellikle buğday ve pamuk Özbekistan için oldukça önemli tarım ürünleri olup, ülkenin tarımsal ihracatına çok büyük katkıda bulunmaktadır (Özbekistan Tarım Sektörü Ülke Yatırımcı Rehberi, 2022). Ancak Eshov'un (2021) çalışmasında ileri sürdüğü üzere; son yıllarda, ülkenin tarımsal kalkınma odaklı yeni politikalarıyla birlikte bu iki ürünün de üretimin azaltılarak çeşitli meyve ve sebzeler gibi daha

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, sbhrcetin@gmail.com, ORCID: 0009-0006-8766-7853

2 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yılmaz, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, mustafa.yilmaz@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6131-2663

faydalı ürünlerin üretimine ağırlık verilmesi gerektiği yönünde çalışmalara başlanmıştır.

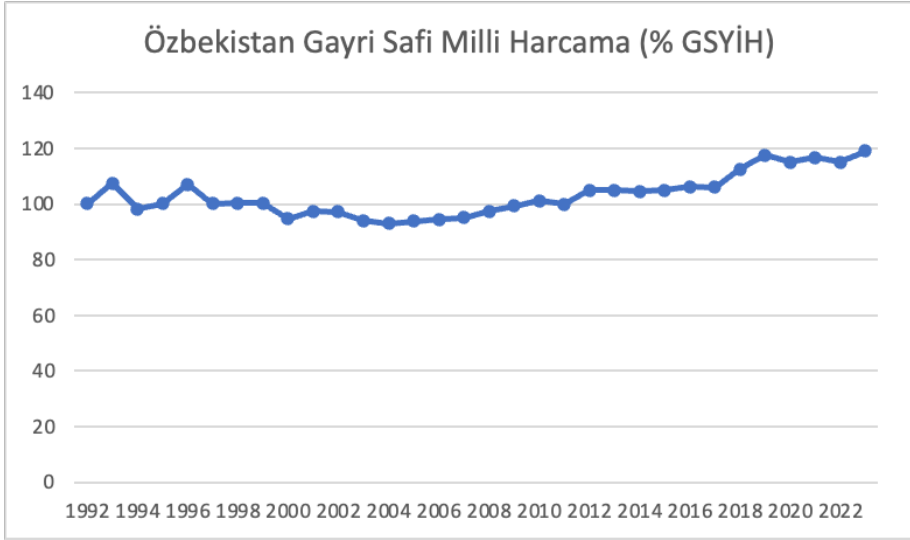
Diğer yandan Orta Asya'nın merkezinde bulunan Fergana Vadisi de Özbekistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu bölgenin en önemli özelliği Amu Derya ve Sir-i Derya nehirlerine ev sahipliği yapması ve bu durumun bölgede ağırlıklı olarak bulunan çöl ikliminin aksine suya ulaşımı oldukça kolaylaştırması olarak görülebilir. Bu su kaynaklarının diğer komşu ülkelerle eşit olmadan paylaşılmış olması ülkeler arasında problemlere sebep olmaktadır. Diğer yandan Fergana Vadisi'nin başı, konumu itibariyle uyuşturucu kaçakçılığıyla beladadır. Bu da ülkenin iç politikalarıyla beraber dış politikalarını etkilemekte, ülkeye dış güçlerin müdahalesinin de önünü açmaktadır (Demirci, 2012). Tüm bu etkenlerin ülke ekonomisine etkisi kaçınılmazdır.

Çalışmanın amacı Özbekistan'ın ülke ekonomisini bazı makroekonomik göstergelerle birlikte ele almaktır. Bu kapsamda ilk olarak GSMH, istihdam ve işsizlik oranları enflasyon oranları incelenmiştir. Bunlara ek olarak ilerleyen bölümlerde Özbekistan'ın uluslararası ticaretine dair göstergeler de dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar; ihracat oranları, ithalat oranları, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve Özbekistan'ın ihraç ve ithal ettiği ürünlere genel bakıştır. Daha sonrasında, uluslararası ticaret kapasitesini anlayabilmemiz için Özbekistan'da hukukun üstünlüğü analizi yapılmış ve hemen sonrasında doğrudan yabancı yatırım oranları incelenmiştir. Ardından gayrisafi yurtiçi hasıla verileri ile ekonomik büyüme oranına bakılmış; vergi gelirinin yıllara göre oranı, toplam borç servisi, yıllık nüfus artış hızı, yüksek teknoloji ihracatı gibi hem toplumu hem de ülke ekonomisini ilgilendiren başlıklar incelenmiştir. Son olarak Özbekistan'ın global inovasyon indeksinde konumuna bakılmış ve gelişmekte olan ülkeler arasında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Özbekistan'ın Gayri Safi Milli Hasıla Oranının Yıllara Göre Analizi

Bu çalışmada incelenecek makroekonomik göstergelerden ilki Gayri Safi Milli Hasıladır. Kısaca GSMH olarak belirtilen bu gösterge “belli bir dönem içinde (genellikle 1 yıl içinde) ulusal ekonomi tarafından oluşturulan nihai mal ve hizmetler toplamının parasal karşılığı” (Öcal, 2014) şeklinde tanımlanabilir. Yapılan tanıma bakıldığında GSMH'yi diğer göstergelerden ayıran birkaç ayrıntı olduğunu söylenebilir. Bunlardan ilki, GSMH'nin hesaplanması için belirlenmiş bir döneme ihtiyaç duyulmasıyken; ikincisi de bu göstergenin ulusal ekonomiyi, yani bir ülkenin vatandaşları tarafından yapılan üretimi kapsadığı gerçeğidir (Mucuk, 2017).

Bu bilgilerle birlikte daha iyi anlaşılabilmesi adına, aşağıda Dünya Bankası (2023) tarafından çıkartılmış Özbekistan'a ait GSMH verilerine ait grafik verilmiştir.

Grafik 1: Özbekistan Gayri Safi Milli Harcama (% GSYİH)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Grafik 1 incelendiğinde Özbekistan'ın GSMH oranının 1992'de %100,02'yle başlayıp 2023'te %118,9'a kadar yükseldiğini görmekteyiz. 1992-2016 arasında, yani İslam Kerimov'un cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde sıkı politikalar takip edilmiş olsa da GSMH kapsamında çok büyük bir ilerleme kaydedilmemiştir. Ancak İslam Kerimov uyguladığı politikalarla stabiliteyi korumayı başarmıştır. Yapılan seçimler sonucunda 2016 yılında Şevket Mirziyoyev Özbekistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve 'halkın başkanı' imajı oluşturma yolunda din gibi konularda serbestleşmelere yönelmiştir. Aynı serbestleşme politikalarına ekonomide de takip etmiş ve bu rahatlama iş sektörüne de yansımıştır. Mirziyoyev, cumhurbaşkanı olduğu dönemde katı politikaları sonlandırmaya, ihracatı arttırmaya ve bunun bir sonucu olarak da uluslararası yatırımları ülkeye çekmeye odaklanmış; sabit kur sisteminin aksine, serbest piyasa mekanizmasını oturtmayı amaçlamıştır. Serbest piyasayla birlikte girişimciliğin artması hedeflenmiş, doğal olarak döviz üzerindeki kısıtlamalarda bu serbestleşmeden etkilenmiş ve halkın döviz kullanımını kolaylaştırmıştır (Çalışkan, 2019). Bu gelişmeler grafiklere olumlu anlamda yansımış ve GSMH üzerinde yavaş ama sürekli bir artış gözlemlenmiştir. Mirziyoyev'in politikaları sayesinde 2023 yılında en yüksek seviyesine, yani %118,99 oranına ulaşmıştır.

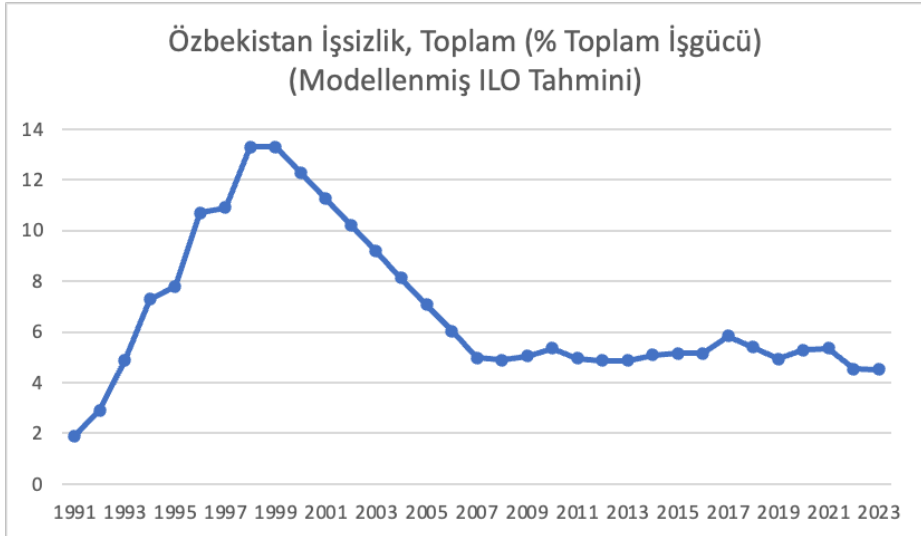
Özbekistan'da İstihdam ve İşsizlik Oranının Yıllara Göre Analizi

İstihdam, kısaca emek faktörünün üretimde kullanılmasına denir. Eğer daha geniş çerçeveden bakmamız gerekirse tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine dahil edilmesidir (Mucuk, 2017). Her bir üretim faktörünün kullanım düzeyine

bağlı olarak istihdam; tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam olmak üzere üçe ayrılır. Emek, sermaye ve doğal kaynaklar olarak açabileceğimiz üretim faktörlerinin tamamının üretim sürecinde kullanılmasına ‘tam istihdam’ denirken, bir kısmının üretim sürecinin dışında kalmasına ‘eksik istihdam’ denir. Diğer yandan aşırı istihdam da üretim faktörlerinin standartlarının üzerinde kullanılması olarak açıklanabilir (Mucuk, 2017).

Özbekistan, istikrarlı ve yoğun bir işgücü kaynağına sahip bir ülkedir. Bu nedenle, Özbekistan, ekonominin yüksek emek yoğunluğuna sahip çeşitli işletmelerinin ve sektörlerinin geliştirilmesi için geniş fırsatlar sunar. Devlet öncelikli olarak, nüfusun istihdamını sürekli olarak arttırmalı ve sektörel yapısını iyileştirmelidir. Ülke, temel olarak yüksek düzeyde istihdam sağlamayı hedefler. İstihdam, özellikle, vatandaşların ülke yasalarına aykırı olmayan, kişisel veya sosyal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan ve öznesine kazanç veya gelir getiren bir faaliyet olarak ele alınmalıdır. İstihdamın çalışabilir nüfusun, yaşı ve sağlığı itibarıyla çalışabilecek durumda olan herkesi kapsadığı unutulmamalıdır (Eshbekovich ,(2021).

Tüm bunlar düşünülerek aşağıdaki Özbekistan’a dair Dünya Bankası (2023) tarafından derlenmiş Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) ait işsizliği gösteren grafik 2 incelendiğinde;

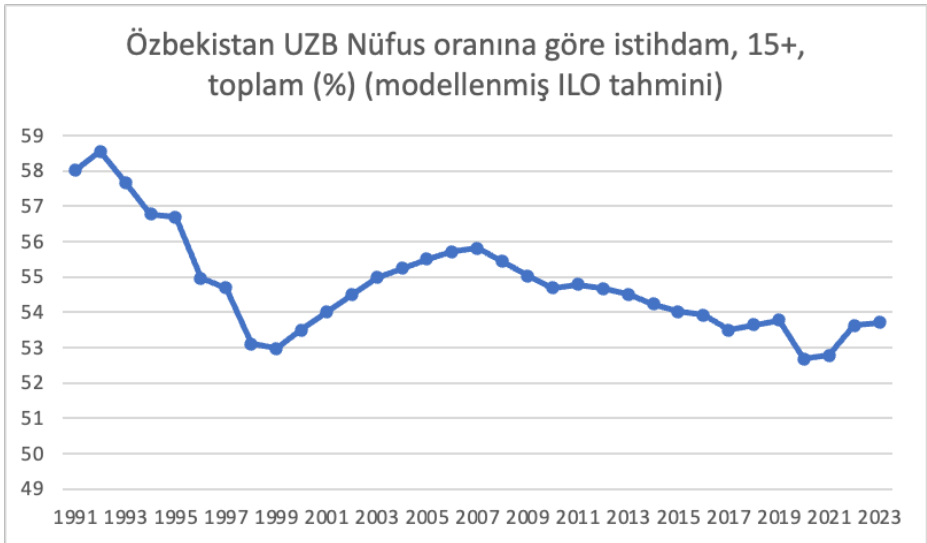

Grafik 2: Özbekistan İşsizlik Oranı (Modellenmiş ILO Tahmini)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Bağımsızlık tarihinden (1991) itibaren 1999 yılına kadar olan sekiz yıllık süreçte Özbekistan’daki işsizlik oranının düzenli olarak arttığı görülmektedir. Bağımsızlık yılından itibaren uygulanan politikalarla, pamuk gibi hammaddeler

üzerine yoğunlaşmış, sanayileşme gibi ülkeyi kalkındıracak yeni iş fırsatları yaratmaya odaklanılmıştır (Madiev, 1995). Ancak yeni elde edilmiş bağımsızlığın da etkisiyle 1991 Yılında %1,9'la başlayan işsizlik oranı 1999 yılında %13,3 oranını görerek en yüksek seviyeye ulaşmış ve 2000 yılıyla birlikte %12,28 oranını görerek düşmeye başlamıştır. Düşüş 2007 yılına kadar devam etmiş, 2007 yılında %4,99'u gördükten sonra daha stabil bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Grafiğe genel anlamda bakıldığında sol tarafını kaplayan büyük bir işsizlik dalgası olduğunu görülmektedir. Bu dalgalanma, ülkenin SSCB'den yeni ayrılmış olmasından dolayı kendi ayakları üzerinde durmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

Grafik 3: Özbekistan Nüfus Oranına Göre İstihdam (15+) (Modellenmiş ILO Tahmini)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

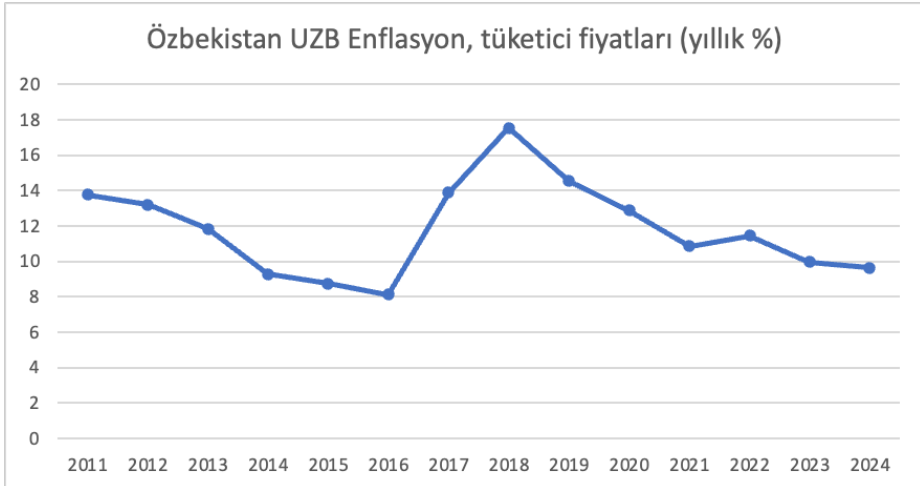
1991- 2023 yıllarını kapsayan ve yine Dünya Bankasının (2023) derlediği, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tahminiyle hesaplanmış istihdam oranlarını gösteren grafik 3'e bakıldığında; işsizliği gösteren grafik 2'ye paralel olarak istihdam oranının 1999 yılına kadar düştüğü görülmektedir. Özbekistan'ın bağımsızlık yılına, yani 1991 yılına bakıldığında %58'lik istihdam oranıyla başlayan istihdam oranının hemen bir sonraki yıl olan 1992'de %58,55 oranıyla grafikteki son 32 yılın en yüksek verisini gördüğü söylenebilir. 1992 Yılından itibaren düşüşe geçen istihdam oranları 1999 yılında %52,92 oranını görmüş, ardından tekrar yükselişe geçmiştir. 2007 yılında diğer bir küçük dalgayı oluşturmuş ve %55,80 oranına ulaşmış daha sonra çok daha yavaş düşüşlerle ve daha küçük dalgalarla istihdam oranı ilerlemeye devam etmiştir. 2019 Yılıının sonlarında ortaya çıkan dünya çapında etkisi olan Covid-19 pandemisi diğer

ülkeler gibi Özbekistan'ı da etkilemiştir. Sonuç olarak, 2020 yılında istihdam oranı bağımsızlığından bu yana en düşük istihdam oranı olan %52,67'i görmüştür. Ancak istatistiklere göre, bu düşüşün ardından hızlı bir toparlanmaya geçilmiş ve eski değerlere tekrar yükselmeye başlamıştır (Unemployment Rate Decreasing in Uzbekistan, 2020). Diğer yandan, ülkede istihdam oranının %50 civarlarında seyrediyor olması, ülkedeki emek gücünün üretime dahil edilmesi sürecinde sorunlar yaşandığını göstermektedir.

Özbekistan'ın Enflasyon Oranının Yıllara Göre Analizi

Enflasyon, belirli bir süreç boyunca fiyatlar genel düzeyinde gözlemlenen artışlar olarak tanımlanabilir. Fiyatlar üzerinde gözlemlenen artışı enflasyon olarak tanımlayabilmemiz için gereken en önemli koşul bu artışların kısa süreçler ya da dalgalanmalar halinde olması değil, istikrarlı bir şekilde bir dönem boyunca devam etmesidir (Çelik & Erkişi, 2022).

Ülkenin ekonomisinin yorumlanmasında enflasyon oldukça önemli bir yere sahiptir. Artması durumunda ülkenin büyümesi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etki gösterir çünkü enflasyonun paranın değeri üzerindeki değer düşürücü etkisi aynı zamanda ülkedeki yatırımları da etkiler. Risk ortamında bulunmak istemeyen yatırımcılar yüzünden ülkede yatırım oranı düşer. Böyle bir ortamda yabancı para tercih eden yatırımcılar yüzünden hükûmet tarafından döviz işlemlerinde kısıtlayıcı yaptırımlar uygulanabilir (Turgut, 2024).

Grafik 4: Özbekistan Enflasyon, Tüketici Fiyatları (Yıllık %)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

2011-2023 yılları arasında Dünya Bankası (2023) tarafından hazırlanmış tüketici fiyatlarına göre enflasyon oranını gösteren grafik 4 incelendiğinde, Özbekistan'ın genel anlamda yüksek enflasyon oranlarıyla savaşmak zorunda

kalan bir ülke olduğu görülmektedir. 2011 yılında ise bakılırsa, enflasyonun %13,77 oranında olduğu söylenebilir. 2016 yılına kadar enflasyon oranının giderek düştüğü ve %8,13 oranını gördüğü gözlemlenmiştir. Ancak 2017’de “Özbekistan Maliye Bakan Yardımcısı Mubin Mirzayev, ülkenin toplam rezervlerinin 20 milyar doları geçtiğini belirterek, döviz piyasasının serbestleştirilmesine ilişkin reform için uluslararası krediye ihtiyaç duyulmadığını” (Özbekistan’ın Döviz Piyasasının Serbestleştirilmesi, 2017) duyurmuştur. Sonuç olarak, öncesinde hükümet tarafından sıkı müdahalelerde bulunulan döviz kuru, serbest bırakılmış ve piyasaya göre şekillenmesine izin verilmiştir. Uygulanan bu ani politika nedeniyle 2017 yılında enflasyon oranı %13,87’ye ardından da 2018 yılında en yüksek seviyesi olan %17,52’ye fırlamıştır. Ancak zamanla politikalar istikrarlı bir hale gelmiştir. 2018 yılı itibarıyla enflasyon 2022 yılına kadar yavaş yavaş düşüşe geçmiştir. 2022 Yılında ise %11,44 oranında enflasyon görülmüştür. 2022 sonrasında enflasyonun biraz düşüşe geçtiği gözlemlenmiş olsa da bu keskin bir düşüş olmamış; 2023 yılında %9,95, 2024 yılında ise %9,62 oranını görmüştür.

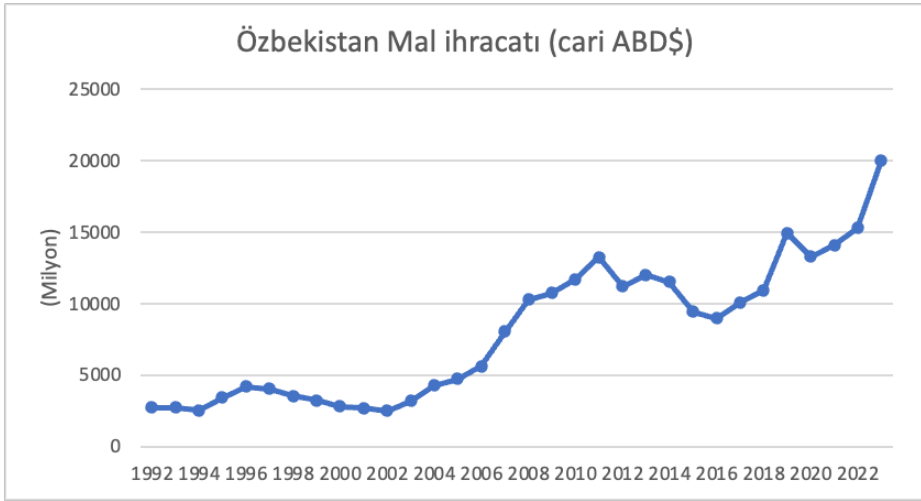
Özbekistan’ın İhracat Oranının Yıllara Göre Analizi

Bir ülkenin dış ticaretinin iki ana başlıktan oluştuğu söylenebilir; ihracat ve ithalat. İhracat Yönetmeliği (2006) 4/d maddesine göre, ihracatı bir ülkenin içinde serbest dolaşımında bulunan malın ya da hizmetin, o ülkenin gümrük bölgesi dışına çıkarılmasına; yani satılması veya gönderilmesi şeklinde tanımlayabiliriz.

İhracat söz konusu olduğunda hem firmalar hem de ülke ekonomisi oldukça önemlidir. Dış ticaret yapma kararı alan bir firma, ilk olarak dış pazarlarda nasıl yer alabileceğini düşünecek ve rakiplerinin bu alanda başarılı olmak için neler yaptığını gözlemleyip pazarlama stratejilerini öğrenme fırsatı bulacaktır. Bunu başardığı anda, sadece ülke içindeki tüketici kitlesine bağlı olan bir firma olmaktan çıkacak ve dış pazarlardaki talep sayesinde ülke çapında gerçekleşmesi muhtemel ekonomik krizlerden daha az etkilenenecektir. Diğer yandan, dış pazarlara açılmış bir firmanın üretim kapasitesi artacaktır. Örneğin aylık 100 birim üretim yapma kapasitesi olan bir firmayı ele alalım; ancak bu firmanın ürününe aylık ülke içi talebi 70 birim. Bu 30 birim kaynağın harcanması anlamına gelir. Başka bir deyişle, firma üretimini aylık 70 birimde tutsa bile, çalışmadığı zamanlarda kira ya da çalışanlara maaş ödemeye devam eder. Dış pazarlara açılmaksa ülke içinde satılmayan 30 birimlik ürünün yurtdışına satılmasını sağlayarak firmanın bu sorununu çözer ve tam kapasite çalışmasının önünü açar (Takım, 2015). Dış ticaret ülkeye döviz girmesi ve ithalata olan bağımlılığın azalması anlamına gelir. Bu da ülkenin devalüasyondan korunması, cari açığının azalması ve rezervlerinin güçlenmesi anlamına gelir (Kaya, 2016).

SSCB'nin dağılması ve 1992'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Özbekistan sosyal ve ekonomik gelişimini desteklemek amacıyla dış ticaret rejimini yeni yasal düzenlemeler ile kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Özbekistan'ın da tıpkı SSCB'den ayrılan diğer ülkeler gibi Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) üye olduğu göz önünde bulundurulursa, BDT üyesi olan ve olmayan ülkeler olmak üzere dış ticaret faaliyetlerinin ikiye ayrıldığı söylenebilir. (Mumcu, 1995). Diğer yandan, günümüzde Özbekistan'ın Çin tarafından başlatılan ve modern İpek Yolu olarak bilinen 'Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road)' projesinin kritik bir parçası olduğu söylenebilir. Buradan; petrol, kömür, altın ve gümüş çeşitli hammaddelerin kaynağı olan Özbekistan'ın ikinci en büyük ihracat pazarı Çin olduğu anlaşılmaktadır (Kokushkina & Soloshcheva, 2019).

Bu bilgidен hareketle, Özbekistan'ın 1992-2022 yılları arasında Dünya Bankası (2023) tarafından hazırlanmış mal ihracatı oranı grafik haline getirilirse eğer; Grafik 5'e bakıldığında, Özbekistan ihracat oranının 1992 ve 2005 yılları arasında ufak dalgalanmalar olsa da neredeyse durgun ve öngörülebilir bir şekilde 2.735.000.000 ile 4.749.000.000 arasında ilerlediği görülmektedir. Ancak 2006 yılından itibaren ihracat oranında artış gözlemlenmeye başlanmıştır.

Grafik 5: Özbekistan Mal İhracatı (Cari ABD \$)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Bunun bir sebebi olarak Andican Olaylarını gösterebiliriz. Daha önceki bölümlerde Fergana Vadisinin konumundan ve öneminden bahsedilmişti. Bu sefer olaylar Fergana Vadisinde bulunan Andican kenti dolaylarında gerçekleşmiştir. 13 Mayıs 2005 tarihinde Andican'da bir halk ayaklanması gerçekleşti. İnsanlar bu isyanla birlikte sistem eleştirilerini ve adalet taleplerini

bildirdiler. Ancak, bir post-Sovyet ülkesi olarak o dönemler Özbekistan'ın güvenlik anlayışı iktidarı korumaktan geçmekteydi. Hükümete karşı gelen bu sert eleştirilerin bir sonucu olarak askeri birlikler bölgeye indi ve havaya ateş açarak isyanı bastırmaya çalıştılar. Bu girişim birçok insanın canıyla sonuçlandı. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) olaydan hemen sonra bir rapor yayınladı ve Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, ABD, Rusya ve Çin'den olayı soruşturmalarını talep etti. Rusya ve Çin, Özbek Hükümetine destek verirken; Batıdaki ülkeler Andican Olaylarını eleştirdi. Dolayısıyla Özbek Hükümeti Batının eleştirilerini iç işlerine bir müdahale olarak algıladı ve uzaklaşmaya başladı. Bu olay ekonomiye de yansdı ve Özbekistan'ın batıyla olan ihracatını azaltması; Rusya ve Çin'le arasındaki ihracatı arttırmasıyla sonuçlandı. Bu sebeple 2006 yılında ihracat oranlarında yükselme gerçekleşti (Bıçakcı, 2008).

Grafiğe bakıldığında 2006 yılında başlayan artışın 2013 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ihracat oranındaki artışın yalnızca Andican Olaylarından kaynaklandığını söyleyemeyiz. 2008 yılında dünyayı etkileyen bir olay yaşandı ve ABD'de Mortgage Krizi gerçekleşti. Sonuç olarak dünya çapında emtia fiyatları düştü, güvenli bir liman arayan yatırımcılar sayesinde altın fiyatları yükselişe geçti. Diğer ülkelere göre daha içe kapanık bir ekonomi politikası takip eden Özbekistan, her ne kadar bu krizden direkt olarak etkilenmemiş olsa da en önemli ihracat kaynaklarından birisi olan altın fiyatlarındaki artış sayesinde kriz etkilerini en hafif şekilde atlattı. Kaldı ki, Çin'de ekonomik krize rağmen büyümeye devam etmiş ve Rusya'yla birlikte Özbekistan'la aralarındaki ticaret işlemlerini devam ettirmişlerdir (Ruziev & Majidov, 2013a).

Rusya'nın Özbekistan dış ticareti üzerinde ne kadar büyük etkisi olduğunu 2014 yılından sonraki düşüşe bakarak daha iyi anlayabiliriz. 2013 yılının son ayında Kırım ilhakı sonucu Rus ekonomisi ekonomik olarak zor bir döneme girdi (Karabulut, 2019). Bu ekonomik krizin sebebini Batı ülkelerinin Kırım'ın ilhakının bir sonucu olarak Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar olarak gösterebiliriz. Rusya'da gerçekleşen bu ekonomik sarsıntının Özbekistan dış ticaretinde de etkilerini açık bir şekilde görebiliyoruz.

Grafikte 2016 yılına baktığımızda düşüşün bittiğini ve ihracat oranlarının artmaya başladığını görmekteyiz. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, bunun sebebini Özbekistan'ın cumhurbaşkanının değişmesine ve Şevkat Mirziyoyev'in göreve gelmesine bağlayabiliriz. Mirziyoyev, göreve gelmesinin ardından kontrol ekonomi politikalarını biraz daha gevşek tutma kararı almış ve döviz kurunu serbest bırakmıştır. Dolayısıyla rekabet artmış ve ihracat oranlarında da artış gözlemlenmiştir.

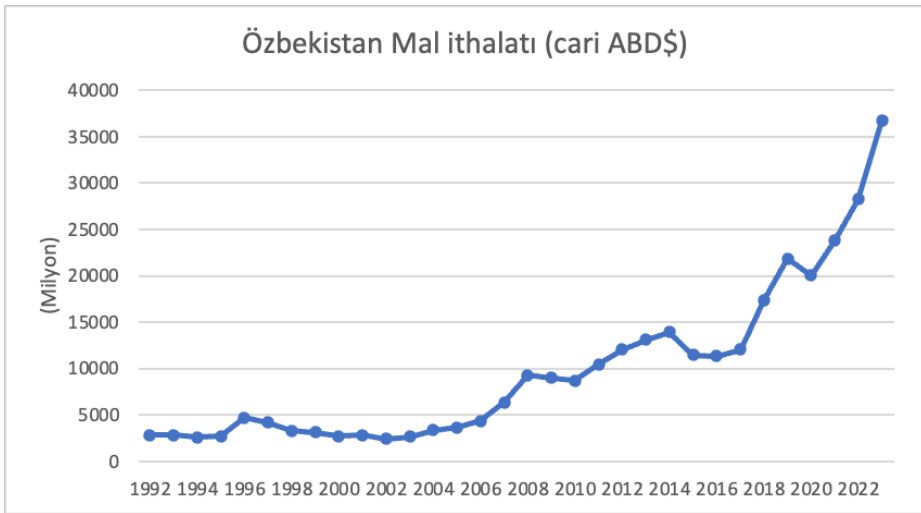
Özbekistan'ın İthalat Oranının Yıllara Göre Analizi

Bir ülkenin dış ticaretinin ikinci ana başlığının ithalat olduğunu söyleyebiliriz. İthalat, ihracatın aksine, yurtdışından mal veya hizmet satın alınması olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla ihracatta ülkeye bir döviz girişi gerçekleştiğinden bahsederken, ithalat da ülkeden döviz çıkışı gerçekleştiğinden bahsedilir. (Gürsoy, 2022)

Ülke içinde üretimi yapılan mallar yerine, ülke dışından mal tedarik etmenin doğal olarak ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilediği gözlemlenebilir. Ülkeden döviz çıkışının gerçekleşmesi ve döviz rezervlerinin zayıflaması bu olumsuzluklara somut bir örnek olarak gösterilebilir. İthalat yerine ülkede üretilen malların tercih edilmesi ülkenin ekonomisinin gelişmesine ne kadar katkı sağlıyorsa; ithalat da ekonominin o kadar zarar görmesine sebep olabilir. Dolayısıyla, ihracatı anlatırken bahsettiğimiz olumlu özelliklerin tam tersi ithalat için geçerlidir diyebiliriz; işsizlik ve devalüasyon riski artarken, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşer ve sonuç olarak cari açık artar (Kaya, 2016).

Ülkeler bu olumsuzluklarla karşılaşmamak adına bazı önlemler almayı tercih edebilirler. Örneğin, ithalata kota koyabilir, ithalat vergilerini arttırabilir, devlet tarafından ihracata teşvik yardımları başlatılabilir. Ancak bazen ülkeler coğrafi koşullar ve gelişmişlik düzeyi gibi sebepler yüzünden ithalat yapmak zorunda kalabilir. (2016)

Tüm bunları göz önünde bulundurarak Dünya Bankası'ndan (2023) alınan verilerle Özbekistan'ın 1992-2022 yılları arasındaki ithalat oranının grafiğine bakarsak eğer;

Grafik 6: Özbekistan Mal İthalatı (Cari ABD \$)

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Grafik 6'ya göre, İthalat oranının 1992-2006 yılları arasında daha dengeli giderken, sonrasında ciddi denebilecek düşüşler göstermeden sürekli olarak yükseldiğini söyleyebiliriz.

İthalat oranı 2008 itibariyle (9.277.000.000) yavaş yavaş artmaya başlamış olsa da bu grafikte kritik nokta 2018 yılı ithalat oranındaki ani yükseliş olarak gösterilebilir. Bu yükselişi de tıpkı ihracatta olduğu gibi 2016 yılında Şavkat Mirziyoyev'in göreve gelmesine bağlayabiliriz. Döviz kurundaki serbestleşme ihracatı etkilediği kadar ithalatı da etkilemiş ve neredeyse sonu gelmeyen bir artışa sebep olmuştur. 2017'de 12.035.000.000'dan başlayan oran; 2018 yılında 17.3112.000.000'a fırlamış ve 2023 yılında 36.781.000.000 oranını görene kadar artmaya devam etmiştir.

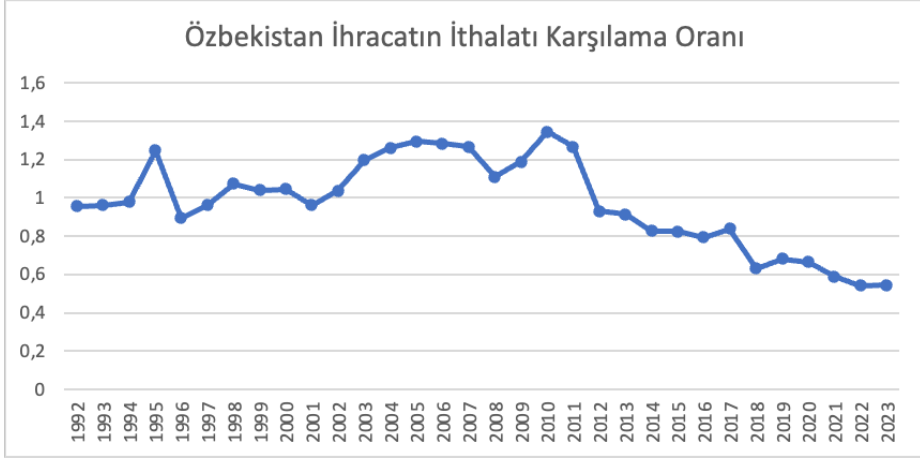
Özbekistan'da İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Yıllara Göre Analizi

Önceki bölümlerde ihracat ve ithalat tanımlanmış, olası avantaj ve dezavantajlarında bahsedilmiştir. Ancak bu olumlu ve olumsuz özelliklerin hangi boyutlarda ortaya çıkacağını anlayabilmemiz ve ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi hakkında bir fikrimiz olabilmesi için ihracatın ithalatı karşılama oranına bakmalıyız.

Daha önce de bahsedildiği gibi ihracatın ülke ekonomisine olumlu etkileri varken ithalatın da (kontrol edilmediği takdirde) olumsuz yansımaları olabilir. Ancak, ülkeler bazı durumlarda ithalat yapmayı tercih edebilir, ya da zorunda kalabilir. Bu durum ülkenin gelişmişlik düzeyine ve coğrafi koşullar gibi bazı değişkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu noktada ülkenin ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmemiz için ihracattan kazanılan gelirin ithalatın giderlerini ne kadar ya da hangi oranla karşılaştığını incelememiz gerekiyor. Eğer ihracat ithalatı yeterince karşılamıyorsa, ülkeden sürekli döviz çıkışı olacağı için bir önceki bölümde sayılan olumsuzlukların ülke ekonomisinde yansımalarını görülme ihtimalinin arttığından söz edebiliriz. Örneğin ülkede cari açık görülebilir, döviz kuru bu durumdan etkilenebilir ve sonuç olarak bu olumsuzluklar enflasyon olarak yansıyabilir. Ya da tam tersini düşündüğümüz taktirde; ihracat gelirleri ithalatı karşılıyorsa eğer, ülkenin gelişmiş bir ülke olduğu, işsizlik sorunun azaldığı, cari denge durumunda olduğu, döviz rezervlerinin gelişmekte olduğu gibi sonuçlara varabiliriz. (Özden, 2022)

Dünya Bankası'ndan (2023) alınmış Özbekistan'a ait 1992-2023 yılları arasını kapsayan verilerle oluşturulmuş ihracatın ithalatı karşılama oranını gösteren grafiğe baktığımızda; Özbekistan'da ihracatın ithalatı karşılama oranının genel anlamda 0.5 – 1.5 arasında gerçekleştiği görülmektedir. Peki bu oranlar makroekonomik boyutta ne ifade eder? Eğer oran 1'in altındaysa,

ülkede gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılamadığı sonucu çıkarılabilir; ya da tam tersini düşünülürse 1'in üstünde olduğu durumlarda da ihracatın ithalatı karşıladığı anlaşılr.

Grafik 7: Özbekistan İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Bu durumda Özbekistan'a ait grafiğe göre; 1992-2010 yılları arasındaki oranların dalgalı da olsa genel anlamda 1'e yakın ya da 1'in üstünde bir oran seyrettiğini görülmektedir. Henüz bağımsızlığını kazanmış bir ülke olmasına rağmen bu stabilite dönemin cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un takip ettiği katı ekonomi politikalarına bağlanabilir. Sınırlı ithalat bir anlamda cari açık ve dış ticaret açığı sorunun önüne geçmiş ve stabiliteyi sağlamış denebilir. 2008 yılında ABD'de gerçekleşmiş olan Mortgage Krizinin ardından 2010 yılında 1.3'le en yüksek oranın ortaya çıktığı gözlemlenebiliyor.

Ancak 2010'un ardından ani ve sürekli bir düşüş başlamış, ülkenin ekonomisinin gittikçe kötüleştiğini gözler önüne sermiştir. Kerimov'un takip ettiği katı ekonomi politikaları ve dünya çapında gerçekleşen bir ekonomik kriz birleşince döviz kurları üzerinde baskı artmış, ithalat yavaş yavaş artarken ihracat da düşmeye başlamıştır. Kerimov'dan sonra göreve gelen Mirziyoyev bu baskıyı kaldırmaya çalışmış ve döviz serbest bırakmıştır. 2016 yılında 0.7 olan oranın 2008 yılında 0.8'e çıkmasıyla olumlu bir sonuç görülmeye başlanmış olsa da ihracatla birlikte ithalatın da serbestleşmesiyle birlikte devam eden yıllarda maalesef aynı yükseliş gözlemlenememiş ve 2023 yılında en düşük orana ulaşmış 0.5'lik bir değere düşmüştür.

Özbekistan İhracat ve İthalatına Genel Bir Bakış

Kazakistan ve Kırgızistan gibi diğer post-Sovyet ülkeleriyle kıyaslandığında, Özbekistan'ın pazarlama stratejilerine daha geç ve daha yavaş başladığı

görülebilir. Önceki bölümlerde bahsedilen Kerimov'un katı ekonomi politikası başlamadan hemen öncesinde aslında tam tersi bir yol izlenmiş, 1994 ve 1996 yıllarında IMF gibi uluslararası finans kurumlarından alınan tavsiyeler üzerine ticaretin ve tüketici fiyatlarının serbestleştirilmesi, tarımda merkezi planlamanın kaldırılması gibi birkaç reform için çaba gösterilmiştir. Ancak burada kırılma noktası 1996 ve 1997 yıllarında Özbekistan'ın ticaretindeki en önemli kaynaklardan olan altın ve pamuğun fiyatlarında ciddi bir düşüş yaşanmış ve bunun sonucunda hükümet döviz kuru ve ticarete bazı kısıtlamalar getirmiş ve kontrol sağlamıştır. (Ruziev & Majidov, 2013b)

Özbekistan'ın gelişmekte olan bir ülke olarak genel anlamda hammadde ihracatına odaklı bir ülke olduğu söylenebilir. Trade Map (2024)'den alınmış Özbekistan'a ait ihracat verilerini gösteren Tablo 1'e bakıldığında;

Tablo 1: Özbekistan İhracat Verileri

Ürünler	İhraç Edilen Mal ve Hizmetlerin Değeri (1000 USD) (2024)	Ticaret Dengesi (1000 USD) (2024)
Doğal veya kültive incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplanmış metaller...	13, 953, 327	13, 779, 122
Pamuk	2, 313, 238	2, 263, 204
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler, mineraller...	1, 845, 657	-4, 506, 449
Bakır ve bakırdan imal edilen ürünler	1,770,682	1,722,441
Başka bir yerde özel olarak belirtilmeyen emtialar	1,399,877	1,398,562

Kaynak: (Trade Map, 2024)

İlk sırada doğal taşların ve değerli metallerin yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada yer alan pamuk, Özbekistan'ın en büyük gelir kaynaklarından bir diğeridir. Hemen ardından mineral yakıtlar ve bakır gelmektedir. İhracat ile ithalat arasındaki fark olarak tanımlanabilen ticaret dengesi değerlerine tabloda bakıldığında ise mineraller grubunda değerler eksilerde çıktığı gözlemlendiği söylenebilir.

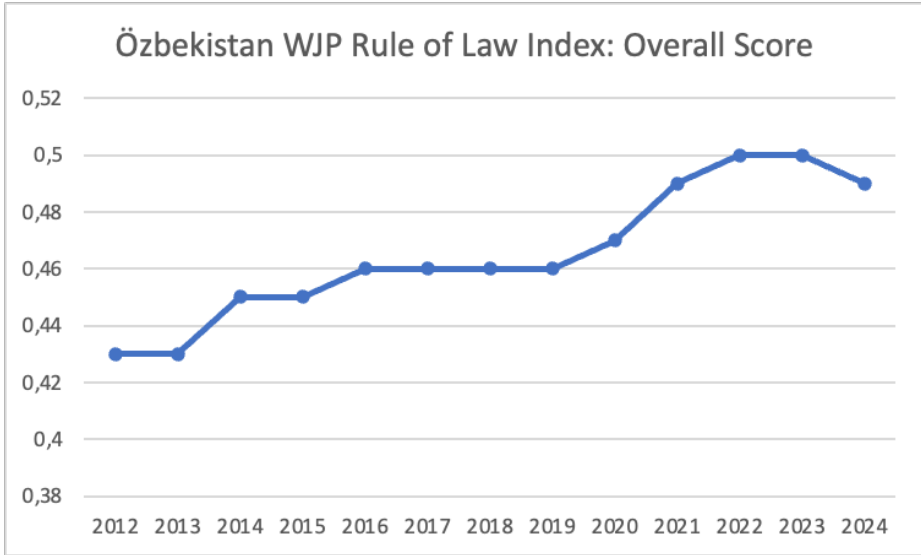
Özbekistan'a Ait Hukukun Üstünlüğü Grafiği

Ülke ekonomisini etkileyen bir diğer önemli değişkenin hukukun üstünlüğü olduğu söylenebilir. Hukukun söz konusu olmadığı bir ortam aynı zamanda güvenin de olmadığı bir ortam olarak düşünülebilir. Bu da belirsizliğe, risk oluşumuna ve yolsuzluk gibi olumsuz etmenlerin artmasına sebep olur. Böyle bir ortamda insanlar yatırım yapmaktan, ticaret girişimlerinden uzaklaşıp ve ülkenin ekonomisi gittikçe daha kötü bir hal almaya başlar.

Hukukun varlığı ise ekonominin gelişmesi için gerekli koşulların oluşmasında önemli bir rol oynar. Örneğin devlet tarafından hukukun üstünlüğünün gözetildiği bir ülkede insanlar haklarının korunup korunmayacağından endişe etmez. Mülklerinin güvende olduğundan emin olur ve sözleşme imzalarken şüpheye düşmezler. Bu durum doğrudan yabancı yatırım çekmekte önemli bir rol oynar. Diğer yandan girişimcilik ve iş kurma adımları teşvik edilir. İnsanların banka sistemine güvenleri artar ve daha rahat kredi çekip yatırım yapabilirler. Tüm bunlar ülkenin ekonomisinin kalkınmasında oldukça önemlidir.

Diğer yandan ekonomistler, ekonomik sistemin zenginliğini bireylere değil kurumlara bağlarlar. Dolayısıyla sağlam bir kurumsal yapı; siyasi istikrar, bürokrasinin kalitesi, hukukun üstünlüğü; dolayısıyla yolsuzluğun kontrolü, ifade özgürlüğü ve mülkiyet haklarının garanti altına alınmasına bağlıdır (Udovičić & Marošević, 2024). Bu gelişmeleri incelemek amacıyla oluşturulmuş WJP Rule of Law Index (World Justice Project Hukukun Üstünlüğü Endeksi) ülkelerin yıllar içinde hukuk uygulamalarındaki ilerlemeyi gözlemler ve 0-1 arasında oranlandırır. Bu durumda 0 en düşük oranken, 1 de en yüksek orandır.

Özbekistan'a ait WJP Rule of Law Index (World Justice Project Hukukun Üstünlüğü Endeksi) oranlarını gösteren grafik 8 aşağıda verilmiştir.

Grafik 8: Özbekistan Hukukun Üstünlüğü Grafiği

Kaynak: (WJP ROL Index, 2024)

Grafik 8 incelendiğinde Özbekistan'da hukukun üstünlüğünün yıllar içerisinde minik adımlarla da olsa artmakta olduğu görülebilir. 2012 yılında 0.43'lük bir orana sahip olan Özbekistan, 2016 yılında bu oranı 0.46'ya çıkarmayı başarmıştır. 2019 yılı sonrasında bu oran tekrar artışa geçmiş ve

2022 – 2023 yıllarında en yüksek değerine (0.5) ulaşmıştır. Ancak 2024 yılında tekrar düşüşe geçmiş ve 0.49 ‘u görmüştür. Bu veriler incelendiğinde maalesef ki Özbekistan’ın hukuk sisteminin hiç ortalama üstüne çıkmadığı; dolayısıyla geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

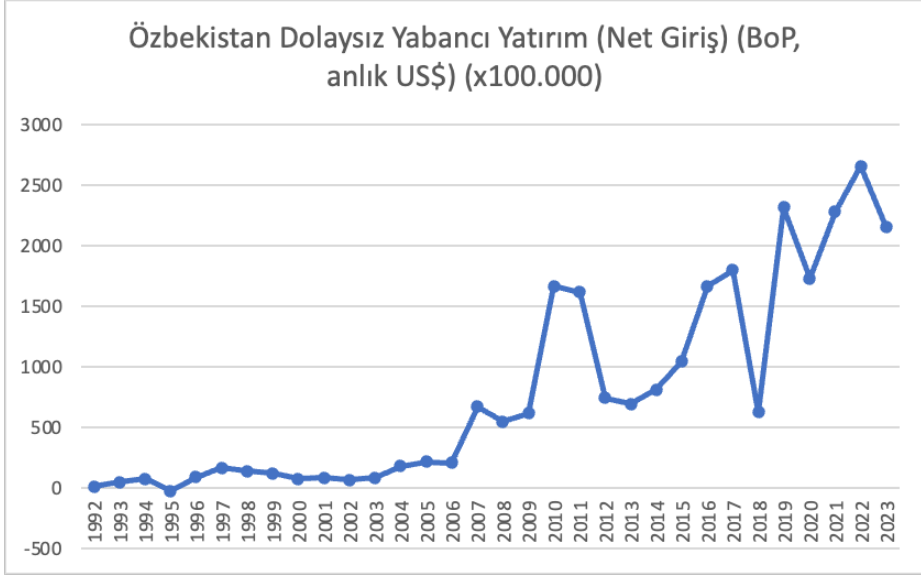
Özbekistan’a Ait Doğrudan Yabancı Yatırım Oranları

Bir ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırım oranını birçok madde etkiler ancak bu maddeler genel anlamda iki başlık altında toplanabilir. İlk başlık kurumsal ve politik ortam olarak adlandırılırken ikinci başlık da ekonomik ve finansal etkenler olarak adlandırılabilir.

Kurumsal ve politik etkenler denildiğinde akla ilk gelen, bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere, o ülkenin hukuk skorudur. Bahsi geçen ülkeye yabancı yatırım yapmayı planlayan şirketler öncelikle yaptıkları yatırımın güvende olacağından emin olmak ve yasal güvenceye sahip olmak isterler. Bu durumda o ülkenin yıllık olarak aldığı hukuk skoru önemli bir rol oynar. Diğer yandan ülkede gözlemlenen siyasi istikrar ve güvenlik ortamı da bir o kadar önem taşır. Hükümetlerin sürekliliği ve takip ettikleri politikalar yabancı yatırımcılar tarafından gözlemlenir ve herhangi bir iç huzursuzluk olup olmadığı anlaşılmaya çalışılır. Bu yalnızca şirketin yaptığı yatırımı kaybetmekten korkmasıyla değil, aynı zamanda yaptığı yatırımın o ülkede kâra mı yoksa zarara mı sebep olacağını ön görmesiyle alakalıdır. Son olarak yatırımcılar o ülkenin uluslararası anlaşmalarını ve yatırımcılara tanıdıkları hakları da göz önünde bulundururlar.

İkinci bir başlık olan ekonomik ve finansal etkenler göz önünde bulundurulduğunda makroekonomik istikrarın varlığı büyük önem taşımaktadır. Makroekonomik göstergelerinde volatilitenin yüksek olduğu ülkeler riskli olacağı için yabancı yatırım çekmekte zorlanırlar. Diğer yandan pazar büyüklüğü ve tüketim potansiyeli de büyük önem taşır. Bu yüzden yabancı yatırımcılar bir ülkenin pazarlarına açılmadan önce o ülkenin tüketim alışkanlıklarını ve nüfus büyüklüklerini de gözden geçirmelidirler. Ancak her şey uygun olsa bile başka bir önemli konu ortaya çıkar: ulaşım ve lojistik. Tüm bu konularda, ülkelerin küresel ve uluslararası endekslerdeki konumu yatırımcıların karar almasında yardımcı rolü oynar. (Özdemir & Turan Koyuncu, 2023)

Doğrudan yabancı yatırımın ülkeye birçok katkısı bulunduğu söylenebilir. Kısaca bu yabancı yatırımlar ülkeye sermaye girmesine, üretimin artmasına, istihdam yaratarak işsizliğin azalmasına ve rekabetin artmasına sebep olabilir (Kadiroğlu, 2024). Böylece ülke ekonomisine pozitif bir etkisi olduğu söylenebilecek olan doğrudan yabancı yatırım oranları Özbekistan özelinde grafik haline getirildiğinde, ortaya grafik 9’daki görüntü çıkar. Buna göre,

Grafik 9: Özbekistan Dolaysız Yabancı Yatırım

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

Özbekistan'ın bağımsız olduğu tarihten itibaren (1991) 2006 yılına kadar düşük de olsa stabil olarak doğrudan yabancı yatırım aldığı grafikte görülmektedir. En düşük yatırımı -24'le 1995 yılında almıştır. 2006 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım oranları dalgalı olarak yükselme göstermiş olsa da bazı keskin inişler ve çıkışlar gözlemlenmiştir. Örneğin 2009 yılında 613 oranındayken, 2010 yılında bir anda 1662 oranına fırlamış ardından 2012 yılında da bir anda 744 oranına kadar düşüş gözlemlenmiştir. Bir başka geniş aralıklı dalgalanma ise 2017- 2019 yılları arasında gözlemlenmiştir. 2017 yılında 1798 oranında yabancı yatırım oranı gözlemlenirken, bu oran 2018 yılında hızlı bir şekilde 624 oranına düşmüş, 2019 yılındaysa 2316 oranına kadar yükselmiştir. En yüksek doğrudan yabancı yatırım 2657 oranıyla 2022 yılında gözlemlenmiştir.

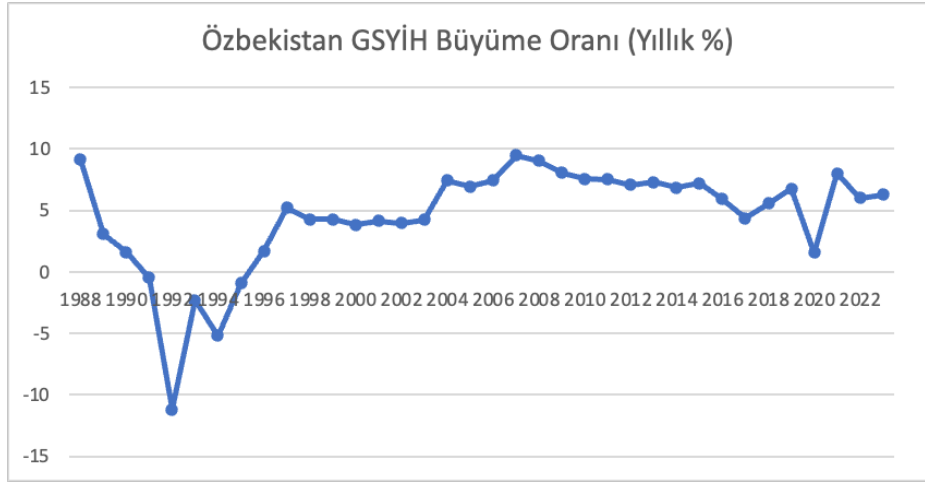
Özbekistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılasında Büyüme Oranı

Önceki bölümlerde ulusal üretimi anlatan Gayrisafi Milli Hasıladan (GSMH) bahsedilmişti. Bu bölümde ise Özbekistan'ın yıllık Gayrisafi Yurtiçi Hasılasında büyüme oranı incelenecektir.

Geçtiğimiz bölümlerde GSMH oranı bir ülkenin ulusu/ vatandaşı tarafından yapılan tüm üretim şeklinde tanımlanmış, yurtdışındaki gelirler de bu orana dahil edilmiştir. Ancak Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranının bahsi geçen ülkenin sınırları içinde belli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplamına tekâmül ettiği görülmektedir. Yani yurtdışındaki gelirler, o ülkenin vatandaşı tarafından elde edilmiş olsa bile, bu orana dahil edilmez. Ancak

yurtiçinde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin gelirleri bu orana dahil edilir. Diğer bir deyişle, GSMH için o ülkenin vatandaşı olmak, bulunulan konumdan daha önemliyken, GSYİH için ülke sınırları içerisinde bulunmak daha önemlidir.

Özbekistan' ait 1988 – 2022 yılları arasındaki yıllık GSYİH oranlarını gösteren grafiğe bakıldığında; Özbekistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılasının yıllık büyüme oranının grafiğine baktığımızda oldukça dalgalı bir görünümle karşılaşırız. 1988-2022 yılları arasındaki verileri gösteren grafikte bağımsızlık öncesinde %9,1 oranında GSYİH'ye sahip olan Özbekistan'ın bağımsızlık mücadelesi süresince bu oranında düşüşler yaşadığı gözlemlenmektedir. 1992'de bağımsızlığı kazandığında yatırım ve üretimin durması, para ve mali sistem eksikliği gibi sebeplerle bu oran %-11,2'yle en düşük halini görmüş hemen ardından uygulanan politikalarla tekrar yükselmeye başlamıştır. 1997 sonrasında daha stabil bir hal almıştır.

Grafik 10: Özbekistan GSYİH Büyüme Oranı

Kaynak : (Dünya Bankası, 2025)

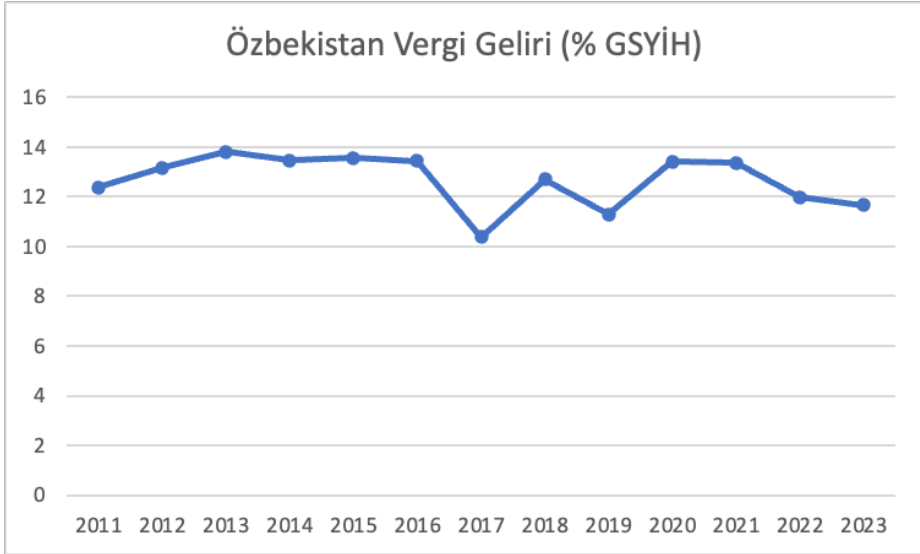
Özbekistan'da ekonomik büyüme 2007 yılında %9,3 ile birlikte en yüksek oranı görmüş, sonrasında yavaş yavaş da olsa tekrar düşüşe geçmiştir. 1992-1994 yıllarının ardından en geniş aralıklı dalgalanmaya 2019 – 2020 yılları arasında şahit olmuştur. 1992 Yılındaki kadar olmasa da, 2020 yılında da dünya çapında yaşanan pandeminin etkisiyle yeni bir kesin düşüş yaşanmış ve 2006 yılında %6 oranında yaşanmış olan GSYİH büyüme oranı, hemen bir sonraki yıl %1.5'a kadar düşüş yaşamıştır. Ancak Özbekistan toparlanmakta gecikmemiş, 2021 yılında bu oranı tekrar yukarı taşımış ve %8 oranına ulaştırmıştır.

Özbekistan Vergi Gelirinin Yıllara Göre Oranı

Vergi geliri devletin en önemli kamu gelirlerinden birisidir ve ülkenin sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal hedeflerine de ulaşmasında

oldukça önemli bir rol oynar (Al-Sharea vd., 2020). Dolayısıyla ülkeler vergi gelirlerini hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadırlar (Gurdal vd., 2021). Neo-klasik büyüme teorisi gibi bazı teorilerde vergilerin uzun vadede ekonomik üretim üzerine olumlu etkisinin olmadığı savunuluyor olsa da, Harrod-Domar Büyüme Modelinde bunun tam aksi gözlemlenmiş ve düşük vergilerin ya da teşvik edici politikaların yatırımı arttıracığı ve sonuç olarak ekonomik büyümenin artacağı varsayılmıştır (Sarman & Eyüboğlu, 2024).

Bu bilgilerin ışığında Özbekistan’a ait Dünya Bankasından alınmış olan 2011- 2023 yılları arasındaki yıllık vergi geliri verilerine bakıldığında;

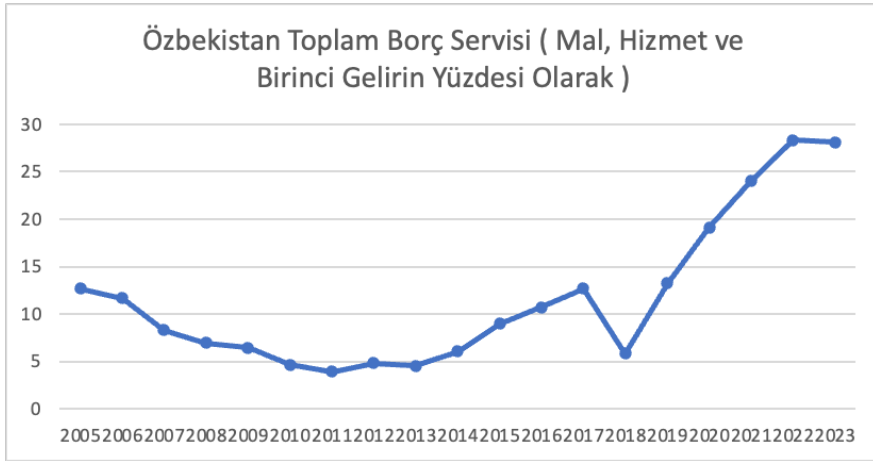
Grafik 11: Özbekistan Vergi Geliri

Her ne kadar İslam Kerimov’un cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemin (1991-2016) tamamı verilmemiş olsa da iktidarda olduğu son yıllarının vergi geliri oranları grafik 11’de gözlemlenebilmektedir. Elimizdeki sınırlı veriye dayanarak, İslam Kerimov döneminde vergi gelirlerinin genel anlamda stabil olarak ilerlemiş olduğunu ve yüksek oranda volatilité gözlemlenmediğini görebiliriz. Ancak 2016 yılının sonlarında Şevket Mirziyoyev’in iktidara gelmesiyle birlikte 2017 yılında vergi gelirlerinde oynaklık gözlemlenmeye başlamıştır. Mirziyoyev’in ekonomiyi dışa açmak amacıyla daha rahat bir politika takip etmesi ve döviz kurunu serbest bırakmasının bir sonucu olarak vergi gelirlerinde de hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 2017 yılından itibaren gözlemlenen bu dalgalanmaların aslında bireysel ve şirket bazında ekonomiyi geliştirecek adımları teşvik etmek amacıyla yapıldığı söylenebilir.

Özbekistan Toplam Borç Servisi

Dış borç servisi, dış borç geri ödemeleri olarak da tanımlanabilir (Eğilmez, 2018). Bu bakış açısıyla bakıldığında, dış borç servisinin düzenli olarak azalması bir ülkenin ihracat gelirlerinin yükseldiğini ve borçlarının azaldığını gösterirken, artmasıysa o ülkenin borçlarının arttığını ve daha çok ithalata yöneldiğini gösteriyor olabilir. Bu anlamda, yaşanan düşüşler olumlu değerlendirilirken artışlar da olumsuz değerlendirilir.

Özbekistan'ın 2005-2023 yılları arasındaki toplam borç servisi verilerine bakıldığında;

Grafik 12: Özbekistan Toplam Borç Servisi

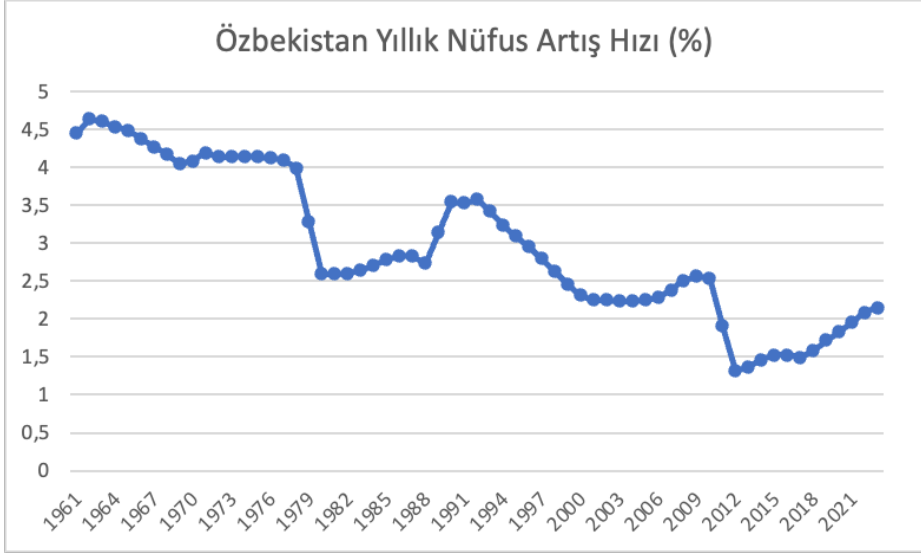
Kaynak: (Dünya Bankası, 2025)

İslam Kerimov döneminde 2005 yılında %12 oranındaki borç servisinin 2011'de en düşük oran olan 3.9'a kadar düştüğü grafik 11'de gözlemlenebilir. Ancak 2011'den itibaren bu oran artışa geçmiş ve 2017'ye kadar yükselmeye devam etmiştir. Şevket Mirziyoyev iktidara geldiğinde %12'yi tekrar görmüş olan oran, onun uygulamaya koyduğu ihracatı teşvik eden politikalarla birlikte ani bir düşüşe geçmiş ve 2018 yılında %5'e düşmüştür. Ancak bu düşüş uzun süre gözlemlenememiş ve 2022 yılına kadar oldukça düzenli ve keskin bir artışa geçmiştir. 2022 yılında toplam borç servisi %28 oranına kadar yükselmiştir. Bu yükseliş aslında dış borçlanma arttığını, Covid-19'un etkisini, kur şokunu ve Özbekistan'ın ihracatta oldukça zayıf olduğunu açıkça göstermektedir.

Özbekistan Yıllık Nüfus Artış Hızı

Gelişmiş ülkelerde nüfus artışının düşük ve az gelişmiş ülkelerde de yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun sebebi gelişmiş ülkelerdeki eğitim oranının yüksek olması, aile planlamasının olması gibi sebeplere bağlanırken, az gelişmiş ülkelerdeyse eğitim oranının düşük olması, ekonominin tarıma dayalı olması, aile planlaması hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmaması olarak özetlenebilir.

Bunun yanı sıra nüfus artış hızının bazı olumlu ve olumsuz etkileri gözlemlenebilir. Örneğin, kalabalık bir nüfus daha fazla iş gücü ve daha fazla tüketici anlamına gelirken; işsizliğin artmasına ve gelir dağılımının bozulmasına da sebep olabilir (Yılmaz, 2023). Bu bilgilerin ışığında Özbekistan’a ait 1961-2021 yılları arasındaki nüfus artış hızını gösteren grafiğe bakıldığında;

Grafik 13: Özbekistan Yıllık Nüfus Artış Hızı
(Dünya Bankası, 2025)

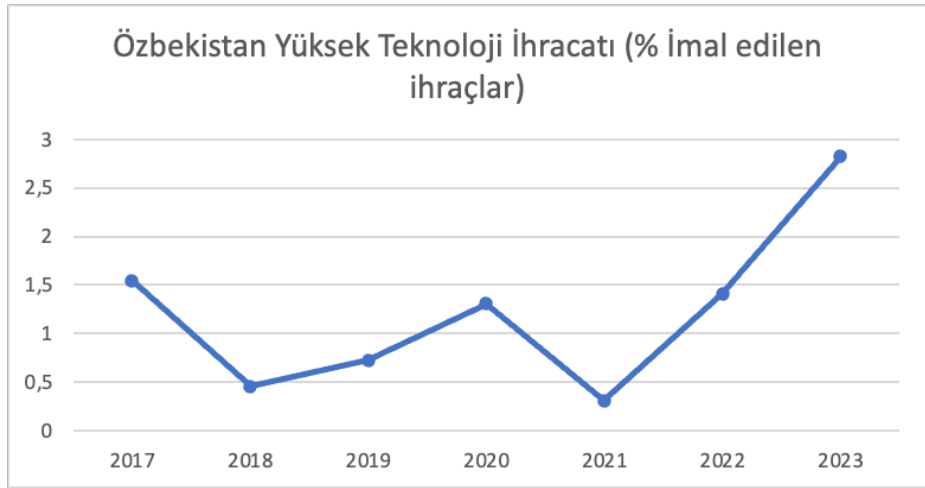
Grafik 13'te gelişmekte olan bir ülke olarak, Özbekistan'ın nüfus artış oranında bazı dalgalanmalar görüle de genel anlamda 1961- 2021 yılları arasında ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir; yıllık nüfus artış oranı %4.4 oranından %2.1'e kadar düşüş göstermiştir. Ancak daha detaylı incelemek gerekirse en yüksek oranı 1962 yılında %4.6'yla, en düşük oranıysa 2012 yılında %1.3'le görmüştür. 1978-1980 yılları arasında %3.9'dan %2.5'e keskin bir düşüş gerçekleştirmiş, ufak artışlar görüle de bu konumunu 1988'e kadar korumuştur. Nüfus artışındaki bu düşüş SSCB'nin yavaş yavaş dağılma dönemine girmiş olmasına ve insanların bu dönemden kötü etkileniyor olmasına dayandırılabilir. Bir başka keskin düşüşse 2010-2012 yılları arasında görülmüş, yıllık nüfus artış oranı %2.5'tan %1.3'e kadar düşmüştür. Daha sonrasında 2021 yılında %2.1'e ulaşana kadar artış gözlemlenmeye devam edilmiştir. Bu düşüşler de yavaş yavaş kentleşmenin ve eğitim seviyesinin artmasına, hatta kadınların eskisine kıyasla daha çok işgücüne katılım sağlıyor olmasına dayandırılabilir.

Özbekistan Yüksek Teknoloji İhracatı

Bir ülkenin gelişmiş düzeyini gösterdiği kabul edilen ve ekonomik büyümenin en önemli adımlarından birisi olan yüksek teknoloji üretimi ve ihracatı (Öztemiz, 2024), geçtiğimiz yıllarda ülkelerin yenilik ve teknolojik

gelişmelerinin arkasındaki itici güç olarak yer aldı. Ülkenin yenilenebilir enerji ve biyoteknoloji gibi çeşitli AR-GE sektörlerine yaptığı yatırımlar ve araştırmalar hem iç hem de dış ticarete avantaj sağlamasında yardımcı oldu. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar yüksek teknoloji ihracatını arttıran önemli bir etki oluşturdu (Shadab & Alam, 2024; Özsoy, 2020)

Diğer yandan daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, daha çok kaynak ihracatı yaptığı bilinen Özbekistan'a dair 2017 – 2023 yılları arasını gösteren yıllık yüksek teknoloji ihracat oranları aşağıdaki grafikte verilmiştir;

Grafik 14: Özbekistan Yüksek Teknoloji İhracatı
(Dünya Bankası, 2025)

Şevket Mirziyoyev'in iktidara gediği yıldan itibaren inceleyebildiğimiz grafik 14'e göre, 2017 yılında keskin bir düşüş gözlemlendiği söylenebilir. Yıllık yüksek teknoloji ihracatı %1,5 oranından %0,4 oranına kadar düşmüştür. Ardından 2 yıl boyunca artış göstermiş ve %1,3 oranına ulaşmıştır. Covid -19 pandemisinin de etkisiyle tekrar ani bir düşüş gerçekleşmiş ve %0,3 oranıyla birlikte en düşük yüksek teknoloji ihracatı 2021 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılından itibaren artmaya başlamış ve 2023 yılında %2,8 oranıyla birlikte en üst seviyede yüksek teknoloji ihracat oranına ulaşmıştır.

Global İnovasyon İndeksinde Özbekistan'ın Konumu

Yeniliği (inovasyonu) ölçen Global İnovasyon İndeksi, girdi ve çıktı endekslerinin ortalamasını tahmin ederek ülkeler arasında bir sıralama yapmaya çalışır. Böylece verilerin iki başlık altında toplandığı söylenebilir; İnovasyon girdi indeksi ve inovasyon çıktı indeksi. Bahsi geçen ilk başlığın beş, ikinci başlığın da iki olmak üzere toplam yedi alt başlığı bulunmaktadır. (Dutta vd., 2024)

Diğer bir deyişle, Global İnovasyon Endeksini yedi başlık altında ülkelerin sıralamalarını bulmaya, ardında da o sıraların ortalamasını hesaplayarak ülkeleri sıralamaya çalıştığı söylenebilir. Bu anlamda düşündüğümüzde İnovasyon Girdi İndeksinin ilk başlığı olan Kurumsal Yapı ülkelerin düzenli bir politikalarının olup olmadığını anlamaya çalışırken, hukuk skoru ve yolsuzluk seviyesi gibi değişkenleri de göz önünde bulundurur. İkinci başlık olan Beşerî Sermaye ve Araştırmaysa, ülkenin eğitim kalitesi ve AR-GE çalışmalarını beşerî sermayesini de yani insan gücünü de göz önünde bulundurarak tanımlamaya çalışır. Üçüncü başlıkta altyapıdır. Bu başlıkta aslında üretimin ve ticaretin altyapıları incelenir; yani ulaşım, iletişim, dijitalleşme gibi başlıklar incelenir. Dördüncü başlık olan Pazar Gelişmişliği ise aslında ihracat ya da ithalatın kolaylığını anlamaya çalışır. Başka bir deyişle, krediye erişim, özel sektörün dinamik mi yoksa pasif mi olduğu gibi konular burada incelenir. İş Gelişmişliği ise ülkenin yeniliğe ne kadar açık olduğunu anlamlandırmaya çalışır. İnovasyon Çıktı İndeksine ait ilk alt başlıkta Bilgi ve Teknoloji Çıktıları olarak söylenebilir. Burada ülkenin üretkenliğini ölçülür ve bilimsel yayınlar, yüksek teknoloji ihracatı gibi değişkenler incelenir. Son başlık olan Yaratıcı Çıktılar, adı gibi yaratıcı çıktılara odaklanır. Yani burada söz konusu teknik gelişmeler değil, kültürel ve sanatsal gelişmeler yer alır (Sıcakyüz, 2023). Bu bilgiler ışığında Özbekistan'ın Global İnovasyon İndeksindeki konumunu incelersek eğer;

Tablo 2: Global Girdi ve Çıktı İndeksleri

İndeksler	Sıralama
Kurumsal Yapı (Institutions)	62
Beşerî Sermaye ve Araştırma (Human Capital and Research)	93
Altyapı (Infrastructure)	70
Pazar Gelişmişliği (Market Sophistication)	78
İş Gelişmişliği (Business Sophistication)	71
Bilgi ve Teknoloji Çıktıları (Knowledge and Technology Outputs)	78
Yaratıcı Çıktılar (Creative Outputs)	103

Kaynak: (Dutta vd., 2024)

Global İnovasyon İndeksinden (Dutta vd., 2024) alınmış verilerle oluşturulan tablo 2'ye bakıldığında, 2013 yılında 133. Sırada bulunan Özbekistan, yıllar içinde oldukça gelişme kaydetmiş ve 2024 Global İnovasyon Endeksi sıralamasına göre 24.7'lik bir puanla 83. Sırada yer almıştır. 133 Ülkenin bulunduğu bu listede en yüksek puan 67.3'le İsviçre almış, Angola ise 10.2 puanıyla sonuncu olmuştur. Bu skorla birlikte Özbekistan, düşük orta-gelirli grupta beklentinin üstünde gelişim gösteren on ülke arasındaki yerini art arda üçüncü kez almıştır. Hindistan'ın başı çektiği Orta ve Güney Asya'daki diğer

ülkelerle kıyaslandığında, Özbekistan; İran Cumhuriyeti ve Kazakistan'dan hemen sonra gelmiş ve dördüncü sırada yer almıştır. Ancak gelişim gösterme oranları bakımından kıyaslandıklarında ilk sırayı Özbekistan çekmiş, ardından İran Cumhuriyeti, Pakistan ve Hindistan takip etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Özbekistan makroekonomisi 15 farklı başlık altında Dünya Bankasından (2023) alınan verilerle birlikte incelenmiş, ülkenin dünya ekonomisindeki konumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Genel anlamda bu göstergelere bakıldığında Özbekistan tarihinde gerçekleşmiş olan özellikle birkaç kırılmanın ülkenin ekonomisini büyük anlamda etkilediği gözlemlenmektedir. Örneğin, uzun yıllar sonrasında Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan İslam Kerimov'un 2016 yılında görevdeyken ölmesi ve yerine Şevket Mirziyoyev'in geçmesi bu tarihi olayların arasında yerini almıştır. Çünkü, İslam Kerimov oldukça sert bir lider olup ekonomi alanında da katı politikalar takip ederken; Şevket Mirziyoyev ekonomi politikalarını rahatlatmış ve rekabeti arttırıp ihracat oranlarını yükseltmek için döviz kurunu serbest bırakmıştır. Dolayısıyla ülkenin makroekonomik göstergeleri tam tersine dönmüş ve grafiklerde de bu açıkça gözlemlenebilir hale gelmiştir.

Ancak bir ülkenin ekonomisini sadece o ülkede gerçekleşmiş olan olaylar etkilemez. Buna bir örnek olarak 1929 Büyük Buhranını gösterebiliriz. Büyük Buhran, her ne kadar Amerika'da gerçekleşmiş olsa da dünyanın geri kalanını etkilediği kadar Özbekistan'ı da etkilemiştir. Ancak genel anlamda bakıldığında, hammadde ticareti yapan bir ülke olduğunu düşünürsek, Özbekistan bu olaydan diğer ülkeler kadar kötü anlamda etkilenmemiş, hatta bazı noktalarda kendi çıkarına bu durumu kullanmayı başarmıştır. Ya da dünya çapında gerçekleşmiş ve hemen hemen her ülkenin ekonomisini kötü anlamda etkilemiş olan Covid-19 pandemisi, Özbekistan'ın da en az diğer ülkeler kadar olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak bütün göstergeler göz önüne alındığında, 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş ve şu anda bir Post-Sovyet ülkesi olan Özbekistan'ın gelişmekte olan bir ülke olduğu sonucuna varabiliriz. Özellikle son bölümde bahsi geçmiş olan Global İnovasyon İndeksinde Özbekistan'ın gelişmekte olan ülkeler listesinde yer almış olması da bu çıkarımı desteklemiştir.

KAYNAKÇA

- Al-Sharea, I. H. D., Al-Azzawi, R. Z. A., & KHHudhair, A. H. (2020). Tax Culture and Its Impact on Tax Activity (applied Research Regarding the General Authority for Taxation). *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 10(11), 531-551. www.ijicc.net
- Bıçakçı, S. (2008). Andijon'da Nima Boldi? Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(6), 1-22. https://www.academia.edu/915223/_Andijonda_Nima_Boldi_%C3%96zbekistanda_Ter%C3%B6r_G%C3%BCvenlik_Ve_Demokrasi
- Budulgan, S. A. (2020). Özbekistan'ın Jeopolitik Önemi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), Article 2. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar/issue/59143/841923>
- Çalışkan, B. (2019). Özbekistan'da Değişimin İlk İki Yılı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ozbekistanda-degisimin-ilk-iki-yili/1357831>
- Çelik, D., & Erkişi, K. (2022). Gelişmiş Ülkelerde Enflasyonun Gelir Dağılımı Üzerine Olan Etkisinin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi. *Doğuş University Journal / Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 53-68. <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=b5a38795-d594-3d52-8855-2775ebcde5a2>
- Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 33-69.
- Dutta, S., Lanvin, B., León, L. R., & Wunsch-Vincent, S. (Ed.). (2024). Global Innovation Index 2024 Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship. *World Intellectual Property Organization*.
- Dünya Bankası. (2025). [Dataset]. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Eğilmez, M. (2018, Şubat 19). *Dış Borçların ve Borç Servisinin Kuşbakışı Analizi*. <https://www.mahfiiegilmez.com/2018/02/ds-borclarn-ve-borc-servisinin-kusbaks.html>
- Eshov, M., Amirov, L., & Askarova, M. (2021). Development of the agricultural sector and its importance in Uzbekistan. *E3S Web of Conferences*, 244, 03014. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124403014>
- Gurdal, T., Aydın, M., & İnal, V. (2021). The Relationship Between Tax Revenue, Government Expenditure, and Economic Growth in G7 Countries: New Evidence from Time and Frequency Domain Approaches. *Economic Change and Restructuring*, 54(2), 305-337. <https://doi.org/10.1007/s10644-020-09280-x>
- Gürsoy, Y. (2022). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi* (14. bs). Ekin Yayınevi.
- İhracat Yönetmeliği. (2006, Haziran 6). *Resmî Gazete*, 6.
- Kadiroğlu, A. (2024). Doğrudan Yabancı Yatırım ve Uluslararası Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye'den Ampirik Kanıtlar. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty / Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 249-269. Business Source Ultimate. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1464249>
- Karabulut, Ş. (2019). 2014 Rusya—Batı Gerilimi ve Rusya Ekonomik Krizi'ne Bakış. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(48). <https://jshsr.org/index.php/pub/article/view/1459>. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1721>
- Kaya, F. (2016). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi (Yeni Mevzuat ve Belgeler)* (6. bs). Beta Yayıncılık.
- Kokushkina, I., & Soloshcheva, M. (2019). The Role of Central Asia in the "One Belt-One Road" Initiative. *IRAN AND THE CAUCASUS*, 23(3), 283-298. <https://doi.org/10.1163/1573384X-20190307>
- Madiev, P. (1995). *1991 Öncesi Ve Sonrası Özbekistan Ekonomisi Ve Türkiye Arasındaki İlişkiler* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Mucuk, M. (2017). *Makro İktisat: Teori ve Türkiye Uygulaması* (3. bs). Billur Yayınevi.
- Mumcu, Z. (1995). *Özbekistan ihracat pazar araştırması*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları; eBook Collection (EBSCOhost). <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=b3429c2c-5b53-38b0-8e4e-ecc48fce72cd>
- Öcal, F. M. (2014). 1980 Sonrası Uygulanan Gelir Dağılımı Politikaları İle Gelir Dağılımının Değişimi Ye Türkiye Ekonomisine Olan Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 263-278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/11299/135072>

- Özbekistan Tarım Sektörü Ülke Yatırımcı Rehberi. (2022). <https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/vufind/Record/1210545>
- Özbekistan'ın Döviz Piyasasının Serbestleştirilmesi. (2017). Avrasya İncelemeleri Merkezi. <https://avim.org.tr/tr>
- Özdemir, Ö., & Turan Koyuncu, F. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırım ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneği. *Anadolu University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 5(2), 68-82. Business Source Ultimate. <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=5ba11eba-0a53-3953-8ba3-3e8c0078560a>
- Özden, E. (2022). The Dynamics Affecting the Export-Import Ratio in Turkey: A Hybrid Model Proposal with Econometrics and Machine Learning Approach. *Journal of Economic Policy Researches / İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 265-291. Business Source Ultimate. <https://doi.org/10.26650/JEPR1088322>
- Özsoy, S. (2020). The Impact of Foreign Direct Investment on Export of High-Technology Products: The Role of Financial Development and Regulatory Quality. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 959-975. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.686447>
- Öztemiz, H. H. (2024). Yüksek Teknoloji İhracatında Karşılaştırmalı Rekabet Gücü Analizi: Öncü 40 Ülke Örneği. *Hacettepe University Journal of Economics & Administrative Sciences / Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(3), 490-516. Business Source Ultimate. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1393908>
- Ruziev, K., & Majidov, T. (2013a). Differing Effects of the Global Financial Crisis on the Central Asian Countries: Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and Uzbekistan. *Europe-Asia Studies*, 65(4), 682-716. Academic Search Ultimate. <https://doi.org/10.1080/09668136.2013.766044>
- Ruziev, K., & Majidov, T. (2013b). Differing Effects of the Global Financial Crisis on the Central Asian Countries: Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and Uzbekistan. *Europe-Asia Studies*, 65(4), 682-716. Academic Search Ultimate. <https://doi.org/10.1080/09668136.2013.766044>
- Sarman, E., & Eyüboğlu, S. (2024). Kamu Harcamaları, Vergi Geliri, Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: E7 Ülkeleri Örneği. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 33(2), 920-937. Central & Eastern European Academic Source. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1482836>
- Shadab, S., & Alam, F. (2024). High-Technology Exports, Foreign Direct Investment, Renewable Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from the United Arab Emirates. *International Journal of Energy Economics & Policy (IJEPP)*, 14(2), 394-401. Business Source Ultimate. <https://doi.org/10.32479/ijeep.15188>
- Sıcak yüz, Ç. (2023). How Does the Global Innovation Index Score Affect Income? A Policy for Innovativeness. *Journal of Research in Business*, 8(1), 1-19. <https://doi.org/10.54452/jrb.1022938>
- Takım, A. (2015). *Uluslararası Ticarete Giriş: Kavram, Teori, Politika ve Uygulama*. Ekin Yayınevi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2025). *Özbekistan Ülke Profili*. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ulke-profil>
- Trade Map. (2024).
- Turgut, E. (2024). *Döviz Kurunun Belirleyicileri: Panel Veri Analizi* [Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Udovičić, A., & Marošević, K. (2024). Rule of Law and Its Effects on Economic Growth. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 22(5), 510-525. Central & Eastern European Academic Source. <https://doi.org/10.7906/indexs.22.5.1>
- Unemployment rate decreasing in Uzbekistan. (2020). *Regional Finance*, N.PAG-N.PAG. Business Source Ultimate. <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=48dd2ce5-70c7-3018-854c-857659c6581c>
- Uzbekistan Country Review. (2015, Aralık 17). <https://web.archive.org/web/20151217134327/http://constitution.uz/en/pages/aboutUzbekistan>
- WJP ROL Index. (2024). [Dataset]. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>
- World Bank. (2023). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

- Xolmuratov Salimbek Eshbekovich. (2021). Increasing the Employment Level of the Population of the Republic of Uzbekistan. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*; Vol. 6 No. 12 (2020): *JournalNX*; 278-2852581-4230. OAIster. <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=196d9dae-34bd-3089-b260-35b608d6b472>
- Yılmaz, M. (2023). Doğum Oranı ve Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi—Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 93-102. <https://dergipark.org.tr/en/pub/neusbf/issue/78682/1296248>

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKİYE

Zöhre Demir¹

1. GİRİŞ

Türkiye, tarihi süreç içerisinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve gelişmesine ortam sağlamıştır. Bu uygarlıklar arasında Frigler, Hititler, İyonyalılar, Lidyalılar, Persler, Urartular, İskender, Roma, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi önemli kültürel yapılar var olmuştur (Doğan ve Sertkaya Doğan, 2022).

Türkiye ekonomisi, tarih boyunca uğradığı değişimlerle bugünkü makroekonomik yapısını şekillendirmiştir. Bu değişimin temelleri, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Karabağ (2017) çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik düzenin ağırlıklı olarak toprağa ve tarımsal üretime dayalı olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayinin mikro ölçekli atölyelerde, büyük ölçüde insan gücüyle faaliyet gösterdiğini ve tarımın ağırlıklı olarak yerel piyasalara odaklı üretim sağladığını da söz konusu çalışmada ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, bu köklü ekonomik düzenin değişimi daha hızlı gelişmiştir. 1923 senesinde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi bu değişimin ilk önemli adımlarından biri olmuştur. Özel sektör odaklı gelişmeleri destekleyen ve liberal ekonomi anlayışını esas alan bu kongre aynı zamanda Türkiye'nin kalkınma hedeflerinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda kongre sonrasındaki dönemde, 1927'de çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu ile sanayi alanında önemli bir kalkınma hamlesi başlatılmış, dış ticaret politikaları doğrultusunda yerli üretimi olmayan tarım, makine ve araç ekipmanlarının gümrük vergileri düşürülerek sanayi üretiminin teşvik edilmesi planlanmıştır (Aslan, 2023).

1930'lu yıllar itibarıyla, devletin sanayileşme politikaları I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile daha belirgin bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde kamu sektörü, sanayi ve madencilik gibi sektörlerle önemli yatırımlar yapılmış; sermaye, sanayi sektörüne yönlendirilmiş ve bu doğrultuda devletin sanayileşme hamlesinde belirleyici bir rol üstlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, yurtiçi hammaddelerle desteklenen sektörlerde temel sanayi kolları geliştirilmiş; Sümerbank ve Etibank gibi kamu kurumlarının kurulması planlanmıştır

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, zohredemir3@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2374-1098>

(Kalyoncu, 1999). Ancak aynı dönemde Türkiye, devletin öncülüğünde liberal ekonomi politikalarını sürdürmeye çalışırken 1929 Büyük Buhranı meydana gelmiştir. New York Finans Borsası'nın gerilemesiyle başlayan bu kriz, tarım ürünlerinin fiyatlarının ciddi bir şekilde düşmesine neden olurken, ihracatının büyük bir kısmı tarım ürünlerinden oluşan Türkiye'nin ekonomisine büyük ölçüde zarar vermiştir. Ayrıca ülkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar da ekonomik krizi derinleştirmiştir (Memiş, 2020).

Bu ekonomik çöküşün hemen ardından, 1939-1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşı döneminde ağırlıklı olarak uygulanan devletçi politikalar yavaşlamış, Türkiye ekonomisi savaşın yarattığı ekonomik zorluklar ile mücadele etmiştir. Savaş süresince yaşanan hem siyasi hem de ekonomik güçlükler, özellikle iktisadi ve politik alanlarda olmak üzere birçok politikanın benimsenmesine neden teşkil etmiştir (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019). Bu politikalardan ilki 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu, diğeri ise 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunudur (Öztürk, 2013).

1950'li yıllar, ekonomide planlı kalkınmanın ve liberal politikaların uygulandığı bir dönemi ifade etmektedir. Bununla birlikte, savaş etkilerinin geride bırakıldığı bu dönemde tarımda makineleşme ilerlemiş, ithalat hız kazanmış ve ekonomi canlanmıştır (Bağır, 2022).

1980'li yıllarda Türkiye ekonomisi köklü bir değişim sürecinden geçmiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte Türkiye, uzun yıllar uyguladığı "ithal ikameci" sanayileşme politikasını terk ederek, yerine "ihracata dayalı büyüme" politikasını benimsemiştir (Daşbaşı vd., 2019). Bu nedenle bu kararlar, Türkiye'nin globalleşme sürecinde atılmış önemli bir adım olarak kabul edilir ve ekonomi bu adımlarla birlikte makroekonomik açıdan sürekli değişkenlik gösteren bir döneme girmiştir. Bu bağlamda Sarı Aksakal (2023) çalışmasında, bu kararların kapitalist devlet yaklaşımını hedeflediğini belirterek, serbest piyasa mekanizmasına müdahaleyi minimize etmeyi ve kamunun sağlık ve eğitim gibi sosyal alanlarda etkisini azaltmasını amaçladığını öne sürmekte ve tarıma verilen desteği önemli derecede azaltarak beraberinde özelleştirme politikalarının hayata geçirilmesine de katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisinin oldukça zorlu bir dönemden geçtiği yıllar olarak 2000 'li yıllar dikkat çekmektedir (Aslan, 2023). Bu dönemde, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de olmak üzere iki büyük kriz meydana gelmiştir. Akın (2017) çalışmasında, Kasım 2000 krizinin, başlıca bankacılık sektöründe olumsuz yansımalarla yol açtığını ve bu durumun, Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca yetersiz yönetilen bu sürecin sonrasında ülkenin, Şubat 2001'de ikinci bir krizle karşı karşıya kaldığını ve bu krizin, bankacılık sektöründe olumsuz gelişmelere neden olduğunu ve de artan maliyetlerden ötürü ekonomiyi daha da olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden itibaren sahip olduğu stratejik konumu itibarıyla önem arz eden bir bölgede konumlanmaktadır (Gündoğdu, 2023).

Ülke, eski kıta karaları olarak isimlendirilen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında, Akdeniz Havzası içinde yer almakta ve bu durum jeopolitik önemini arttırmaktadır (Kaya, 2017).

Türkiye'nin topraklarının büyük bir kısmı Asya kıtasında konumlanmış ve 759,500 km² yüzölçümüne sahiptir, bununla birlikte topraklarının küçük bir kısmı ise Avrupa kıtasında konumlanmış ve 24,500 km² yüzölçümüne sahiptir. Asya Kıtası'nda bulunan topraklarına Anadolu, Avrupa kıtasında yer alan topraklarına ise Trakya ismi verilmektedir. Ayrıca Türkiye, bünyesinde bulundurduğu boğazlarla Karadeniz ve Akdeniz arasında bulunması sebebiyle de büyük bir öneme sahiptir (Doğan ve Sertkaya Doğan, 2022).

Türkiye, stratejik konumu itibarıyla çevresindeki siyasi ve ekonomik gelişmelerden hem doğrudan etkilenmekte hem de bu gelişmeleri yönlendiren bir ülke konumundadır. Ayrıca, iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi etkileşimleriyle diğer ülkelerle iş birlikleri de sağlamaktadır (Dilek & İmamoğlu, 2023).

Türkiye, ekvator esas alındığında 36°-42° kuzey enlemleri, Greenwich esas alındığında ise 26°-45° doğu boylamları arasında konumlanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Greenwich bazında doğuda, ekvator bazında ise kuzey yarımkürede yer alan bir ülke konumundadır (Özey, 2002).

Türkiye, 85 milyon 372 bin 377 kişi nüfusu ile nüfus yoğunluğuna göre 194 ülke arasında 18. sırada bulunurken, dünya genelindeki nüfusun %1,1'ini oluşturmaktadır. (TÜİK, 2024a). 31 Aralık 2023 verilerine göre Türkiye nüfusu, önceki yıla nazaran 92 bin 824 kişi artış göstererek 85 milyon 372 bin 37 nüfusa erişmiştir. Genel nüfusun % 49,9'unu kadınlar oluştururken, % 50,1'ini ise erkekler oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

Yeraltı kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Türkiye, aynı zamanda dünyanın en zengin enerji kaynaklarının dolayında yer almakta ve bu kaynakların önem arz eden tüketim bölgelerine taşındığı önemli taşıma hatları üzerinde yer alması bakımından kritik bir öneme sahiptir. Bilhassa, krom ve bor minerallerini bünyesinde bulundurması nedeniyle dünya çapındaki rezervlerin kayda değer bir bölümünü barındıran Türkiye'nin bir bölümünü faaliyete geçirdiği ve geri kalan kısmı ise yer altındaki rezervlerinde taşıdığı pek çok kaynağa sahiptir.(Çelik, 2020). Ayrıca, sınırlı fosil yakıt rezervlerini bünyesinde barındıran Türkiye, düşük verimli linyit kaynakları haricinde kayda değer herhangi bir rezervi bünyesinde bulundurmamaktadır (Coşkun & Carlson, 2010).

Coğrafi konumu itibarıyla enerji ihtiyacının büyük bir kısmını dışarıdan karşılayan Türkiye, enerji dönüşüm sürecinde de kilit rol üstlenmektedir. Ayrıca, Orta Doğu, Orta Asya, Doğu Akdeniz ve Hazar Denizi'nin kesişim noktasında yer almasından dolayı da stratejik bir ülke konumunda olan Türkiye sahip olduğu boğazlarla birlikte, dünya genelindeki petrolün % 3'ünü bünyesinde bulundururken, ülkenin doğalgaz kaynaklarının taşımacılığındaki önemini de büyük ölçüde arttırmaktadır (Yılmaz Bozkus, 2019).

1. Türkiye Ekonomisinde Enflasyon

Yeni klasik iktisat anlayışı enflasyonun, paranın değerinde meydana gelebilecek bir artış olarak satın alma gücü paritesinin yükselmesine sebep olan bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelebilecek sürekli artışlar enflasyon olarak nitelendirilebilir (Ali, 2015).

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde enflasyon genel olarak Türkiye ekonomisinin başlıca önem arz eden sorunlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ekonomisinde, 1929-1938 arasındaki dönemde enflasyon yerine deflasyonun hâkim olduğu gözlenmiştir. Bu durumun nedeni, ekonomik yapının dinamikleri, dışsal faktörler ve aynı zamanda tedbirli ekonomi politikaların uygulanmasından kaynaklanmıştır. Bu dönemin ardından, 1948-1954 ve 1963-1969 seneleri haricinde Türkiye ekonomisi enflasyonla uzun süre mücadele etmiştir (Öngel vd., 1997).

1970'li yılların sonlarına yaklaşıldıkça, fiyatlar genel seviyesindeki artış oranları iki haneli seviyelere ulaşmış bunun sonucunda fiyat istikrarı konusu ciddi bir problem olmuştur (Nebioğlu & Soybilgen, 2023). Bu dönemde Türk lirasının değer kaybı ve petrol fiyatlarındaki yükseliş; ithal sermaye mallarının maliyetinin artmasına yol açarak yüksek enflasyon sürecine zemin hazırlarken; kredi hacminde meydana gelen artış ve sermaye araçlarının sanayi dışındaki alanlarda kullanılması da enflasyonist baskıları daha da derinleştirmiştir (Erçel, 1999, aktaran Çetintaş, 2020).

1980'li yıllarda enflasyonun zirveye ulaşmasıyla beraber Türkiye, yüksek enflasyonu kontrol altına almak için Türk lirasını % 50 oranında devalüe etmiş ve sabit döviz kuru sisteminden sürünen parite sistemine geçmiştir (Göçer vd., 2016). Bu değişikliklerin ardından fiyatlar genel seviyesindeki yükselişleri kontrol altına almak için 24 Ocak 1980 Kararlarını yürürlüğe konmuştur (Yeldan, 1997). Bu kararlar doğrultusunda, Türk lirasının değeri ciddi oranda düşürülmüş, KİT ürünlerine fiyat artışı uygulanmış, tarıma yönelik sübvansiyonlar düşürülmüş ve faiz oranları arttırılmıştır (Aydoğan, 2024). 1980'li yıllar Türkiye ekonomisinin görece küçük bütçe açıklarına rağmen ağır dış borç yükü ve hızla artan döviz kuru nedeniyle yüksek fiyat artışı sorunlarıyla karşılaştığı bir dönem olarak ortaya çıkarken, 1990'lı yıllar

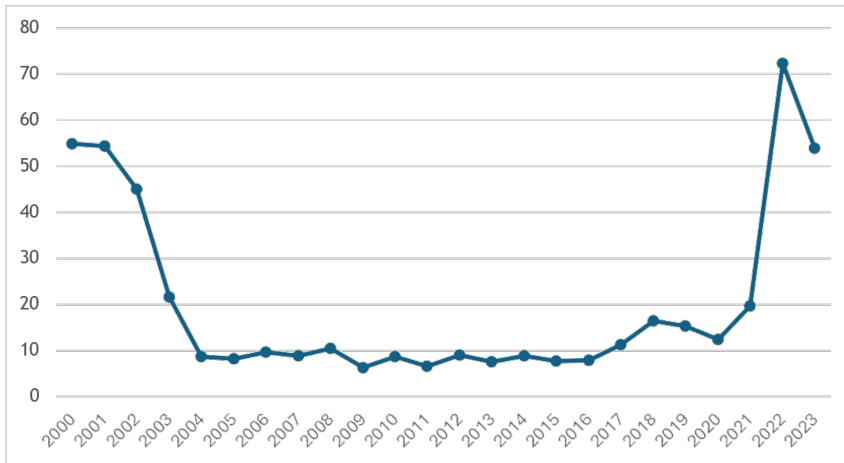
ise bu yüksek enflasyon sorunun devam ettiği ve istikrarsızlığın devam ettiği bir dönem olmuştur (Demirgil, 2019).

Merkez Bankası 1990 yılları arasında yürürlüğe koyduğu, 1990 ve 1994 yıllarını kapsayan orta vadeli programıyla enflasyonun düşürülmesini amaçlamıştır. Ancak bu plan, 1990 yılında belirlenen ekonomik hedeflerle uyumlu olmasına rağmen, ulusal ve uluslararası gelişmelerin meydana getirdiği olumsuzluklar nedeniyle program başarıya ulaşamamıştır. Bu durum, ekonomik istikrarı sağlayabilmek amacıyla fiyatlar genel seviyesindeki artışın önüne geçmek için 2002'li yıllarda 'Enflasyon Düşürme Programı'nın uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Orhan ve Erdoğan, 2008, aktaran Akbakay Zeki, 2020).

Enflasyonu Düşürme Programı piyasalara olan güveni artırarak olumlu bir atmosfer yaratmış; böylece faiz oranlarında düşüş yaşanmış, ülkeye duyulan güven artmış, piyasalarda canlanma gözlemlenmiş ve sermaye akışlarının tekrardan yönelmesi mümkün olmuştur (Saykal, 2018). 2002'li yılların sonunda Türk lirası güçlenmiş ve cari işlemler açığında artış gözlemlenmiştir. 2006'lı yıllarda cari işlemler açığının milli gelire oranı % 8,6 oranıyla artış kaydetmiştir. Bu durum, fiyatlar genel seviyesinde önemli bir düşüşe neden olmuştur (Günel, 2007, aktaran Göktaş, 2010). 2005 senesinde Türk Lirasından altı sıfır kaldırılmış ve Yeni Türk Lirası uygulamaya koyulmuş, bu durum fiyat istikrarına olan bağlılığın bir göstergesi olmuştur. (Göktaş, 2010)

Aşağıdaki Grafik 1 incelendiğinde Türkiye'nin 2000 ile 2023 yılları arasındaki enflasyon oranlarındaki önemli değişimler gözlemlenmektedir.

Grafik 1: 2000-2023 Enflasyon Oranları

Kaynak: Dünya Bankası (2023)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Genel olarak grafikten de görüldüğü üzere, 2000 ve 2021 seneleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası amaçladığı enflasyon oranlarına çoğunlukla erişememiştir. Bu durumun başlıca sebebi küresel kriz sonrası fiyat

istikrarının sağlanamamasıdır (Aydın, 2022). Ayrıca TCMB (2023)'nin raporuna göre, 2023 senesinde fiyatlar genel seviyesindeki artış kayda değer bir şekilde yükseliş kaydetmiştir. Bu dönemde Türk Lirasının devalüasyona uğraması ve fiyatların artmasına neden olan faktörler, fiyatlara çabucak yansımıştır.

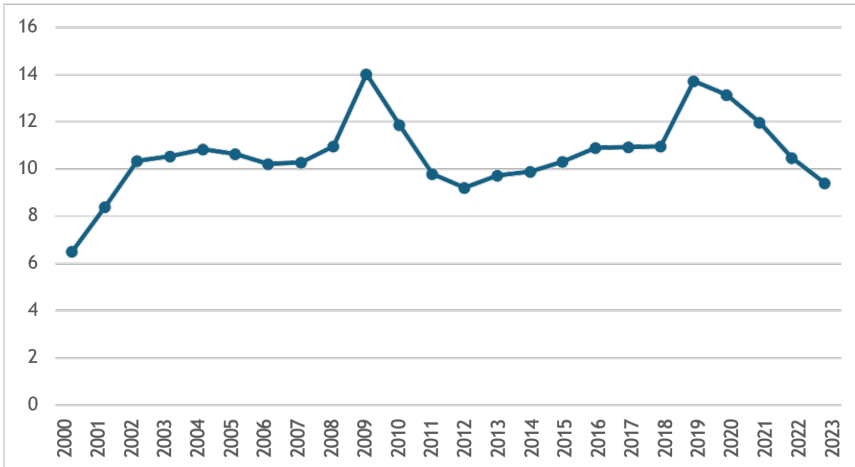
2. Türkiye Ekonomisinde İşsizlik

İşsizlik, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya geldiği en temel ekonomik sorunlarından biridir (Alper, 2008). Ülgen (2006)'e göre çağdaş toplumda işsizlik, yalnızca yetersiz eğitim kaynakları ve nüfus ile ilişkilendirilen gelişmekte olan ülkeler için değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de önemli bir zorluk teşkil etmektedir.

İşsizlik sorunu her geçen gün artmakta ve Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından biri haline gelmektedir. Bu aşamada hükümetlerin politikaları önem teşkil etmektedir (Tekin, 1993). Bu bağlamda, her ulus toplumun yaşam standartlarını yükseltecek ve istihdamı arttıracak politikaları hayata geçirmelidir (Songur vd., 2023).

Türkiye iş gücü piyasasında, işgücü içindeki katılım oranı, sanayileşme ve kentleşmenin bir sonucu olarak, işsizlik oranındaki artışla eşzamanlı olarak 1960'lardan bu yana bir düşüş yaşamıştır. 1960'lı yıllarda işsizlik oranı yaklaşık olarak % 3 seviyelerindeyken, bu oran 1980'li yıllarda ekonominin serbestleşmesiyle % 8'e yükselmiştir. (Filiztekin, 2009). 2000 yılında hızlanan ekonomik genişleme döneminin ardından Türkiye, Kasım 2000 ve Şubat 2001'deki mali krizler nedeniyle önemli zorluklarla karşılaşmış, bu durum 2001 yılında ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak 2000'li yıllarda işsizlik oranı % 6.5 iken, 2001'li yıllarda % 8.4'e yükseliş göstermiştir (TCMB, 2001).

Grafik 2: 2000-2023 İşsizlik Oranları

Kaynak: Dünya Bankası (2023)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 2’de de görüldüğü üzere Türkiye Ekonomisi, 2002 ve 2006 yılları arasındaki süreçte istikrarlı bir büyüme kaydetmiş olmasına karşın işgücü yaratma kapasitesi oldukça düşük bir seviyede kalmıştır (Bilgin ve Kilicarslan, 2008).

2001’li yıllarda “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile fiyatlar genel seviyesindeki artış denetim altına alınmış, bu doğrultuda devletin bütçe açığı ve borç yükü dengelenmiş ve ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Fakat işsizlik oranlarının yüksek seyri, 2008 ekonomik krizi sebebiyle daha da artış göstermiş, bu oranlar 2009’lu yıllardan sonra düşüş göstermeye başlamıştır (Uğurlu Yazıcı, 2018). Bu dönemde % 14’lere çıkan işsizlik oranı, 2012 yılında azalış gösterse de devam eden süreçte yeniden yükseliş trendine girmiştir. 2012’li yılların ortası itibarıyla en düşük seviyeye gerileyen işsizlik oranı, 2014 yılının üçüncü çeyreğinde % 10.4’e yükselmiştir (Erceylan ve Akpiliç, 2015). Türkiye’de 2013 yılından itibaren işsizlik seviyesinde belirgin bir artış trendi gözlemlenmiştir. 2018 yılında ise bu oran % 11.14 olarak tespit edilmiştir (Etçi ve Karagöl, 2019).

3. Türkiye Ekonomisinde GSYİH Gelişimi

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), belirli bir dönemde bir ekonomi içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini temsil eder (Erdoğan, 2020).

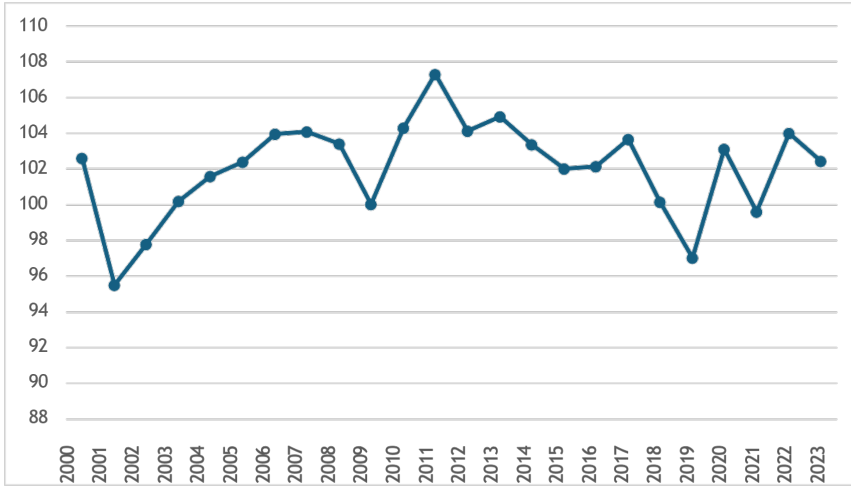
Türkiye ekonomisi farklı dönemler itibarıyla incelendiğinde; Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye’deki Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) cari faktör fiyatları üzerinden 1078,2 milyon Türk Lirası olarak kaydedilmiştir. 1923’ten 1929’a kadar GSYİH hızlı ve tutarlı bir yükseliş sergilemiştir. Bu dönemde GSYİH’nin yıllık büyüme oranı ortalama yaklaşık % 17 civarlarındayken, tarım sektörü % 125,8, sanayi sektörü % 66,9 ve diğer sektörler % 96,1 oranında büyüme sergilemiştir. Bu veriler, tarım sektörünün, sanayi ve hizmet sektörlerine kıyasla daha hızlı bir büyüme kaydettiği görülmekle birlikte, 1929 Küresel Ekonomik Buhranı ile kötü hava koşullarının yarattığı olumsuzluklar sonucu tarım sektöründe kayda değer azalmalar yaşanmıştır (Şahin, 2009, aktaran Carık, 2009). 1981 ile 1983 yıllarını kapsayan süreçte ekonomik istikrar sağlanmasıyla birlikte, 1980 yılında 2.9 milyar dolar seviyesinde olan ticaret hacmi, 1985 yılı itibarıyla 8.3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1981 ve 1986 yıllarını kapsayan dönemde ise yıllık ihracat odaklı büyüme artışı % 5.5 seviyesinde izlenmiştir (Celasun, 1994).

1988 ve 2004 yılları arasındaki süreçte ülke ekonomisi yerel ve ulusal sebeplerden ötürü çeşitli ekonomik krizlerle karşı karşıya gelmiştir. Bu krizlerden ilki, Körfez Savaşı’nın yarattığı olumsuz etkilerden kaynaklanmış, bu dönemde büyüme oranı % 0,35 seviyesine inmiştir. Bir diğer ekonomik kriz

ise 1994 yılında, Türkiye'nin iç sorunlarından kaynaklı meydana gelmiştir. Bu krizin olumsuz bir yansıması olarak Türk Lirası % 70 oranında devalüasyona uğramıştır. Son olarak 1999 yılında meydana gelen ekonomik kriz ise Marmara depremi ve Rusya'daki ekonomik krizin beraberinde getirdiği olumsuz etkilerden kaynaklanmış, bu dönemde büyüme oranı % 6,08 azalış göstermiştir. (Berument vd., 2009).

Aşağıdaki Grafik 3'ten de görüldüğü üzere 2000 ile 2021 yılları arasında büyüme oranları inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2021 yılında global ekonomideki zayıf büyüme eğilimi varlığını sürdürmüş, 2001 ve 2019'lu yıllarda büyüme oranları negatif seviyelere inmiştir. 2016 yılında iç talep büyümeyi teşvik ederken, net ihracat büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Terör eylemleri, jeopolitik gerilimler ve diğer benzer etmenler emtia ihracatını, turizm sektörünü olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomik faaliyetleri yavaşlatmıştır. 2018'den 2021'e kadar olan dönemde COVID-19 salgını enflasyonist baskıları şiddetlendirmiş ve bu durum büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir (Sevinir, 2024). Ayrıca Türkiye, 2015 yılından sonraki dönemde karşı karşıya geldiği mültecî akınları ve jeopolitik sıkıntılara rağmen 2016 ve 2022 seneleri arasında büyümesini devam ettirmiş ve 2020 yılında G20 ülkeleri arasında % 1,9'luk yükselişle belirgin bir büyüme kaydetmiştir (Altay, 2024).

Grafik 3: 2000-2023 GSYİH Oranları

Kaynak: Dünya Bankası (2023)'nın verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

4. Türkiye'nin Dış Ticareti

Bağımsızlık savaşının kazanılmasının ardından, yeni kurulan Türkiye Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı sanayisi gelişmemiş ve tarım ağırlıklı bir ekonomi ile karşı karşıya kalmıştır; bu nedenle toplum, geçimini geleneksel tarım yöntemleriyle sürdürmeye çalışmış ve yenilikçi ürünler

yerine ithal malları korumayı hedefleyen bir gümrük rejimi benimsemiştir. Bu dönemde sanayi sektörü ekonomide büyük bir yer tutmamış, mevcut sanayi çoğunlukla tarım ürünlerini işleyen işletmelerden oluşmuş, ticaret sektörü ise milli gelirden belirli bir paya sahip olmasına rağmen gelişmemiş bir yapıda kalmıştır (Büyükerşen, 1997).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisi anlayışını benimseyen Türkiye, 1930'lu yıllardan itibaren Küresel Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle devletçi bir yaklaşıma yönelmiştir. 1929 Küresel Ekonomik Buhranının etkisiyle 1933 ve 1938 yılları arasında planlı devletçilik anlayışı benimsemiş ve ithalatın yerine yerli üretimi teşvik edici politikalar hayata geçirilmiştir (Demircioğlu, 2009). Planlı ekonomi döneminin ardından 1940 yılında Ulusal Koruma Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, dış ticaret tamamen denetim altına alınmış; ithal edilen malların cinsi, çeşitleri ve miktarı devlet yetkilileri tarafından kararlaştırılmaya başlanmıştır (Demircioğlu, 2009).

1950 yılında ise Türkiye, Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) üyesi ülkelerin ithalat verilerini baz alarak serbest ticaret uygulamalarını ve "serbest ithal malları listesini" hayata geçirmiş, böylelikle Türkiye'nin ithalatının % 60'ı serbest hale getirilmiş, kalan % 40'lık kısmı ise EPU üyesi olmayan ülkelerle yapılan ticarete ayrılmıştır. (Aykut Seymen, 2000). 1950'li yılların başında belli başlı mallar haricinde ithalat üzerindeki engeller kaldırılarak daha liberal bir dış ticaret politikası benimsenmiştir. 1950 ve 1952 yılları arasında ise bu serbestleşme süreci hızlanmıştır. Fakat 1953 yılına dek süregelen bu politika, döviz sıkıntısının artması nedeniyle kademeli olarak sonlandırılmıştır. Bu dönemde artan ithalat talebi, ihracatın daralmasına ve döviz sıkıntısının derinleşmesine zemin hazırlamıştır. (Takım, 2012).

Devletçi ekonomik anlayışın hâkim olduğu 1960'lı yıllarda, Devlet Planlama Teşkilatı dış ticareti yönlendirmek amacıyla Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlamıştır. Bu planlardan ilki tasarruf yatırım açığını kapatmayı hedeflemiştir. Bu süreçte döviz gelirlerini artırmak, yeni sanayi kollarının gelişimini desteklemek, sermaye mallarının ithalatını sağlamak ve Türkiye'nin ihracat yapısını geliştirmek gibi stratejik hedefler belirlenmiştir. 1960'larda özel yabancı sermayeyi çekmeye yönelik çabalar olsa da yabancı yatırımlar ve döviz gelirlerinde kayda değer bir artış sağlanamamış ve ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi ihracata kıyasla daha fazla öncelik kazanmıştır (Alparslan & Ökte, 2023).

Tablo 1: 2000-2023 Dış Ticaret İstatistikleri (Bin \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET HACMİ	DIŞ TİCARET DENGESİ	İİKO
2000	27.774.906	54.502.821	82.277.727	-26.727.914	51.0
2001	31.334.216	41.399.083	72.733.299	-10.064.867	75.7
2002	36.059.089	51.553.797	87.612.886	-15.494.708	69.9
2003	47.252.836	69.339.692	116.592.528	-22.086.856	68.1
2004	63.167.153	97.539.766	160.706.919	-34.272.613	64.8
2005	73.476.408	116.774.151	190.250.559	-43.297.743	62.9
2006	85.534.676	139.576.174	225.110.850	-54.041.499	61.3
2007	107.271.750	170.062.715	277.334.464	-62.790.965	63.1
2008	132.027.196	201.963.574	333.990.770	-69.936.378	65.4
2009	102.142.613	140.928.421	243.071.034	-38.785.809	72.5
2010	113.883.219	185.544.332	299.427.551	-71.661.113	61.4
2011	134.906.869	240.841.676	375.748.545	105.934.807	56.0
2012	152.461.737	236.545.141	389.006.877	-84.083.404	64.5
2013	151.802.637	251.661.250	403.463.887	-99.858.613	60.3
2014	166.504.862	251.142.429	417.647.291	-84.637.567	66.3
2015	150.982.114	213.619.211	364.601.325	-62.637.098	70.7
2016	149.246.999	202.189.242	351.436.241	-52.942.243	73.8
2017	164.494.619	238.715.128	403.209.747	-74.220.509	68.9
2018	177.168.756	231.152.483	408.321.239	-53.983.726	76.6
2019	180.832.722	210.345.203	391.177.924	-29.512.481	86.0
2020	169.637.755	219.516.807	389.154.562	-49.879.052	77.3
2021	225.214.458	271.425.553	496.640.011	-46.211.095	83.0
2022	254.169.748	363.710.575	617.880.322	-109.540.827	69.9
2023	255.627.429	361.966.913	617.594.342	-106.339.484	70.0

Kaynak: TÜİK (2024b) ve TÜİK (2022) verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

***Çalışmada 2000-2012 yıllarına ilişkin veriler özel ticaret sistemi, 2013-2023 yılları arasındaki veriler ise genel ticaret sistemine göre incelenmiştir.**

Yukarıdaki Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'nin 2000 ila 2023 yılları arasında dış ticaret istatistiklerinde kayda değer değişimler yaşandığı gözlemlenmektedir.

2000'li yıllar küresel ticarete ve ekonomik büyümede güçlü bir toparlanma dönemi olarak öne çıkmıştır. Ancak, ham petrol fiyatlarındaki belirgin yükselişler maliyetler üzerinde baskı yaratmış, Euro/Dolar paritesinde

Euro'nun değer kaybetmesi gibi dış etkenler ihracattaki hedeflenen artışın önüne geçmiştir. İç piyasadaki daralma ve devalüasyonla sağlanan kur avantajı, 2001'de ihracat ve dış ticaret yükseliş göstermesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde ihracat, bir önceki yıla kıyasla %12.3 yükseliş kaydederek 31.3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracatın ivme kazanmasında bölgesel ticaretin güçlendirilmesine yönelik faaliyetler ve buna ek olarak pazarlama ve tanıtım odaklı girişimler büyük bir rol oynamıştır. 2001'de ithalat ise bir önceki yıla kıyasla 41.4 milyar dolara ulaşmıştır (Makaroğlu, 2006).

2000 senesinde ithalatla %34 oranında yükseliş yaşanmış olsa da Kasım 2000 ve Şubat 2001'deki ekonomik krizler döviz kurlarının yükselmesine ve ithalatın %24 oranında azalmasına neden olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda ithalat yeniden yükseliş göstermiş ve 2005'te ihracat %16.2, ithalat ise %19.5 oranında yükselmiştir. Bu oranlar önceki yıllara kıyasla daha sınırlı kalsa da 2005 ve 2006 yıllarında ciddi bir ekonomik kriz yaşanmadan gerçekleşmesi açısından dikkate değerdir (Özçalık, 2007).

2001 krizinin ardından iç talebin daralması, Türk ihracatçılarına dış pazarlara açılmaya teşvik etmiştir. 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde ise Türk mallarına olan uluslararası talebin artması ve işgücü maliyetlerindeki azalış, ihracat hacmini artırmıştır. 2004 ve 2006 yılları arasında yürürlüğe konulan İhracat Stratejik Planı sayesinde, Türkiye dünya ticaretinde daha güçlü bir aktör haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye, istikrarlı bir büyüme sağlarken ürün çeşitliliğini artırmış ve Ortadoğu ile Afrika gibi yeni pazarlar Türk ihracatçılarına önemli fırsatlar sunmuştur. Bunun yanı sıra, 2004 yılında Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması, ülke ekonomisine olan güveni pekiştirmiş ve bunun sonucunda yabancı yatırımların artmasına da ciddi katkılar sağlamıştır (Alparslan ve Ökte, 2023).

2005 ve 2006 yıllarında ihracat ve ithalatın artış oranları önceki yıl ile benzer seviyelerde seyrederken ihracat ise 2007 yılında %25.3 oranında bir yükseliş kaydederek 107.2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, ihracatın ilk kez 100 milyar doları aştığı ve dünya ihracatındaki payının %0.7 ulaştığı bir yıl olarak kaydedilmiştir. 2008 yılında ihracat 132 milyar dolara yükselmiş ve dünya ihracatındaki payı %0.8 seviyesine yükselmiştir. 2002 yılı sonrasında Türkiye'nin ihracatı ve ithalatında belirgin artışlar gözlemlenmiş, bu eğilim 2008 yılının son çeyreğine kadar devam etmiştir. Ancak, 2008 Ekim ayı itibarıyla küresel ekonomik krizin etkisiyle dış ticaret düşüşe geçmiş, demir çelik ve otomotiv sektörleri olumsuz etkilenmiştir. 2009 yılı itibarıyla ise ABD'de meydana gelen Mortgage Krizi finansal piyasaları derinden etkileyerek dış ticarete ciddi düşüşler yaşanmasına neden olmuş, bu dönemde ihracat %22.6, ithalat ise %30.3 seviyesinde azalış kaydetmiştir (Şimşek, 2010; Acar, 2013).

Türkiye'nin ihracatı 2000 ile 2014 yılları arasında yaklaşık 6 kat artarak 2014 yılında 157,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Sungur, 2015). 2010 yılında yaşanan ekonomik toparlanmanın etkisiyle ihracat yeniden yükseliş trendine girmiş fakat Türkiye ekonomisinin başlıca sorunlarından biri dış ticaret açığı devam etmiştir (Köksal, 2016). Bu dönemde ithalat, dış talebin güçlenmesiyle önemli ölçüde artmış ve %31.6 oranında yükselerek 185 milyar dolar seviyesine erişmiş, ihracat ise bir önceki yıla kıyasla %11.5 yükselerek 102 milyar dolardan, 114 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Ancak ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2009 yılına kıyasla %11.1 puan gerileyerek %72.5 seviyesinden %61.4 oranına düşmüştür (TOBB, 2010).

2011 yılı itibarıyla dış ticaret hacmi bir önceki yıla kıyasla %25.5 yükseliş kaydederek 375.8 milyar ABD dolarına erişmiştir. Bu değer %64,1'i ithalattan (240,8 milyar ABD doları), %35.9'luk kısmı ise (135 milyar ABD doları) ihracattan kaynaklanmıştır (Istanbul Chamber of Commerce, 2012).

Karagöl (2019) çalışmasında Türkiye'nin küresel ekonomik kriz sonrası değişen ekonomik dengeleri doğru bir şekilde değerlendirerek pazar çeşitlendirme adımlarıyla ihracattaki büyüme ivmesini sürdürdüğünü belirtmektedir. Bu doğrultuda, Orta Vadeli Program (OVP) kapsamında 2012 yılı için belirlenen 148.5 milyar dolarlık ihracat hedefinin üzerine çıktığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda, ihracattaki artış ve iç talepteki daralma sonucunda ithalatın azalmasıyla birlikte 2011'de % 56 seviyesinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranının, 2012'de %64.5 seviyesine ulaşarak son üç yılın en yüksek oranına eriştiğini belirtmektedir.

2013'te ise mal ihracatındaki yükselişe rağmen altın ihracatında yaşanan gerileme nedeniyle toplam ihracat oranında bir düşüş meydana gelmiştir. Bu dönemde yaşanan, küresel ekonomik belirsizlikler ve Ortadoğu'daki krizler ihracatın azalmasında etkili olmuş ve yıl sonunda ihracat %0.5 oranında azalış kaydederek 151.8 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. İthalat ise %6.4 oranında yükseliş kaydederek 251.6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %60.3 olarak kaydedilmiştir (Uryan, 2019). Kısacası 2010, 2016 ve 2020 yılları arasında ülke ekonomisinde ihracat ve ithalat düşüş göstermiş, bu da dış ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur. (İsmayilov, 2024).

2019 ve 2020 yılları arasında dünya genelinde hem ekonomik hem de sosyal olarak yıkıcı etkiler yaratan Covid-19 pandemisi sebebiyle yaşanan kısıtlamalar ve zorluklar dış ticaret hacminde bir düşüşe yol açmıştır. Ancak, pandeminin dünya çapındaki ekonomik yıkımının ardından Türkiye, ekonomik olarak toparlanma sürecine girmiş ve 2020 yılı Haziran ayı sonrasında bu etkiler azalmaya başlamıştır. Ülke ekonomisi normalleşme süreciyle birlikte yeniden büyüme yoluna girmiştir. Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumunu

ve pandemi sürecindeki koşulları fırsata dönüştürerek ihracatında kayda değer bir yükseliş elde etmiş ve bu durum 2021 ve 2022 yılları arasında dış ticaret hacminde büyük bir artış sağlamasına olanak tanımıştır (Gülbüz vd., 2023). 2023 yılında yaşanan depremler, küresel ticaretteki daralma ve seçim sürecine rağmen ülkenin ihracatı bir önceki seneye kıyasla 0,6 oranında artarak 255,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Öte yandan ülkenin dış ticaret performansı incelendiğinde ithalat 2023 senesinde bir önceki seneye kıyasla %2.7'lik bir azalış kaydederek 363,8 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Buna bağlı olarak, 2022 senesinde %69.9 olarak kaydedilen ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2023 senesinde %70.7 seviyesine yükselmiştir (TİM, 2024).

Tablo 2: 2023 Yılında İhraç Edilen Başlıca Mal Grupları (Bin \$)

Fasıllar	İhracat Değeri			Pay(%)			Değişim 2022- 2023
	2021	2022	2023	2021	2022	2023	
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar bunların parça ve aksesuarlar	25.030.889	26.804.291	30.828.075	11.11	10.55	12.07	15
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar bunların parçaları	20.778.367	22.675.683	25.233.061	9.22	8.92	9.88	11
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler, mineral mumlar	8.516.413	16.374.408	16.388.906	3.78	6.44	6.42	0
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları; ses kayıt cihazları ve tekrar üreten cihazlar, televizyon...	12.013.669	13.705.966	15.324.532	5.33	5.39	6	12
Doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplama metaller...	10.962.200	10.206.426	13.646.812	4.87	4.02	5.34	34
Plastikler ve bunlardan mamul Maddeler	10.016.195	11.570.171	10.571.002	4.45	4.55	4.14	-9
Örme veya tığ işi giyim eşyaları ve giyim aksesuarları	10.784.069	11.011.472	10.277.582	4.79	4.33	4.02	-7
Demir veya çelikten yapılmış Eşyalar	8.802.347	10.535.543	10.050.829	3.91	4.15	3.94	-5
Demir ve çelik	17.075.722	14.628.379	8.600.174	7.58	5.76	3.47	-39
Örülmemiş veya tığ işi olmayan giyim eşyaları ve giyim Aksesuarları	7.515.499	8.464.898	8.037.311	3.34	3.33	3.15	-5
Toplam İhracat	131.495.370	145.977.237	148.958.284	58.38	57.44	58.43	7

Kaynak: TradeMap (2023) verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

***İlk 10'da yer alan fasıllar incelenmiştir.**

Yukarıdaki Tablo 2’de 2023 yılında Türkiye’nin başlıca en çok ihraç ettiği ürünler yer almaktadır. İhracatta ilk 10 fasıl incelendiğinde, bu ürünlerin çeşitliliği ve önemli sektörlere yoğunlaştığı görülmektedir.

2023 yılı itibarıyla demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların parça ve aksesuarlarının ihracatı 30.828.030 milyon dolar olarak gerçekleşerek ilk sırada yer almış ve bu grubun toplam ihracat içerisindeki payı %12.07 olarak kaydedilmiştir. Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve bunların parçalarının ihracatı ise 25.233.061 milyon dolar ile ikinci sırada yer almış ve toplam ihracat içerisindeki payı %9.88 olarak gerçekleşmiştir. Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler ve mineral mumların ihracatı ise 16.388.906 milyon dolar ile üçüncü sırada yer almış ve toplam ihracat içerisindeki payı ise %6.2 seviyesindedir. Bunu takiben, 2022 ve 2023 yılları arasındaki ihracatta en keskin düşüş %39’luk bir oran ile demir ve çelik sektöründe meydana gelmiş, bu azalışı %9 ile plastik ve bunlardan mamul maddeler ihracatı ve de %7’lik bir oran ile örme veya tığ işi giyimi izlemiştir. İhracatta en belirgin artış ise %34’lük bir oran ile doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller ve kaplama metallerinde meydana gelmiş, bunu %15’lik bir oran ile demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların parça ve aksesuarları ve de %12’lik bir artış ile de elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve tekrar üreten cihazlar, televizyon izlemiştir.

Aşağıdaki Tablo 3’te ise 2023 yılında Türkiye’nin başlıca en çok ithal ettiği çeşitli mal gruplarına ilişkin veriler yer almaktadır.

2023 yılı itibarıyla mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümlü maddeler ve mineral mumlarının aksesuarlarının ithalatı 69.113.811 milyon dolar olarak gerçekleşerek ilk sırada yer almış ve bu grubun toplam ithalat içerisindeki payı %19.1 olarak kaydedilmiştir. İkinci sırada 40.939.209 milyon dolar ile ise nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve bunların parçalarının ithalatı yer almış ve toplam ithalat içerisindeki payı %11.32 seviyesinde gerçekleşmiştir. Doğal veya kültür, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller ve kaplama metallerinin ithalatı ise 33.912.165 milyon dolar seviyesinde üçüncü sırada yer almış ve toplam ithalat içerisindeki payı ise %9.31 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, 2022 ve 2023 yılları arasındaki ithalata meydana gelen en belirgin artış %82’lik bir oran ile demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların parça ve aksesuarları sektöründe meydana gelmiş, ithalattaki bu artışı %45’lik bir oran ile doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller ve kaplama metalleri ve %29’luk

bir oran ile de elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve tekrar üreten cihazlar, televizyon izlemiştir. İthalatta meydana gelen en keskin düşüş ise %28’lik bir oran ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümlü maddeler ve mineral mumlarının aksesuarlarında meydana gelmiş, bu azalışı %17’lik bir oran ile organik kimyasallar ve %15’lik eşit orana sahip demir ve çelik ve de plastikler ve bunlardan mamul maddeler sektörü izlemiştir.

Tablo 3: 2023 Yılında İthal Edilen Başlıca Mal Grupları (Bin \$)

Fasıllar	İhracat Değeri			Pay(%)			Değişim 2022- 2023
	2021	2022	2023	2021	2022	2023	
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler ve mineral mumlar	50.691.655	96.548.926	69.113.811	18.6	26.55	19.1	-28
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar bunların parçaları	30.965.405	34.574.389	40.939.209	11.41	9.51	11.32	18
Doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplama metaller...	7.073.922	23.457.398	33.912.165	2.61	6.45	9.31	45
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların parça ve aksesuarları	15.594.819	17.678.784	32.259.906	5.75	4.86	8.92	82
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları; ses kayıt cihazları ve tekrar üreten cihazlar, televizyon...	19.966.226	21.534.334	27.823.797	7.36	5.92	7.69	29
Demir ve çelik	27.617.950	28.366.867	24.160.165	10.18	7.8	6.68	-15
Plastikler ve bunlardan mamul Maddeler	17.590.476	18.975.919	16.214.495	6.48	5.22	4.48	-15
Organik kimyasallar	9.342.105	11.119.614	9.179.386	3.44	3.06	2.54	-17
Optik, fotografik, sinematografik, ölçme, kontrol, hassas, tıbbi veya Cerrahi	4.882.571	5.243.286	6.451.011	1.8	1.44	1.78	23
Alüminyum ve bunlardan mamul Maddeler	6.592.853	7.683.146	6.292.568	2.43	2.11	1.74	-18
Toplam İthalat	190.317.982	265.182.663	266.346.513	70.6	72.92	73.56	104

Kaynak: TradeMap (2023) verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

***İlk 10’da yer alan fasıllar incelenmiştir.**

4.1. Türkiye'nin İmalat Sanayi İhracatında Yüksek Teknolojili Ürünler

Dünya genelinde artan ticaret hacmi, ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sürdürülebilir kılmak için dış ticarete daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu çerçevede, rekabet gücünü sürdürebilmek için, ülkelerin yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek ürünlerin ihracatına odaklanmaları stratejik bir gereklilik haline gelmiştir. Söz konusu ürünlerin ihracatı, yalnızca ekonomik kazanç sağlamayıp, aynı zamanda ihracatın sürekliliğini desteklemektedir (Şeker, 2019). Buna paralel olarak, Yücel (1997), ülkelerin bilim ve teknoloji alanında izledikleri politikaların, temel bilimlerde yürütülen Ar-Ge faaliyetlerinin sanayile entegrasyonunu sağlayarak ekonomik kalkınmanın sistematik ve sürdürülebilir bir yapıya ulaşmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de 1960 yılından sonra planlı kalkınma modeline geçilmesiyle beraber bilim ve teknoloji alanında kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Bu tarihten önce yalnızca yükseköğretime odaklanan politikalar, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla beraber yeni bir perspektif kazanmış, fakat sunulan çözüm önerileri güçlü ve uygulamaya geçirilebilir politikalarla yeterince desteklenmemiştir (Çelikkaya vd., 2019).

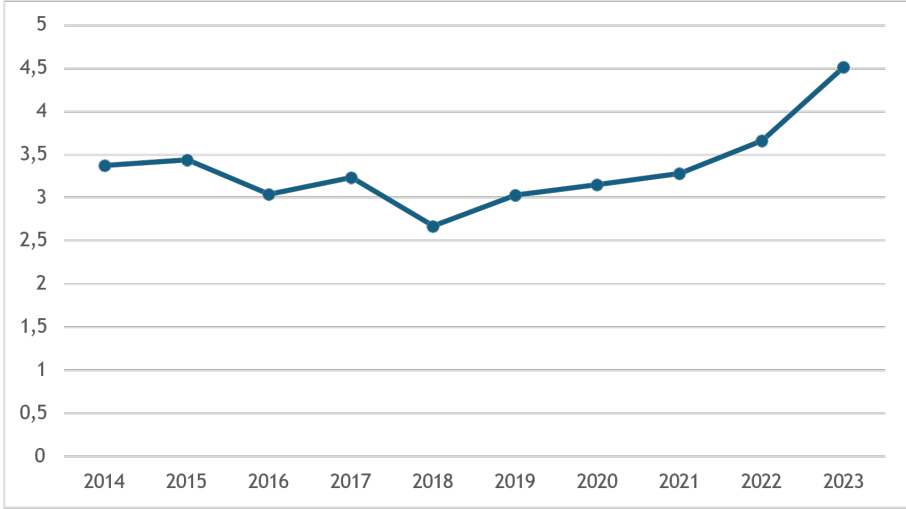
1963 yılında kurulan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türkiye'de pozitif bilimlerde Ar-Ge çalışmalarını kalkınma stratejileri doğrultusunda yönlendirmeyi, ülkenin bilimsel ve teknolojik rekabet gücünü artırmayı hedeflemiştir (TÜBİTAK, 2002). Bilhassa, savunma sanayisinde son yıllarda yüksek teknolojiye dayalı ürünlerin ihracatı dikkate değer bir şekilde artmıştır. Buna binaen Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TUSAŞ), Aselsan, Havelsan, Vestel, Nitrocare gibi önde gelen firmalar, Türkiye'nin yüksek teknoloji ihracatında önemli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir (Erdoğan ve Aydınbaş, 2020).

Türkiye, 1980'lere kadar uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikasıyla iç piyasayı koruyarak firmaları dış rekabete karşı korumuştur. Ancak bu durum firmaların inovasyon yapma motivasyonunu sınırlarken yüksek karlılık sağlamalarına olanak tanımıştır. Bununla birlikte 1980'den sonra ihracata dayalı ekonomi politikasına geçilmesiyle tüketiciler yabancı mallara daha kolay erişmeye başlamış ve yerli firmalar uluslararası rekabette zorluklar yaşamıştır. Bu açığı kapatmak üzere 1990'lı yıllarda inovasyon ve Ar-Ge odaklı politikalar hayata geçirmiştir. Bu politikalar sayesinde firmalar, yeni teknolojiler üretmeye ve araştırma faaliyetlerine yönelmeye başlamıştır. Böylece patent başvuruları, girişimcilik ve yenilikçi ürün çeşitliliği artmış bunun yanı sıra üniversiteler de akademik girişimciliğe odaklanarak sürece katkı sağlamıştır (Temel, 2023).

Türkiye, 1990 ile 2018 yılları arasında yüksek teknoloji ürün ihracatında istikrarlı bir yükseliş sergilemiştir. 1990 yılında 106 milyon dolar olarak

kaydedilen yüksek teknolojik ürünlerin ihracatı 1995 yılında 193 milyon dolara, 2000 yılında ise 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2001 ekonomik krizinin etkisiyle bu rakam 2002’de 536 milyon dolara düşen ihracat değeri, 2004 yılında yeniden 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2010 yılı itibarıyla ise yüksek teknoloji ürünü ihracatı, 2018 yılında 3.1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Sey ve Aydın, 2021).

Grafik 4: 2014-2023 Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracatı (% İmalat Sanayi İhracatı)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)’nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 4’ten de görüldüğü üzere, 2010 yılında yüksek teknoloji ürünü ihracı takriben 1,7 milyar dolar seviyesine ulaşan Türkiye, 2014 yılına kadar sürekli artış trendi sergileyerek 2,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca takip eden iki yılda azalış trendi sergilese de 2017 yılında tekrardan 3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Özen Atabey vd., 2021).

Türkiye’de yüksek teknolojiye dayalı ürün ihracatının, imalat sanayi ihracatı içindeki payı zaman içerisinde kayda değer bir değişiklik göstermemiştir. 2007 yılında bu oran % 4.45’iken, 2012 yılında % 3.35’e ve 2021 yılında ise % 3.30 seviyesine gerilemiştir (Yurdakul vd., 2022). 2022’de ise 6.4 milyar dolar seviyesinde yüksek teknoloji ürünleri ihracatı gerçekleştirmiş ve bu oran bir önceki yıla nazaran % 0.3’lük bir gerileme meydana gelmiştir. Aynı dönemde, söz konusu ürünlerin imalat sanayi ihracatındaki oranı % 2.7 seviyesindeyken, 2023’ün on aylık döneminde % 3.0 artış göstermiş ve önceki yılın aynı dönemine oranla % 20.3 oranında artış meydana gelmiştir (Vurdu, 2023).

Sonuç olarak bu veriler Türkiye’nin yüksek teknoloji ürünü ihracatında bir büyüme eğilimi olduğunu ortaya koymakta fakat bu ürünlerin toplam ihracat içerisindeki oranının halen düşük seviyede kaldığını göstermektedir (SBB, 2018). Bu durum ülkenin küresel pazarlarda rekabet gücünü yükseltmek için

yüksek teknoloji alanlarındaki Ar-Ge faaliyetlerini ve inovasyon yeteneklerini artırmasının önemini ortaya koymaktadır (Şeker ve Özcan, 2019).

5. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar

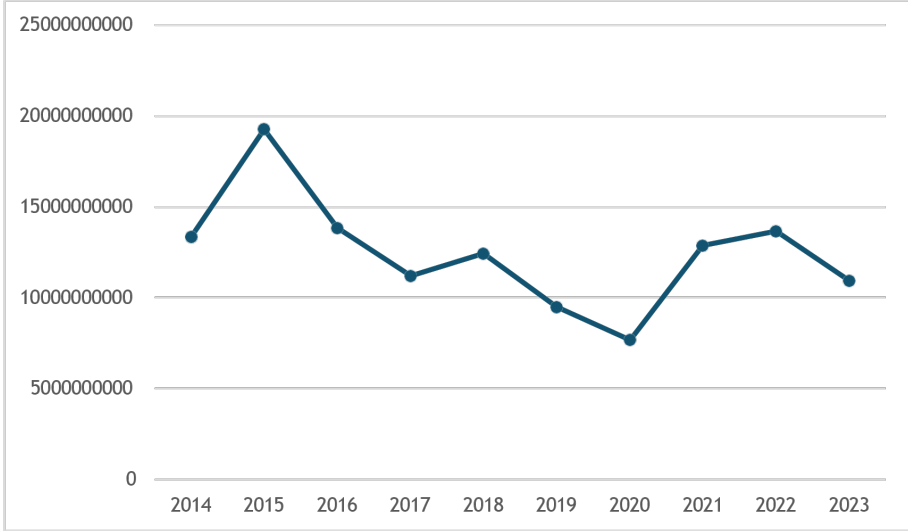
Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), bir şirketin kendi ülkesi dışında sahipliğini tamamen elinde bulundurduğu ilave bir yan kuruluş açması, yerel bir işletmenin mülkiyetini edinerek ya da ortak bir girişim başlatmak suretiyle yabancı bir ülkede kurumsal faaliyet alanı oluşturmasıdır (Moran, 2016). Bu bağlamda DYY’ler, şirketlerin yurtdışında tahvil ve hisse senedi gibi finansal araçlara yaptıkları portföy yatırımlarından ziyade şirketin ticari faaliyetlerine yönelik yatırımlar olarak ifade edilmiştir (Nakamura, 2016). Lundan (2016) çalışmasında doğrudan yatırımların yabancı portföy yatırımlarından ayrıştığını zira bu yatırım türünün sadece finansal kaynak aktarımını değil aynı zamanda teknoloji, bilgi, kültürel sermaye ve organizasyon yapısının da küresel çapta aktarımını mümkün kıldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren küresel ekonomik gelişmeler ışığında sermaye ve girişimci sınıfındaki eksiklikleri telafi etmek için yabancı yatırımları özendirme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda hayata geçirilen teşvik stratejileri ve reformlar, doğrudan yabancı yatırımlarda belirgin bir artışı beraberinde getirmiştir (Balkanlı, 2019). Aybar (2016) çalışmasında Türkiye’nin dış yatırımlarındaki artışın, ülkenin küresel ekonomik sisteme entegre olma çabalarının bir sonucu olarak değerlendirildiğini ve bu entegrasyon sürecinin 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik reformlarla ivme kazandığını ortaya koymuştur. Ayrıca Aybar (2016) çalışmasında bu kararların, ülkenin 1970’li yıllarda karşı karşıya geldiği ekonomik darboğazları gidermek, serbest piyasa odaklı bir sistem kurmak ve mevzuat altyapısını iyileştirmek için uygulamaya konduğunu, söz konusu reform sürecinin ise 1995’te Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ve de 2005’te başlatılan üyelik müzakereleriyle daha da hız kazandığını ortaya koymuştur.

Aşağıdaki Grafik 5’ten de görüldüğü üzere Türkiye’2014’te yüksek teknolojiye sahip ürünlerin ihracatı 5.4 milyar seviyesindeyken, 2023 yılında 9.1 milyar dolar seviyesine erişerek %68 oranında yükseliş kaydetmiştir. Bu süre zarfında söz konusu ürünlerin toplam ihracat içerisindeki payı %2.9 seviyesinden %3.6 seviyesine artış kaydetmiştir (ISO, 2024). Ayrıca TÜRMÖB (2023) tarafından yayımlanan rapora göre, Türkiye 2014’e kadar geçen süre zarfında Türkiye, yabancı yatırımlar açısından önemli bir çekim merkezi olmayı sürdürdüğü fakat 2014’ün ardından doğrudan yabancı yatırım girişlerinde dalgalanmalara tanık olduğu ortaya konmuştur. 2016’da ise 13.84 milyon dolar seviyesine ulaşan doğrudan yabancı yatırım girişleri, 2017’de 11.19 milyon dolar seviyesine düşmüş ve bu rakam 2018’de ise sınırlı bir yükseliş kaydederek 12.51 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Batmaz ve Yürük, 2023). Ayrıca 2020

yılında Covid-19 salgını nedeniyle dünya çapında doğrudan yabancı yatırım hareketlerinde %35 oranında bir azalış meydana gelmiş, doğrudan yabancı yatırım girişleri 7.68 milyar dolar azalmıştır (UNCTAD, 2021). Salgın sonrası canlanma döneminde ise doğrudan yabancı yatırımlar bir önceki yıla kıyasla %68 oranında yükseliş kaydederek 12.90 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (MacroTrends, t.y.).

Grafik 5: 2014-2023 DYY, Net Girişler (Ödemeler Dengesi, Cari ABD Doları)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

6. Türkiye’de Vergi Gelirleri

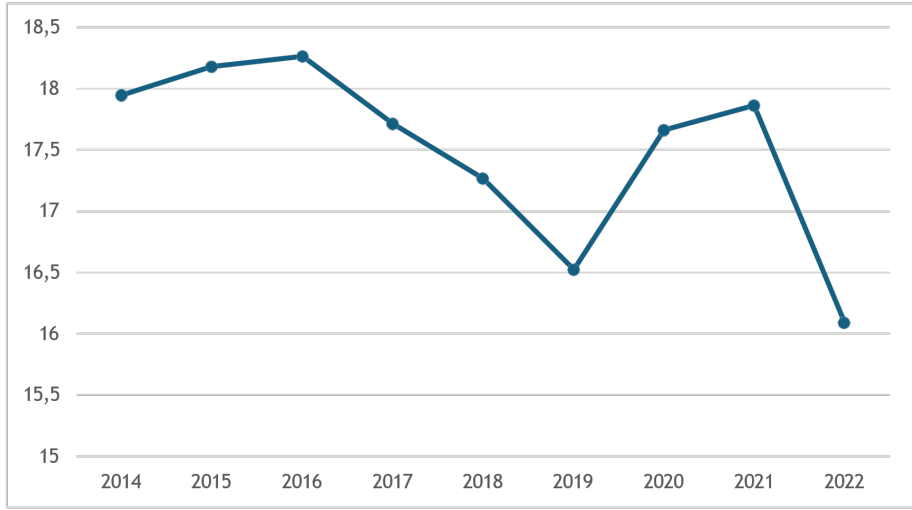
Devletlerin asli görevlerini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu finansmanın temelini oluşturan vergiler yalnızca bir kamu geliri aracı olmayıp aynı zamanda iktisadi, mali, siyasi ve sosyal açıdan etkili bir enstrümandır. Bilhassa, gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerinin % 75 ila 90’lık önemli bir bölümünü oluşturan vergi gelirleri devletlerin mali gereksinimlerinin ötesinde iktisadi, kalkınma, teknoloji ve altyapı hedeflerine ulaşmasına da katkı sağlamaktadır (Sağdıç, 2019). Bununla birlikte, vergi gelirleri her ne kadar kalkınmaya olumlu katkılar sağlasa da kimi durumlarda olumsuz etkilere de yol açabilmektedir. Bu bağlamda, harcama üzerinden alınan vergilerin yüksek seviyelere ulaşması, gelir dağılımında eşitsizliği artmasına neden olabilir. Bu durum SDG1 (Yoksulluk) ve SDG2 (Sıfır Açlık) hedefleri üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, öte yandan SDG8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) hedefine de katkı sağlayabilir. (Değirmenci, 2024).

Kamu otoriteleri, vergi sisteminde doğrudan vergileri gelir ve servet üzerinden, dolaylı vergileri ise harcamalar üzerinden tahsil etmektedir. Doğrudan vergiler, mükelleflerin ekonomik ve kişisel durumlarını göz önünde

bulundurduğu için daha adil olarak değerlendirilmekte ve gelişmiş ülkelerin vergi sistemlerinde daha fazla yer almakta, dolaylı vergiler ise kişilerin gelir durumunu ve ailevi durumlarını göz önünde bulundurmadığı için adil bulunmaz ancak az gelişmiş ülkelerde vergi tahsilatının daha hızlı ve etkili olması nedeniyle sıklıkla tercih edilmektedir (Ay ve Güneş Ay, 2022).

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu üzere Türkiye’deki vergi sistemi içerisinde de iktisadi, sosyal ve politik amaçlara hizmet eden çeşitli vergi harcaması uygulamaları mevcuttur. Bu uygulamalar gelir, servet ve harcama temelli vergilere tanınan çeşitli muafiyetler, indirim ve istisna türündeki vergi avantajlarını kapsamaktadır (McDonald, 2010). Bu kapsamda, gelir vergisi çerçevesinde uygulanan esnaf muafiyeti, ihracata tanınan istisnalar ve eğitim kurumlarına tanınan geçici vergi kolaylıkları gibi düzenlemeler belirli gelir düzeyindeki mükelleflerin vergi yükünü hafifletmeyi amaçlamaktadır (Salman, 2019).

Türkiye Cumhuriyeti ulusal egemenliğini kazanmasının ardından Osmanlı’nın geleneksel sistemini geride bırakarak Batı Avrupa’nın vergi anlayışına uygun bir vergi sistemi oluşturma çabası içine girmiştir (Kayan, 2000). Bu dönüşüm sürecinde başlangıçta tarımsal kesime yönelik dolaylı vergiler ön planda yer alırken, 1930’lu yıllardan sonra sanayileşme hamlelerinin yürürlüğe konmasıyla birlikte gelir ve kurumlar vergisi gibi doğrudan vergilerin bütçe içerisindeki payı yükselmiştir (Taş ve Engin, 2023). 1980’lerden sonraki süreçte 24 Ocak Kararlarının uygulamaya konmasıyla ülkenin ekonomik ve siyasal yapısında köklü değişimler meydana gelmiş ve bu durum vergi politikalarında da kayda değer değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Bilhassa 1985’te KDV’nin yürürlüğe konmasıyla ekonomik işlemler daha sıkı bir şekilde izlenmeye başlanmış ve firmalara yazar kasa bulundurma yükümlülüğü getirilmiş ve vergi denetimlerinin sıklığı artmış, böylelikle vergi gelirlerinde yükseliş meydana gelmiştir (Paksoy ve Bakan, 2010). 1996 yılından sonraki süreçte ise Türkiye, Gümrük Birliği’ne katıldıktan sonra ithalat vergilerini aşamalı olarak düşürmüş ve AB standartlarına entegre olma sürecini hızlandırmıştır (İnneci ve Karabulut, 2018).

Grafik 6: 2014-2023 Vergi Geliri (% GSYİH)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 6 incelendiğinde Türkiye'nin 2014 ila 2023 yılları arasındaki vergi gelirleri oranlarında kayda değer dalgalanmalar olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye'de vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2000 yılında %23,5 seviyesindeyken, 2011 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış, 2022 yılında ise %20.9 seviyesine düşerek önemli bir düşüş göstermiştir. Ancak 2023 yılında bu oran tekrardan yükselişe geçmiş ve Türkiye'yi 38 OECD ülkesi arasında 34. sıraya taşımıştır (OECD, 2024). Ayrıca 2023 yılı itibarıyla vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı %25.1 olarak kaydedilmiş; aynı yıl toplam vergi hasılatı 2018 yılına nazaran takriben 7,5 katlık bir artış göstermiştir (TÜİK, 2024c). 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz sonucunda ülke ekonomisi resesyon sürecine girmesiyle birlikte, 2009 yılında vergi gelirlerindeki artış %3.33'lük bir oran ile sınırlı bir seviyede kalmıştır. Buna binaen 2014 yılında Gezi Parkı olaylarını takip eden dönemde bu oran %9.3 seviyesine yükselmiştir (Özcan, 2020). 2020 yılı başlarında ise Covid-19 salgını nedeniyle uygulanan seyahat sınırlamaları ve sokağa çıkma yasakları neticesinde gelir vergisi ve tüketim vergilerinin tahsilatında ciddi bir gerileme meydana gelmiş özellikle esnaf ve serbest meslek mensuplarının vergi yükümlülükleri geçici olarak ertelenmiştir (Akar, 2025).

Yılmaz ve Akcan (2022)'a göre, vergi tahsilatında yaşanan bu tür sapmalar, ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalarla birlikte değerlendirildiğinde, kamu gelirlerinin öngörülmesi ve yönetiminde dikkate alınması gereken kritik bir faktördür.

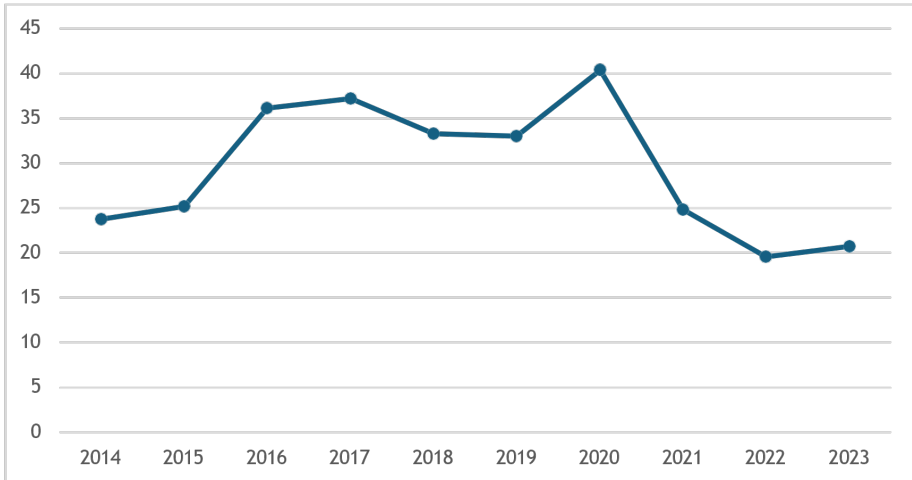
7. Türkiye’de Toplam Borç Servisi

Kamu maliyesinde merkezi bir öneme sahip konulardan biri olan borçlanma, maliye politikasının işleyişinde kilit bir araç olarak öne çıkan farklı gelişmişlik düzeyindeki tüm dünya ülkelerinin sıklıkla tercih ettiği temel finansman yöntemlerinden biridir (Akbaş Akdoğan, 2023). Yıldız (2014) borçlanmanın kısa vadeli mali gereksinimleri karşılamaya hizmet eden bir finansal enstrüman olmasının ötesinde makroekonomik istikrarın sağlanması, kamusal yatırımları teşvik etme ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi açısından etkili bir politika aracı işlevine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nden devralınan borçları ödemek ve bağımsız bir ekonomik yapı inşa etmek isteyen Türkiye, dış borçlanmayı sınırlı bir düzeyde tutmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, II. Dünya Savaşı öncesi dönemde dış ticaret fazlası elde edilmiş ve 1944 ila 1954 yılları arasında Osmanlı’dan miras kalan borç öngörülen süreden önce tasfiye edilmiştir (Şimşek, 2012).

1970’lerde ortaya çıkan petrol krizi ve iç politik istikrarsızlık ortamında yürürlüğe giren “Dövizle Çevrilebilir Mevduat” uygulaması ülkeyi kısa vadeli borç yüküyle karşı karşıya bırakmış ve dışa bağımlılığı güçlendirerek ülkenin 1980’li yıllara ağır bir borç yüküyle girmesine neden olmuştur (Dönek, 1995). Fakat 1980 sonrasında Türkiye’nin küresel ekonomiyle uyum sağlama sürecini hızlandırmış olsa da borç yönetimindeki güçlükler ve yatırımların verimsizliği uzun vadeli sorunlara yol açmıştır. Bu süreçte uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları ile ihracat odaklı büyüme teşvik edilmiş ve dışa açık bir ekonomi inşa edilmesi hedeflenmiş; ancak dış borçlar hızlı bir şekilde yükselmiş ve yapısal sorunlar daha da derinleşmiştir (Egeli, 1992).

Grafik 7: 2014-2023 Toplam Borç Servisi (% Mal, Hizmet ve Birincil Gelir İhracatı)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)’nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 7’de de belirtildiği üzere 2014’te Türkiye’nin toplam borç servisi 178.4 milyar TL seviyesindeyken, 2015’te bu 131.3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, toplam borç servisinde 47.1 milyar TL azalış kaydedilerek takriben %26.4 oranında bir gerileme meydana gelmiştir (HMB, 2015, 2016). 2016’da toplam borç servisi 127.0 milyar TL seviyesindeyken, 2018 itibarıyla 175.7 milyar TL seviyesinde yükseliş kaydederek takriben %38.3 oranında bir artış sergilemiştir (HMB, 2017, 2019). 2019’da ise toplam borç servisi 218.8 milyar TL seviyesindeyken, 2020’de %66 oranına bir yükselişle 364.1 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte Covid-19 pandemisinin yarattığı ekonomik baskılara rağmen, borç yönetimi planlı bir şekilde yürütülerek finansman kaynakları iç ve dış borçlanma yolu ile temin edilmiştir (HMB, 2020, 2021).

8. Türkiye’de Kentsel Nüfus Artışı

Türkiye’deki kentleşme süreci ülkenin kültürel, toplumsal ve ekonomik yapısını, değer yargılarını ve toplumsal normlarını etkileyen başlıca unsurlardan biridir. Kentleşmeyle birlikte toplumda farklı bir toplumsal etkileşim ve siyasal farkındalık süreci gelişmiştir. (Aydınlı ve Çiftçi, 2015). Öztürk (2010)’e göre kentleşmenin etkisiyle iş gücü piyasasında kayda değer değişimler yaşanmış: tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine yönelim hız kazanmıştır.

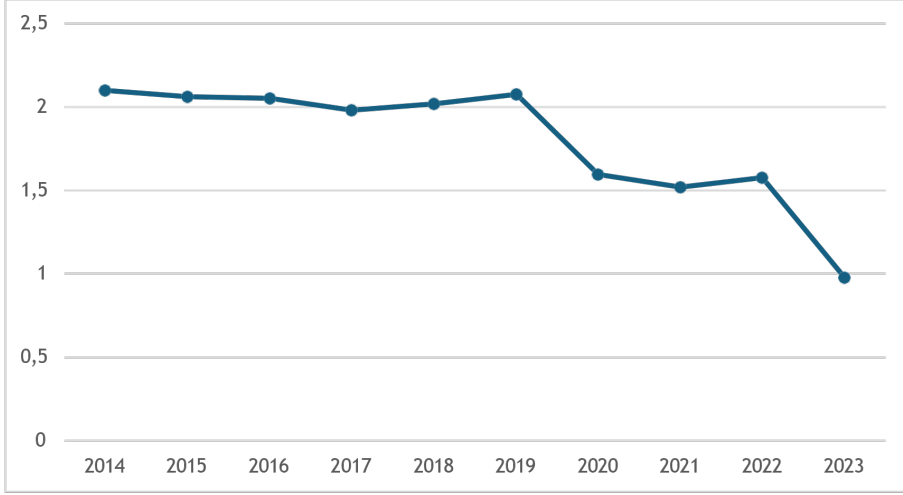
1950’li yıllarda Türkiye’deki kent nüfusu kırsal alanda meydana gelen yapısal değişikliklerin sonucunda kayda değer bir şekilde yükseliş göstermeye başlamıştır. Bu yükseliş, kırsal bölgelerdeki olumsuz faktörler ve şehirlerin sunduğu fırsatların etkisiyle, kırsal kesimlerden kentlere yoğun bir göç akışına sebep olmuş ve kent nüfusunun hızlı bir şekilde yükselmesine zemin hazırlamıştır (Işık, 2005).

1980’ler sonrası süreçte Türkiye’deki kentleşme süreci ekonomik serbestleşme, demografik dönüşüm ve politik istikrarsızlıktaki değişimlerin etkisiyle hız kazanmış; bilhassa, kırsal alandan kentlere doğru artan nüfus hareketliliği ve Batı’daki şehirlere doğru gerçekleşen göç akınları geçekundu yerleşimlerinin artmasına yol açmıştır (Altuntepe, 2008). Bu süreçte paralel olarak, 2012’de uygulamaya konulan 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu kanun ile birlikte büyükşehir belediyelerinin sınırları dahilindeki köy ve beldeler mahalle statüsüne yükseltilerek kentsel alanlara entegre edilmiş; böylelikle kırsal alandaki nüfusta azalış yaşanmış ve de kentsel nüfus oranında da yükseliş gözlemlenmiştir (Yılmaz, 2019).

Aşağıdaki Grafik 8’de belirtildiği üzere 2014’te Türkiye’de kent nüfusunun oranı %91.3 seviyesindeyken, bu oran 2022 itibarıyla %93.4 seviyesinde yükseliş göstermiştir. Bu yükseliş, 2013’te toplam nüfusun %8.7’sini oluşturan kırsal nüfus oranının 2022’de %6.6 seviyesine düşmesiyle eş zamanlı olarak

meydana gelmiştir (Kaya ve Sarılioğlu, 2024). 2023 yılı itibarıyla kentsel nüfus oranı takriben %77.46 civarında seyretmiş ve bu oran önceki yıllara göre ulaşılan en yüksek kentleşme düzeyi olmuştur (O'Neill, 2024). Ayrıca 2019 yılında meydana gelen Covid-19 salgını kentsel yaşamda belirgin bir etki bırakmıştır. Salgınla birlikte kentsel alanlardan kırsal bölgelere gerçekleşen geçici yerleşimler kentsel nüfus yoğunluğunu düşürürken kırsal alanlardaki altyapı problemlerini derinleştirmiştir (Balçık vd., 2021).

Grafik 8: 2014-2023 Kentsel Nüfus Artış Hızı (% Yıllık)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

9. Türkiye’de GSYİH Büyümesi

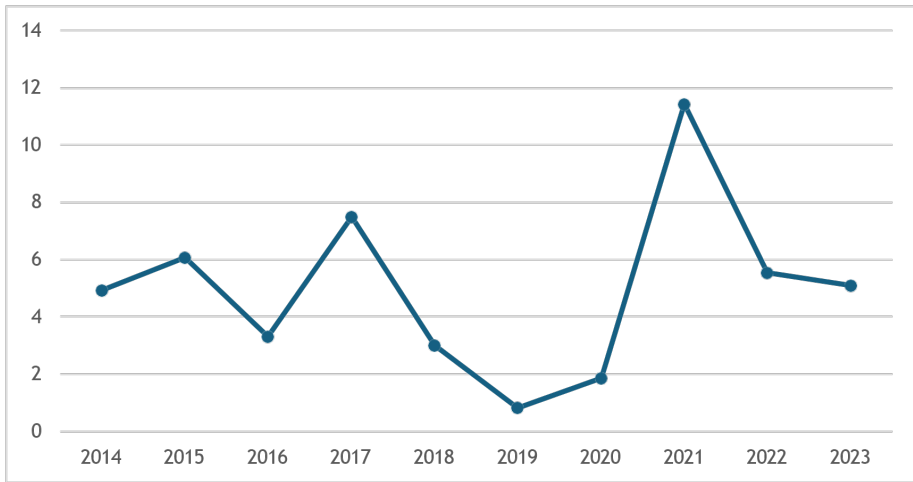
Gayri Safi Milli Hasıla bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin tamamından elde edilen toplam geliri ifade eden bir göstergedir (Dornbusch et al., 2011). Bu gösterge, bir ülkenin ekonomik büyümesini ve kalkınma düzeyini değerlendirmek için kullanılan temel bir ölçüt olmasının yanı sıra, ülkelerin ekonomik refahının yalnızca yerel üretimle değil, aynı zamanda dış yatırımlar ve yurtdışından elde edilen gelirleri de dikkate alarak ölçtüğünden ekonomik kalkınma açısından kilit bir role sahiptir (Lucas, 1988).

Türkiye’nin Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar geçen süre zarfında ekonomik gelişim süreci ve konjonktürel dalgalanmalar göz önüne alındığında, 1923 ‘ten II. Dünya Savaşı’na kadar olan zaman diliminde belirgin ve kayda değer bir büyüme eğilimi izlendiği gözlemlenmiştir. Bu büyümeye sanayileşme hamleleri, tarımın geliştirilmesi, devlet destekli uygulamalar, ulaştırma altyapısı, finansal yapılanma, dış ticaret politikaları ve beşerî sermayeye yapılan yatırımlar önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Özbek Çiftçi ve Çiftçi, 2024).

24 Ocak 1980 öncesi süreçte ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye’de, 1970 ila 1980 dönemi arasında sanayinin GSMH

içindeki payı %17.5'ten %20.5'e yükselirken, tarım sektörünün payı %30.7'den %24.2'ye azalış göstermiştir. Fakat sanayi sektöründeki bu yükselişe karşın sanayileşme ekonomik dalgalanmalardan ciddi ölçüde etkilenmiş: 1970'li yılların sonlarında yüksek enflasyon, döviz darboğazı ve üretim gerilemesi gibi makroekonomik sorunlar ülkeyi derin bir krize sürüklemiştir (Yıldırım, 2006). 2000'li yılların başlarında ise köklü bir dönüşüm sürecine giren Türkiye'de, 2001'de meydana gelen ekonomik kriz makroekonomik dengeleri ciddi bir şekilde sarsmış ve kapsamlı reformlara duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Billhassa, 2001'de kaydedilen %9.5'lik GSMH daralması krizin ciddiyetini net bir şekilde yansıtmıştır (Ay ve Karaçor, 2006).

Grafik 9: 2014-2023 GSYİH Büyümesi (% Yıllık)

Kaynak: Dünya Bankası (2025)'nin verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 9'da da belirtildiği üzere 2014 ila 2020 yılları arasında ülke ekonomisi istikrarsız bir büyüme seyri izlemiştir; bu doğrultuda 2014'te %5.2 seviyesinde bir büyüme trendi gözlemlenmiştir (IMF, 2014).

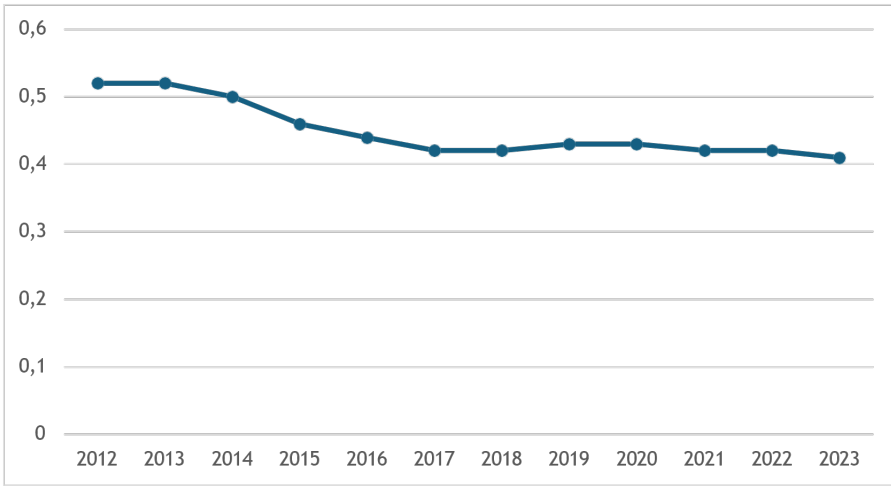
European Commission, (2018) tarafından yayımlanan rapora göre 2015'te Türkiye ekonomisi %6.1 oranında büyüme sergileyerek güçlü bir toparlanma göstermiş fakat bu dönemde enflasyon baskısı ve dış açık gibi makroekonomik sorunlar devamlı bir seyir izlemiştir. Ayrıca raporda 15 Temmuz'daki darbe teşebbüsü sonrası artan siyasi istikrarsızlığın ekonomiye olan güveni sarsarak büyüme oranının %3.2 oranında düşmesine yol açtığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte, söz konusu durgunluğun kısa sürdüğü; ülke ekonomisinin 2017'de %7.4 oranında dikkat çekici bir büyüme sergilediği de vurgulanmıştır. Bununla birlikte Veljanoska et al. (2022), 2020'de tüm dünya genelini etkileyen Covid-19 salgınının ülke ekonomisinde daralmaya yol açmasına rağmen uygulamaya konulan politikalar sayesinde krizin etkileri hafifletildiğini ve ülkenin %1.8 oranında büyüme kaydettiğini belirtmiştir.

10. Türkiye’de Hukukun Üstünlüğü

Demokratik bir toplumun en temel ilkelerinden biri olan hukukun üstünlüğü hem kamu otoritelerinin hem de vatandaşların kanunlara uymasını gerekli kılar. Bu ilke devlet yetkisinin keyfi ve sınırsız kullanımını engelleyerek eşitlik, adalet ve özgürlük gibi evrensel değerlerin korunmasını hedefler (Gözlügöl, 2023). Raz (2005), hukukun üstünlüğünün, hukuki işlemlerin yerine getirilmesinden öte, eşitlikçi ve hakkaniyetli bir düzenin tesisi için oluşturulmuş, bireyleri güvence altına alan ve keyfi iktidar uygulamalarına karşı koruyan bir sistem olarak ifade etmektedir.

Hukukun üstünlüğü ilkesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda yasal bir çerçevede tanımlanmış olsa da uygulamada temel haklar ve yargı bağımsızlığı konusunda bazı aksaklıklar söz konusudur (European Commission, 2023). Bu durum hukuk devleti anlayışının özümsemesini ve çeşitli yapısal reformların yürürlüğe konmasını gerekli kılmaktadır (Özbudun, 2015).

Grafik 10: 2014-2023 Yılında Türkiye’de Hukukun Üstünlüğü

Kaynak: World Justice Project (2024) verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 10 incelendiğinde Türkiye’nin World Justice Project (WJP) Hukukun Üstünlüğü Endeksi’nde son yıllarda düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2012 yılında 0.52 olan Türkiye’nin endeks puanı, 2023 itibarıyla 0.41 seviyesine gerilemiştir. 2012 ila 2014 yılları arasındaki süreçte hukukun üstünlüğü puanı 0.50 seviyesine ulaşarak yükseliş kaydetmiş ancak 2015 yılından itibaren endeks puanı 0.46 seviyesine gerileyerek kayda değer bir düşüş sergilemiştir. Son olarak, 2018 ila 2023 yılları arasındaki süreçte Türkiye’nin endeks puanı yaklaşık 0.42 seviyesinde sabitlenmiştir.

11. Türkiye'nin Global İnovasyon Endeksindeki Konumu

Global İnovasyon Endeksi, ülkelerin yenilikçilik potansiyelini ve performansını karşılaştıran bir derecelendirme sistemidir. Söz konusu bu endeks ülkelerin inovasyonla ilgili çeşitli kriterlere dayalı olarak yenilik üretme becerilerini ve bu yeniliğin ekonomik ve toplumsal etkilerini analiz eder (WIPO, 2023). Ayrıca endeks, teknolojiye dayalı yeniliklerin ötesinde sosyal, kurumsal ve yaratıcı yenilikleri de içermekte olup, inovasyonun çok yönlü yapısını da ortaya koymaktadır (OECD, 2022).

Temel olarak yenilik süreçlerini inovasyon girdileri ve inovasyon çıktıları olarak iki ana kategoride değerlendiren bu endekste girdiler; yönetim sistemleri, insan kaynakları, pazar dinamikleri ve iş sektörünün gelişmişliği gibi unsurları içerirken çıktılar ise; bilgi üretme kapasitesi, teknoloji gelişimi yaratıcı faaliyetler gibi unsurları içerir (WIPO, 2023).

2023 Global İnovasyon Endeksi raporuna göre (WIPO, 2023);

132 ülke arasında 39. sıraya yerleşen Türkiye, bölgesel ölçekte olduğu kadar küresel ölçekte de kayda değer bir başarıya imza atmıştır. Bu yükseliş bilhassa yenilikçi üretimler, marka prestiji ve endüstriyel tasarım alanlarında elde edilen başarılarla ilişkilendirilmiştir.

Üst ve orta gelirli ülkeler arasında 3.sıraya yükselen Türkiye, ekonomik gelişmişlik düzeyinin üzerinde bir başarı yakalayarak inovasyonda beklenenden yüksek performans gösteren ülkeler arasında yer almıştır. Ayrıca bölgesel sıralamada ise Kuzey Afrika ve Batı Asya kategorisinde BAE, Kıbrıs ve İsrail'den sonra dördüncü sırada konumlanmıştır.

Yaratıcı üretim kategorisinde kayda değer bir performans göstererek 27. sıraya yükselen Türkiye, endüstriyel tasarım alanlarında ve uluslararası marka değeri gibi alt kategorilerde belirgin bir fark sergilemiştir.

Türkiye'nin bu süreçteki başarısında; PCT kapsamında yapılan patent başvuruları, bilgi ve iletişim teknolojisi hizmet ihracatının beklenenin üzerinde başarı elde etmesi ile Ar-Ge odaklı üniversite ve sanayi koordinasyonu belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca Ankara ve İstanbul gibi şehirlerin dünya genelinde ilk 100 teknoloji ve bilim merkezi arasında konumlanması bu iki şehrin inovasyon alanında ön plana çıktığını göstermiştir. Ankara, patent üretimi ve akademik üretkenliği alanlarındaki başarılarıyla öne çıkarken, İstanbul ise ticaret ve ilaç sektörlerindeki firmalarıyla fark yaratmıştır.

Son olarak Türkiye'nin kurumsal yapıya ilişkin göstergelerde 105. sırada konumlanması, yolsuzlukla mücadele, hukukun üstünlüğü ve iş yapma kolaylığı gibi alanlarda ciddi düzenlemelere ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.

12. SONUÇ

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve ekonomik yapısını devamlı olarak dönüştürmüş bir ülke konumundadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan tarım ağırlıklı ekonomik yapı, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlatılan sanayileşme ve modernleşme girişimleri doğrultusunda hız kazanmış; böylece tarıma dayalı ekonomiden sanayi ve hizmet sektörlerine uzanan kapsamlı bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Fakat bu dönüşüm belirli dönemlerde yaşanan krizlerle kesintiye uğramıştır. 1929 Büyük Buhranı, 1980'lerdeki yapısal reformlar ve 2001 Ekonomik Krizi gibi dönemler ülkenin ekonomik kırılganlıklarını açıkça ortaya koymuştur. Buna karşın 1980'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan ihracat odaklı büyüme stratejisi ülkenin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmış ve dışa açıklığını önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda dış ticaret hacminde belirgin yükselişler meydana gelmiş; bilhassa 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması, sanayi ürünlerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırarak ihracat yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Buna karşın dış ticaret açığının kalıcı bir sorun haline gelmesi, ihracatta katma değerli ürünlerin payının yüksek olması ve enerji ithalatına olan bağımlılığın sürmesi gibi yapısal sorunlar varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bilhassa havacılık ve savunma sanayisi sektörlerinde kaydedilen ilerlemelere rağmen yenilik üretme kapasitesinin artırılması ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılması kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Makroekonomik istikrar açısından değerlendirildiğinde işsizlik ve enflasyon, Türkiye'nin başlıca önem arz eden sorunları arasında yer almaktadır. 2000 yılında uygulamaya konulan enflasyon hedeflemesi politikasıyla her ne kadar enflasyon kontrol altına alınmaya çalışılmış olsa da 2018 yılı sonrasında yaşanan Covid-19 salgınının etkisi ve döviz kurundaki dalgalanmalar fiyat istikrarını olumsuz etkilemiştir.

İşsizlik oranları ise nitelikli iş gücüne olan talebin karşılanmaması ve genç nüfusun hızla artması nedeniyle yüksek seviyelerde kalmaya devam etmektedir. GSYİH büyümesi ise dalgalı bir performans izlemekle birlikte, pandemi dönemindeki zorluklara nispeten istikrarlı bir büyüme sergilemiştir.

Türkiye'nin coğrafi konumu, enerji güzergahları üzerindeki konumu ve genç nüfusu, ülkeye hem siyasi hem de ekonomik bakımdan çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bilhassa ülkenin genç ve dinamik nüfusu ekonomik kalkınma açısından büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Ancak bu potansiyelin verimli bir şekilde değerlendirilebilmesi için isithdam ve eğitim politikalarının iyileştirilmesi önem arz etmektedir.

Öte yandan, hızlı kentleşme süreci beraberinde altyapı sorunlarını ve toplumsal eşitsizlikleri getirmiş; bu da şehircilik ve bölgesel kalkınma alanında ciddi reform ihtiyacını doğurmuştur.

Hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ve kurumsal reformların hayata geçirilmesi, ülkeye doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi ve uzun vadeli kalkınmayı sağlamak bakımından kritik bir öneme sahiptir. Buna paralel olarak, Küresel İnovasyon Endeksi'nde kaydedilen olumlu gelişmelere karşın teknoloji transferinin artırılması ve akademi ile sanayi arasındaki etkileşimin daha da güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye güçlü ve gelişime açık bir ekonomi olarak hedeflerine ulaşma yolunda kayda değer ilerlemeler sağlamıştır. Fakat bu potansiyelin eksiksiz bir şekilde hayata geçirilebilmesi için yapısal reformların yanı sıra teknolojik yeniliklere öncelik verilmesi, Ar-Ge yatırımlarının artırılması, çevreci ekonomi politikalarının benimsenmesi ve eğitim alanında yapılacak reformların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Böylelikle Türkiye, tarihsel birikimini doğru stratejilerle harmanlayarak uluslararası pazarlarda rekabet avantajını artırabilir hem bölgesel hem de uluslararası ölçekte daha etkin bir aktör haline gelerek uzun vadeli kalkınma hedeflerine sağlam adımlarla ilerleyebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye ekonomisine genel bakış (2001 - 2013). *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Akar, S. (2025). Empowering equity: The impact of tax policies on inclusive growth in Turkey. *Ege Academic Review*, 25(1), 55-72.
- Akbakay, Z. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de enflasyon hedeflemesi politikaları ve Türkiye uygulamasının etkinliği* [Doktora tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Akbaş Akdoğan, D. (2023). Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne Türkiye’de dış borçlanma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 294-322.
- Akın, F. (2017). 2001 krizi sonrası Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansı üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu*, 43, 1-20.
- Ali, B. (2015). *Time series analysis: A case study on forecasting Turkey’s inflation and unemployment* [Master of business administration thesis]. İstanbul Aydın University.
- Alparşan, N., ve Ökte, M.K.S. (2023). Türkiye’de dış ticaret politikalarının ihracatta ürün çeşitliliğine sektörel bazda etkileri: Tarihsel bir analiz. A.İncekara ve S.A. Oktar (Ed) . *Cumhuriyet’in 100. yılında Türkiye ekonomisi* (s. 297-311) içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Altuntepe, M. Ö. N. (2008). Türkiye’de kentsel alanlara göç edenlerin kent ve çalışma hayatına uyum durumları: Bir alan araştırması. *Yaşar Üniversitesi E- Dergisi*, 3(11), 1587-1625.
- Alper, A. E. (2008). The relationship of economic growth with consumption, investment, unemployment rates, saving rates and portfolio investments in the developing countries. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 980-987.
- Altay, S. (2024). Trade policy review of Turkey. *The World Economy*, 47(9), 3649- 4110.
- Aslan, Ç. (2023). Cumhuriyet’ten günümüze Türkiye’nin dış ticaretinin 100. yılı. *Akademik Hassasiyetler*, 10 (Cumhuriyet özel sayısı), 785-805.
- Aybar, S. (2016). Determinants of Turkish outward foreign direct investment. *Transnational Corporations Review*, 8(1), 79-82.
- Aydın, B. N. (2022). *Türkiye ekonomisindeki enflasyon patikasının seyri ve bu patika üzerinde etkili olan başlıca faktörlerin enflasyon üzerindeki etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Aydınlı, H. I., ve Çiftçi, S. (2015). Türkiye’de kır-kent kavramlarının değişen niteliği ve mevzuatın süreçteki etkisi. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 14(54), 192- 200.
- Aydoğan, E. (2004). 1980’den günümüze Türkiye’de enflasyon serüveni. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Ay, H. M., ve Güneş Ay, N. (2022). Türkiye’de vergi gelirlerinin seyri ve mali anestezinin rolü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1230- 1243.
- Ay, A., ve Karaçor, Z. (2006). 2001 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde krizden büyümeye geçiş üzerine bir tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), 67-86.
- Aykut Seymen, D. (2000). Dış ticarete yeni korumacı eğilimler ve Türk dış ticareti açısından değerlendirilmesi [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi
- Bağır, R. (2022). Planlı kalkınmaya geçişte rol oynayan faktörler ve planlı kalkınma döneminin başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2(1), 4-36.
- Bakan, S. (2009). 1980’den günümüze Türkiye’de uygulanan neo-liberal iktisat politikaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 116-125.
- Balçık, S., Kılınç, C., Karaoğlu, G., Yamaçlı, R. (2021). Covid-19 salgınının kentsel yaşama etkileri: Türkiye örneği. *Mimarlık Ve Yaşam*, 6(3), 1081-1095.
- Balkanlı, A. O. (2019). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve ekonomik büyümeye etkisinin ekonometrik analizi (1985-2017). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 175-186.
- Batmaz, T., ve Yürük, B. (2023). Türkiye’ de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine ampirik bir analiz: ARDL sınır testi (1990-2020). *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 99-124.
- Berument, M. H., Dogan, N., & Tansel, A. (2009). Macroeconomic policy and unemployment by economic activity: Evidence from Turkey. *Emerging Markets Finance & Trade*, 45(3), 21-34.

- Bilgin, M. H., & Kilicarslan, I. N. (2008). An analysis of unemployment in selected mena countries and Turkey. *Journal of Third World Studies*, 25(2), 189-205.
- Büyükerşen, A. (1997). Türkiye'nin kalkınma sürecinde dış ticaret [Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Carık, T. (2021). *Türkiye'de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi]. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi.
- Celasun, M. (1994). Development policy and industrialization in Turkey. *International Journal on World Peace*, 11(2), 41-57.
- Ceylan, C., ve Gürsoy, B. (2011). 2000 Sonrası Türkiye'nin dış ticaret politikası. Y. Alpaydın ve H. Tunalı (Ed). *2000 sonrası Türkiye iktisadının değişimi* (s. 209- 235) içinde. İTO.
- Çelik, S. (2020). Günümüzde Türkiye'nin jeopolitik konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74), 201-210.
- Çelikkaya, S., Dağlı, İ., & Yaman, H. (2019). Planlı Dönem Sonrası Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikaları: *Kalkınma Planları Özelinde Kavramsal Bir Bakış. Paradoks Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi*, 15(2), 245-260.
- Çetintaş, H. (2003). Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (28), 141-153
- Coşkun, B. B., & Carlson, R. (2010). New energy geopolitics: Why does Turkey matter? *Insight Turkey*, 20(3), 205-220.
- Daşbaşı, B., Barak, D., ve Çelik, T. (2019). Türkiye için makroekonomik performans endeksinin analizi (1990-2017): Yapay sınır ağı yaklaşımı. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 93-112.
- Değirmenci, T. (2024). A path towards sustainable development from fiscal instruments in Türkiye: The role of tax revenues and public expenditures. *International Journal of Management Economics & Business*, 20(3), 607-618.
- Demircioğlu, M. (2009). Döviz kuru politikaları ve dış ticaret 1980 sonrası Türkiye örneği [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye'de enflasyonun belirleyicileri üzerinde uygulamalı bir çalışma. *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 7(1), 13-21.
- Doğan, M., ve Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Türkiye'nin jeopolitiği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2), 320-339.
- DPT (2007). Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013): Dış ticaret özel ihtisas komisyonu raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Dis-Ticaret-OIK.pdf>
- Dilek, D., & İmamoğlu, H. V. (2023). Tarih Boyunca değişen Haritalar: Türkiye'nin Jeopolitik Yolculuğu (1.bs). Bidge Yayınları.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Startz, R. (2011). *Macroeconomics* (11th ed.). McGraw- Hill Education.
- Dönek, E. (1995). Türkiye'nin dış borç sorunu ve 1980 sonrası boyutları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 173-186.
- Egeli, H. A. (1992). Türkiye'nin Dış Borç Yapısının Analizi (1980-1990). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 123-138.
- Erceylan, Y. G., ve Akpiliç, F. (2015). Türkiye'de işsizliği sabit tutan büyüme oranı. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de-%C4%B0%C5%9Fszizli%C4%9Fi-Sabit-Tutan-B%C3%BCy%C3%BCme-Oran%C4%B1.pdf>
- Erdoğan, Z., ve Aydınbaş, G. (2020). Yüksek teknoloji ürünleri ihracı ve belirleyicileri: Panel veri analizi. *Uluslararası Sosyal Mentalite ve Araştırmacı Düşünürler Dergisi*. 6(30), 496-507.
- Erdoğan, H. (2020). Türkiye'nin GSYİH büyümesinin karışık veri örnekleme MIDAS yöntemi ile öngörüsü. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 519-542.
- Etc, H., ve Karagöl, V. (2019). Türkiye'de istihdam ve işsizlik: 2000-2018. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 58-75.
- European Commission. (2018). Revised indicative strategy paper 2014-2020 for Turkey. <https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/20180817-revised-indicative-strategy-paper-2014-2020-for-turkey.pdf>

- European Commission. (2023). Türkiye 2023 report. https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_696%20T%C3%BCrkiye%20report.pdf
- Filiztekin, A. (2009). Regional unemployment in Turkey. *Sabancı University Papers in Regional Science*, 88(4), 863-878.
- Göçer, İ., Aydın, N., ve Sümer, A. L. (2016). Türkiye’de son yıllarda enflasyonun belirleyicileri: Çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Bankacılar Dergisi*, 27(98), 3-22.
- Göktaş, D. (2010). *Türkiye’de enflasyon hedeflemesi stratejisi altında parasal aktarım mekanizması* [Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Gözlüğü, S. V. (2013). Uluslararası hukuk boyutuyla hukukun üstünlüğü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1423-1454.
- Gündoğdu, S. (2023). Türkiye’nin jeopolitik açılımı: Bir uluslararası örgüt olarak Türk devletleri teşkilatı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 266-279.
- Gürbüz, C., Türkoğlu, K., ve Bekci, İ. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk dış ticareti ve bir gelecek öngörüsü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(100. yıl özel sayısı), 360-381.
- HMB. (2015). Yıllık kamu borç yönetimi raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kamu-Bor%C3%A7-Y%C3%B6netimi-Raporu-2015-1.pdf>
- HMB. (2016). Yıllık kamu borç yönetimi raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kamu-Bor%C3%A7-Y%C3%B6netimi-Raporu-2016-1.pdf>
- HMB. (2017). Yıllık kamu borç yönetimi raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kamu-Bor%C3%A7-Y%C3%B6netimi-Raporu-2017-1.pdf>
- HMB. (2019). Yıllık kamu borç yönetimi raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/12/Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kamu-Bor%C3%A7-Y%C3%B6netimi-Raporu-2019.pdf>
- HMB. (2020). Yıllık kamu borç yönetimi Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/12/2020-KBYR-TRK-20201229_v3.pdf
- HMB. (2021). Yıllık kamu borç yönetimi raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/09/2021-KBYR-Turkce-20210901.pdf>
- IMF. (2014). 2014 article IV consultation – staff report; press release, and statement by the executive director for Turkey. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14329.pdf> <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14329.pdf>
- ISO. (2024). Teknoloji ihracatı çalıştay raporu. https://www.iso.org.tr/Sites/1/upload/files/teknoloji_ihracat_calistayi_rapor-12566.pdf
- Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14(1-2), 57-71.
- İnneci, A., ve Karabulut, Ş. (2018). Küreselleşme sürecinde Türkiye’de vergi politikaları ve vergi gelirlerinin bileşimindeki değişim. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 271-291.
- İsmayilov, E. (2024). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki dış ticaret etkinliğinin incelenmesi [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İstanbul Chamber of Commerce. (2012). Economic report: Turkish and world economy in 2011. <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=d0b9e848-9d43-36a7-9998-f291de23e446>
- Kalyoncu, F.G. (1999). *Atatürk dönemi iktisat politikalarını belirleyen iktisadi düşünce akımları ve tartışmaları* [Doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Karabağ, H. (2017). Osmanlı’nın tarımsal mirası ve erken Cumhuriyet döneminde kırsal kesimin kalkınmasına yönelik çalışmalar (Bursa örneğinde). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(32), 225-225.
- Karagöl, E. T. (2013). Türkiye’de ihracat: 2012 yılı değerlendirmesi. *SETA Perspektif*, 14, 1-16. https://file.setav.org/Files/Pdf/20130204171929_perspektif_14.pdf
- Kaya, F. (2017). Coğrafi potansiyelleri temelinde Türkiye jeopolitiği ve dünya siyasetindeki yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Kayan, A. (2000). Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar. *Maliye Dergisi*, 135, 80-87.
- Kaya, S., ve Sarılioğlu, A. N. (2024). Kırsalda nüfus değişimleri: R82 düzey 2 bölgesi üzerine bir analiz. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 2(1), 45-61.

- Köksal, M. (2016). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği* [Yüksek lisans tezi]. Selçuklu Üniversitesi.
- Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- MacroTrends. (t.y.). Turkey foreign direct investment 1970-2025. Retrieved May 3, 2025 from <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/tur/turkey/foreign-direct-investment?>
- Makaroğlu, İ. (2006). *Türkiye dış ticaretinde Hindistan ihracatı ve ihracatçıların eğitimi ile ilgili bir araştırma* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- McDonald, H. (2010). *Türk vergi sistemindeki vergi harcamalarının etkinlik ve verimlilik açısından değerlendirilmesi* [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Memiş, Ş. (2020). 20. yüzyıl Türkiye ekonomisi üzerine kısa bir analiz (1923-2000). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 66, 263-284.
- Mızırak, Z. (2014). Türkiye dış ticaretinin gelişim serüveni (1980-2004). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 89-100.
- Moran, T. (2016). Foreign Direct Investment. In G. Ritzer (Ed.), *The Wiley-Blackwell encyclopedia of globalization* (pp. 1-5). Wiley-Blackwell.
- Nakamura, M. (2016). Foreign Direct Investment. In G. Ritzer (Ed.), *The Wiley- Blackwell encyclopedia of sociology*. Wiley-Blackwell.
- Nebioglu, D., & Soybilgen, B. (2023). Inflation aversion in Turkey. *Economic Systems*, 47(4), 2-11.
- OECD. (2022). Science, Technology and Innovation Outlook 2022. OECD Publishing
- OECD. (2024). Revenue statistics 2024 - Türkiye. https://www.oecd.org/en/publications/revenue-statistics-2024_c87a3da5-en.html
- O'Neill, A. (2024). Urbanization in Turkey 2023. Retrieved May 6, 2025 from <https://www.statista.com/statistics/255487/urbanization-in-turkey/>
- Öngel, E., Bedir, E., Karakaya, M. ve Kılıç, C. (1997). Yüksek enflasyonun aile içi ilişkiler üzerinde etkisi (Bilim serisi). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- Özbek Çifci, R.İ., ve Çifci, İ. (2024). Cumhuriyet'in 100 yıllık büyümesi. İ. Çifci ve R. Kılıç (Ed). *Türkiye ekonomisinin 100 yıllık panoraması* (ss.1-28) içinde. Özgür Yayınları.
- Özbudun, E. (2015). Türkiye'de Demokratikleşme ve Hukukun Üstünlüğü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, Y. (2020). Covid-19 salgınının vergi gelirlerine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 342-354.
- Özçalık, M. (2007). *Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağımlılığı (1990-2006 yılları analizi)* [Yüksek lisans tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Özen Atabey, A., Şimşek, M.H., ve Ateş, N.B. (2021). Türkiye'nin 2023 hedefleri doğrultusunda yüksek teknoloji ihracatına yönelik bir değerlendirme. A.H. Ceylan ve T. Kara (Ed). *Hazar havzası enerji nakil hatlarının Türkiye'nin enerji politikasına etkileri* (ss.285-306) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık
- Özey, R. (2002). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği (1.Baskı). Aktif Yayınevi.
- Öztürk, M. (2010). Türkiye'de iç göçe katılanların kent yaşamına ve kentsel emek piyasalarına etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (52), 245-264.
- Öztürk, İ. M. (2013). İkinci dünya savaşı Türkiye'sinde olağanüstü ekonomik kararlar: *Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi*. 32(54), 135-166.
- Paksoy, S., ve Bakan, S. (2010). Türkiye'de uygulanan vergi politikaları ve ekonomik büyüme üzerine etkileri (1980 sonrası). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 150-170.
- Polat, Z. (2020). *Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi (Türkiye örneği)* [Yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Lundan, S. M. (2016). Definitions, motivations, and locational determinants of foreign direct investment. In A. T. Tavares-Lehmann, P. Toledano, L. Johnson, & L. Sachs (Eds.), *Rethinking investment incentives: Trends and policy options* (pp. 45–60). Columbia University Press.
- Raz, J. (2005). The rule of law and its virtue. In R. Bellamy (Ed.), *The rule of law and the seperation of powers* (pp.77-94). Routledge.

- TÜİK. (2023). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi- Sonuclari-2023-49684> adresinden 18 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2024a). Dünya nüfus günü <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya- Nufus-Gunu-2024-53680> adresinden 18 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2024b). Genel ticaret sistemine göre aylara ve yıllara göre dış ticaret (2013- 2024) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2024-53534> adresinden 22 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2024c). Devlet hesapları raporu 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Devlet-Hesaplari-2023-53465>
- TÜRMOB. (2023). 2023 yılı gelir verileri değerlendirme raporu. <https://www.turmobil.org.tr/ekutuphane/detailPdf/7a2c4eee-a11b-4cd2-9b15-a8c88d3b0684/turmobil-uluslararası-dogrudan-yatirimlar-raporu>
- TOBB. (2010). Ekonomik rapor 2010. <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor2010.pdf>
- Uğurlu Yazıcı, H. (2018). *Türkiye’de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1960-2015)* [Yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- UNCTAD. (2021). World investment report 2021: Investing in sustainable recovery. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_overview_en.pdf
- Uryan, B. İ. (2019). *2000’li yıllarda Türkiye’de döviz kuru dalgalanmasının dış ticaret üzerindeki etkileri: Bir ekonometrik analiz* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ülgen, G. (2006). The employment issue and the future of unemployment in Turkey. *Journal of Academic Studies*, 7(28), 1-24.
- Veljanoska, F., Houjeir, R., & Pacukaj, S. (2022). The impact of pandemic on GDP growth rate, FDI and export: A case study of Turkey. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 11(3), 44-54.
- Vurdu, S.A (2023, Kasım 27). Yüksek teknoloji ürün ihracatı ve katma değerli üretim. Ekonomim <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/yuksekteknolojili-urun-ihracati-ve-katma-degerli-uretim/717651> adresinden 01.05.2025 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (2023). World development indicators. Retrieved December 8, 2024 from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- World Bank. (2025). World development indicators. Retrieved April 30, 2025 from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- WIPO. (2023). Global innovation index 2023: Innovation in the face of certainty. Retrieved May 5, 2025 from <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index>
- WJP. (2024). Rule of law index. Retrieved May 8, 2025 from <https://worldjusticeproject.org/>
- Yardımcı, M. E., ve Kutlutürk, D. (2019). İkinci dünya savaşında Türkiye’nin ekonomik kısıtları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 47-67.
- Yeldan, A. E. (1997). Financial liberalization and fiscal repression in Turkey: Policy analysis in a CGE model with financial markets. *Journal of Policy Modeling*, 19(1), 79-117.
- Yıldırım, S. (2006). Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme ve ekonomik büyümeye etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1).
- Yıldız, F. (2014). Türkiye’de 1990-2012 döneminde kamu borç yönetimi ve kamu borç yapısındaki değişim üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi*, 3(4), 67-104.
- Yılmaz, M., ve Akcan, A. T. (2022). Vergi tahmin sapması ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 430-438.
- Yılmaz Bozkus, R. (2019). Analysis of Turkey’s role as a possible energy hub. *Geo Journal*, 84(5), 1353-1364.
- Yılmaz, M. (2019). Türkiye’de kırsal nüfusun azalması ve doğurduğu sonuçlar (özellikle hayvancılığa etkileri). *Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Çalışmalar Dergisi*, Ankara.
- Yurdakul, F., Koç, Ö., ve Özcan, M. (2022). Türkiye’nin 2007-2021 döneminde yüksek teknoloji ürün ihracatının doğrusal zaman serileri yöntemleriyle analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 134, 15-40.
- Yücel, İ.H. (1997). Bilim - Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKMENİSTAN

Abdul Rahim Rahmani¹

1. GİRİŞ

Orta Asya'da 491.100 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olan Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. 1995 yılında ise, herhangi bir savaş ya da uluslararası anlaşmazlıkla ilişkilendirilmeden, tarafsızlık ilkesine dayalı dış politikasını benimseyerek 'Tarafsız Ülkeler' arasında yer almış ve bu statüsü Birleşmiş Milletler tarafından resmen tanınmıştır. Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Özbekistan ve Türkiye ile günümüzdeki yedi bağımsız Türk devleti arasında yer almakta olup, aynı zamanda TÜRKSOY'IN da bir üyesidir. Orta Asya'nın merkezinde yer alan ve Afganistan, İran, Kazakistan ile Özbekistan'a kara sınırları bulunan Türkmenistan, önemli ticaret yollarının kesişim noktasında stratejik bir konuma sahiptir. Yer altı kaynakları bakımından son derece zengin olan ülke, bu yönüyle bölgesel ekonomide önemli bir potansiyele sahiptir. Türkmenistan, yeraltı zenginlikleri bakımından son derece zengin bir ülkedir. Başlıca yeraltı kaynakları arasında doğal gaz, petrol, kömür, mineral tuzlar, sülfür, alüminyum (yıllık üretimi 1,5 milyon ton), kükürt, potasyum, kurşun, nitrojen, magnezyum, krom, iyot ve sodyum sülfat yer almaktadır. Türkmenistan, dünya çapında en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan dördüncü ülke olup, küresel doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %12'sini barındırmaktadır. Ülkenin batısında bulunan Hazar Gölü'nün Türkmen kıyısında ve Çeleken Yarımadası'ndaki Nebit Dağı, Kumdağı ve OKARAM kuyularında petrol üretimi yapılmaktadır. Aynı bölgelerde ve Karakum Çölü'nde de büyük miktarda doğal gaz çıkarılmaktadır. Türkmenistan'ın petrol rezervi 0,6 milyar varil, doğal gaz rezervi ise 17,5 trilyon m³'tür. Türkmenistan'ın sanayisi büyük ölçüde doğal gaz ve petrol üretim tesisleri, Tekstil ve gıda işleme fabrikalarından oluşmaktadır. Bu sektörler, Türkmenistan'ın ihracatını şekillendiren başlıca alanlardır (Tatlıhoğlu, 1999). Türkmen adı, tarihsel olarak 10. Yüzyıla rastlanmaktadır. İslam kaynaklarına göre, bu ad Müslüman olan Oğuz boylarına atfen kullanılmaktadır. Türkmen kelimesinde olduğu gibi Müslüman olan Kuman, Karaman, Ataman ve Kölemenlerin adlarında görülen imen-manî eklerinin Müslüman Türklerin isimlerinin sonuna o devirde

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Konya, rahimrahmani18881@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1046-0523>

eklendiği söylenmektedir(Özkan,2024;Soofızadeh,2019). Türkmen adı bugün dar manada Türkmenistan Cumhuriyetinde, Irak, İran, Afganistan, Suriye ve Anadolu'daki bazı Türk boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Türkmenistan, Türk dilinin Oğuz Türkçesini dil olarak kullanmaktadır(İlliye, 2010).

Bilimsel araştırmalar, insanların yaklaşık 800.000 yıl önce Türkmenistan topraklarında yaşamış olduklarını ortaya koymuş ve bu bulgular, Türkmenistan tarihinin çok eski zamanlara dayandığını göstermektedir(Nicolosi, 2017). Türkmenistan'da ilk insan yerleşiminin M. Ö. 7000 ile 5000 yıllar arasında gerçekleştiği, Toğalaktepe, Çobantepe ve Göktepe bölgelerinde bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Türkmenler, esasen IX yüzyılda Salır-Kınık, Yazır ve Kayı-Bayat boylarından birleşen Oğuzlardan gelmektedir(yousef & Hosseini, 2019). Hem Moğol hem Timur yönetimi zamanında Teke, Salır, Yomut, Ersarı gibi Türkmen boyları Türkmenistan toprakları ile birlikte İran, Irak, Suriye, Kafkaslar ve Türkiye'ye kadar dağılmışlardır(Bouma, 2011). 1924 yılında, Türkmenistan SSC kuruldu. Göçebe kabileler zorla tarım alanlarına yerleştirildi. Türkmenistan, 1991 yılında Cumhurbaşkanı Niyazov yönetiminde bağımsızlığını ilan etti(Tatlıhoğlu, 1999).

2. Türkmenistan'ın Doğal Gaz Projeleri

Türkmenistan Doğal gaz yatakları açısından dünya da zengin ülkelerden biridir. Doğal gaz zenginliği sayesinde enerji pazarında önemli aktörlerden birisi olarak tanımlanıyor (Kanapiyanova, 2022). Türkmenistan'ın doğal gaz politikası enerji güvenliği ve ticari ilişkiler bakımında önemli bir rol oynarken ekonomik kalkınmasının da temelini oluşturur. Çin, Rusya ve İran ile olan doğal gaz ticareti ülkenin dış ticaret gelirinde önemli bir rolü vardır(Kong vd., 2019). Rusya ile olan ihracat ve ticaret bağımlılığını azaltmak için farklı alternatif projeleri ele almıştır. Bu projelerden en dikkat çekici olanı ise TAPI (Türkmenistan – Afganistan – Pakistan Hindistan) Doğal gaz boru hattı projesidir. Bu proje Güney Asya ülkelerinin enerji sıkıntısı gidermek için bir fırsat ve Türkmenistan'ın da bu pazarlara girmesine olanak sağlar(Huda & H.Ali, t.y.).

Trans-Hazar Doğal Gaz Hattı Türkmenistan'ın doğrudan Avrupa enerji piyasasına ulaşmak için önemli projelerinden bir parçasıdır(Zhumabekova, 2014). Bu proje Avrupa'nın Rusya doğal gaz bağımlılığını azaltmak ve doğal gaz tedarikini genişletmek isteyen ülkeler tarafından teşvik edilmektedir(Kerimov, 2015a). Fakat, Hazar denizi hukuk statüsü mevzuatında istikrarsızlık ve Jeopolitik riskler bu projenin devam etmesini sıkıntıya sokmuştur. Tüm bu projeler Türkmenistan'ın enerji piyasasındaki güvenliğini ve sürdürülebilir gaz ticareti için önemli ve bütünsel bir yaklaşım gerek duyduğunu ortaya koymaktadır(Zhang vd., 2019).

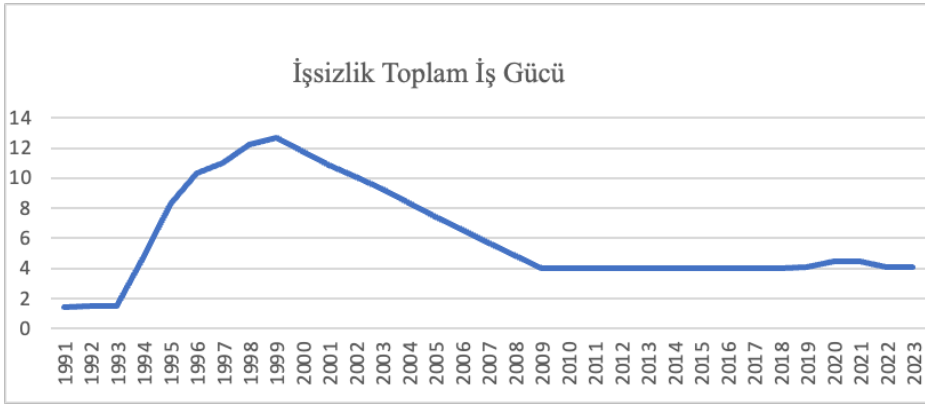
3. Makroekonomik Göstergeler

Türkmenistan, bağımsızlığının ilk yıllarında, ekonomik ve istatistik verilerin bulunmadığı tek ülke durumundaydı. Bağımsızlıkla birlikte, ülke ekonomik yapısı nedeniyle ciddi ekonomik zorluklarla karşılaştı. Türkmenistan'ın ekonomisi, Sovyetler Birliği döneminde büyük ölçüde takas ticareti ile şekillenmişti(Kerimov, 2015b). Bu bağlamda, ülke hâlâ doğal kaynaklarının büyük kısmını dış ülkelere ihraç etmekte, ihtiyaç duyduğu ürünleri ise ithal etmektedir. Bu durum, yapılan en küçük değişikliklerin bile ekonomiyi derinden etkileyebilmesine yol açıyordu (Baycaun, t.y.).

3.1 Türkmenistan'ın Yıllara Göre İşsizlik Analizi

Dünya bankası Verilere göre, Türkmenistan'ın toplam işsizlik oranları, 1991'den itibaren yıllar içinde belirgin dalgalanmalar sergilemiştir. 1991 de %1,4 olan oran işsizlik ,1990ların ortalarına derin bir artış gösterip 1998 yılında %12,7 ile en üst seviyelere çıkmıştır.

Grafik 1. İşsizlik Oranı

Kaynak: World Bank (1991-2023)

Bu dönemde ülkenin iktisadi yapısında yaşanan dönüşümler ve geçiş ekonomisinin sonuçlarının hissedildiği yıllar olarak ele alınır.

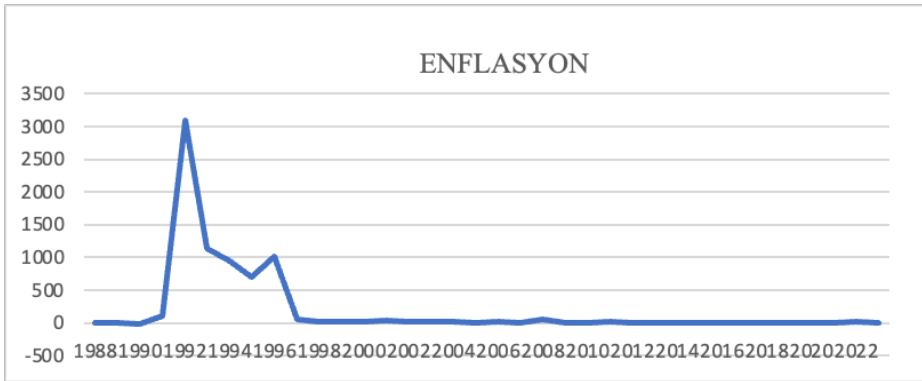
2000li yıllardan sonra işsizlikte dereceli bir düşüş izlendi. Özellikle 2005 yılından sonra işsizlik oranında %7,46 kadar azalış devamlı bir düşme eğilimine dönüştü. 2010 yılına kadar %4 seviyeye düşmüş. Ekonomik büyüme ve iş gücü reformları bu trende bağlanabilir. Sonraki yıllarda ise işsizlik oranı %4 seviyelere de sabitlenmiş, ama 2020'den sonra ufak bir dalgalanma görüldüğünü ifade edebiliriz.

Sonuç olarak, Türkmenistan'ın işsizlik oranlarındaki uzun dönemli eğilim, başlangıçta yüksek bir artıştan sonra istikrarlı bir düşüşe geçtiğini söyleyebiliriz. Ekonomik reformlar ve iş gücü piyasası değişimleri bu durumu açıklayabilir(Şenol, 2020).

3.2 Türkmenistan'ın GSYH Deflatörü Bazında Enflasyon Oranı Analizi

1988-2022 yılları arasındaki GSYH deflatörü bazında Türkmenistan'ın yıllık enflasyon oranları, önemli ekonomik dalgalanmalar izlemektedir. 1988 yılında %-2,72 ile düşürürken 1990 yılında %-20,86'ya düşmüş ve 1991 yılında %106,16 seviyelerine çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve bağımsızlık ilanımla bu değişiklikler bağlantılı olabilir. 1992-1993 yılları arasında enflasyon %1133,99'a yükseldi, ancak 2000'lerin başında daha stabil hale geldi ifade edebiliriz.

Grafik 2. GSYH Bazında Yıllık Enflasyon Oranı

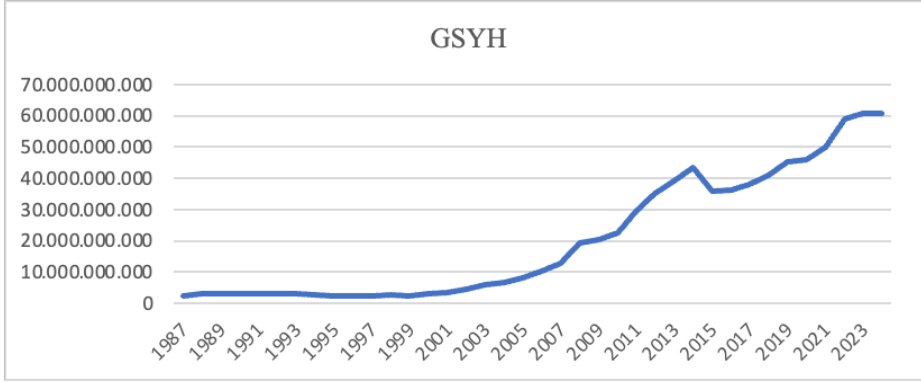
Kaynak: World Bank (1988-2022)

2008'deki küresel ekonomik kriz döneminde enflasyon %59,74 olmuştur, buna rağmen 2009'da %9,76'ya düşmüştür. 2010-2014 yılları enflasyon oranı %12,2-%9,3 arasında düşük kalırken, 2015 yılında %12,86'ya yükseldi. 2020-2023 yıllarında enflasyon oranları istikrara kavuşmuş, 2023'te %11,04 olarak izlenmiştir. Bu veriler, Türkmenistan'ın ekonomik yapısındaki dönüşümleri ve dış ticaretin etkilerini yansıdığını söyleyebiliriz.

Genel olarak, Türkmenistan'ın 1988-2022 yılları arasındaki enflasyon oranları, dış ticaretin önemli rolü ve ülkenin ekonomik yapısındaki önemli değişiklikleri göstermektedir. Bağımsızlıktan sonra ülke, yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık yaşadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, enflasyon oranları son yıllarda daha istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. Bu, doğal kaynaklardan elde edilen gelirin yanı sıra ekonomideki yapısal iyileştirmelerin sonuçlarını sunmaktadır.

3.3 Türkmenistan'ın GSYH Oranı Analizi

1987-2022 yılları arasındaki Türkmenistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH), ülkenin ekonomik büyümesini ve gelişimini gösteren önemli bir göstergedir. 1987 yılında GSYİH yaklaşık 2,33 milyar ABD doları iken, ekonomik dalgalanmalar ve Sovyetler Birliği'nin dağılması nedeniyle 1990'lı yıllarda yıllık büyüme düşük seyretti. 1990-2000 yılları arasında GSYH'de çok büyük bir artış yaşanmamış ve 2000'de 2,90 milyar USD'ye çıkmıştır.

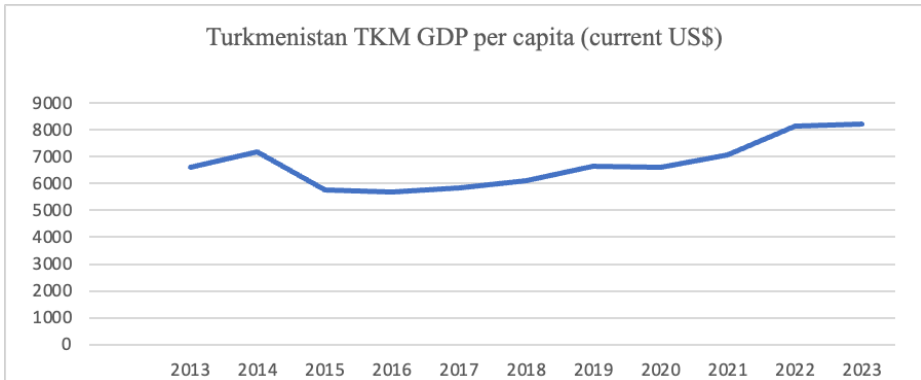
Grafik 3. GSYH Oranı**Kaynak: World Bank (1987-2023)**

Türkmenistan'ın ekonomik büyümesi 2000'li yıllarda hızlandı ve özellikle 2004-2008 yılları arasında ise GSYH devamlı bir artış gösterdi. 2008'de GSYH 12,66 milyar USD'ye ulaşırken, 2010-2014 yıllarında GSYH daha da büyüdü. Türkmenistan'ın doğal kaynaklarındaki artış ve dış ticaretin etkisi, 2014 yılında GSYH'yi 29,23 milyar USD'ye yükseltti.

2015 yılından sonra ekonomik büyüme biraz yavaşladı ve GSYH 2016-2022 yılları arasında 35-58 milyar dolar arasında değişmiştir. Küresel ekonomideki gelişmeler, enerji fiyatlarındaki değişiklikler ve iç ekonomik politikalarındaki değişiklikler bu dalgalanmaya katkıda bulunabilir(Nie vd., 2022).

Genel olarak Türkmenistan'ın ekonomik büyümesi doğal kaynaklar ve ihracata bağlı olarak önemli bir artış göstermiş olmakla birlikte, son yıllarda büyüme hızında hafif bir yavaşlama görülmektedir.

3.4 Türkmenistan kişi başına GSYİH

Grafik 4. Kişi Başına GSYİH**Kaynak: World Bank(2013-2023)**

Grafik incelendiğinde, Türkmenistan'ın kişi başına düşen gelirinde dönemsel dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Bir süre artış gösteren ekonomik performansın, ardından belirgin bir düşüş yaşadığı; sonrasında ise kademeli bir toparlanma sürecine girildiği gözlemlenmektedir. Bu dalgalanmanın, enerji fiyatlarındaki küresel oynaklık ve bölgesel ekonomik belirsizliklerle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kanaatimizce, dışa bağımlı ekonomik yapı, ülkeyi dış şoklara karşı kırılgan hâle getirmektedir. Toparlanma sürecinde altyapı ve üretim odaklı kamu yatırımlarının etkili olduğu; son dönemdeki artış eğiliminin ise hem küresel enerji talebindeki yükseliş hem de iç politika tercihleriyle desteklendiği söylenebilir. Ancak bu büyümenin sürdürülebilirliği, ekonomik çeşitliliğin artırılmasına bağlıdır.

3. Türkmenistan'ın Ticareti

Türkmenistan ekonomisi büyük ölçüde dış ticarete dayalı bir yapıya sahiptir. Özellikle enerji kaynaklarının ihracatı, ülkenin dış ticaret gelirlerinin temelini oluşturmaktadır. Ancak küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar ve lojistik altyapı eksiklikleri, ticaret dengesini zaman zaman olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, Türkmenistan'ın dış ticaret yapısı hem ekonomik kırılganlıkları hem de bölgesel ilişkileri yansıtmaktadır (Mutalimov, 2003).

Tablo 1. Türkmenistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Türkmenistan	Son	Öncesi	En yüksek	En düşük	Birim
Ticaret Dengesi	10150.66	9912.47	10150.66	-2945,36	Milyon ABD doları
Cari Hesap	3.66	5.48	412.00	-935,00	Milyon ABD doları
Cari Hesap/ GSYİH	5.90	7.10	16.50	-107,87	GSYİH'nin yüzdesi
İhracat	14172,99	13526.58	14172,99	64.34	Milyon ABD doları
İthalat	4022.33	3614.10	8507.65	141,49	Milyon ABD doları
Ham Petrol Üretimi	191,00	191,00	280,00	69.00	BBL/G/1K
Dış Borç	3917748.00	4645434.00	8650280.00	276435.00	Bin ABD doları

Kaynakça: <https://tradingeconomics.com/turkmenistan/exports-by-category> ET
01.05.2025

Türkmenistan, dünyanın önde gelen doğal gaz ihracatçılarından biri olarak enerji sektöründe dış ticaret fazlası vermektedir. Başlıca ihraç ürünleri arasında doğal gazın yanı sıra petrol, pamuk, polimerler, tekstil ürünleri ve sebze-meyve gibi tarımsal ürünler yer almaktadır. Bu ürünler özellikle Çin, Türkiye, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri, Afganistan, İran, Kazakistan, Ukrayna, Polonya ve Macaristan gibi ülkelere ihraç edilmektedir (Babayev, 2009).

Buna karşılık, Türkmenistan sanayi ve altyapı alanlarındaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli ürünleri ithal etmektedir. Başlıca ithal ürünler

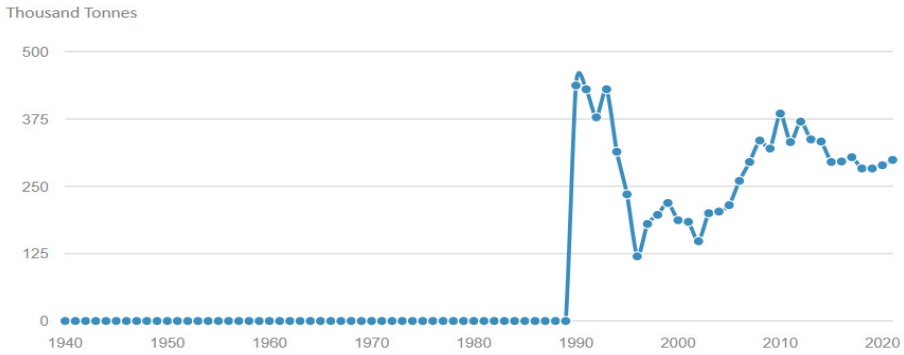
arasında demir-çelik borular, ağır inşaat makineleri, buğday, sınıflandırma makineleri ve motorlu taşıtlar öne çıkmaktadır. İthalat yapılan başlıca ülkeler ise Türkiye, Rusya, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya, İran, Ukrayna, Özbekistan, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'dir (Bedir, 1997).

Bu dış ticaret yapısı, Türkmenistan'ın ekonomik kalkınma stratejisinde enerji ihracatına verdiği önemin yanı sıra, sanayileşme sürecindeki dışa bağımlılığını da ortaya koymaktadır.

4.1. Pamuk Üretimi

Grafik 5. Pamuk Üretimi

Turkmenistan Production of Cotton Lint in 000 Tonnes

Kaynakça: https://www.icac.org/DataPortal/ProductionDetails?country=TKM&utm_source=chatgpt.com Production ET. 04.05.2025

Türkmenistan'da pamuk tarımı, yalnızca tarımsal üretimin bir parçası değil; aynı zamanda sosyo-ekonomik yapının temel bileşenlerinden biridir. Ülke genelinde tarım arazilerinin yaklaşık %70'i pamuk üretimine ayrılmış olup, bu durum pamuğun ekonomik açıdan stratejik konumunu göstermektedir.

Dünya genelinde 14. sırada yer alan Türkmenistan, Orta Asya'da pamuk üretiminde Özbekistan'ın ardından gelmektedir. Devlet, üreticilere tohum, gübre ve tarımsal ekipman maliyetlerinin %50'sini karşılayarak önemli destekler sunmakta, ayrıca uzun vadeli kredi imkânları sağlamaktadır. Ancak bu destek karşılığında çiftçilerin ürünlerini belirlenen fiyatla devlete satmaları gerekmektedir (Bashimov, 2016).

Pamuk, doğalgaz ve petrolün ardından ülkenin en önemli ihracat kalemlerinden biri olup, ekonomik çeşitliliğe ve kırsal istihdama katkı sunmaktadır. Bu bağlamda pamuk üretimi, Türkmenistan ekonomisinde temel sektörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Hudayberdiyev, 2020).

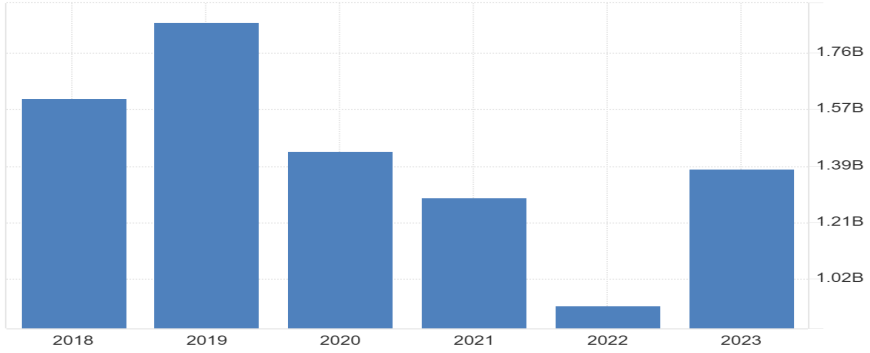
4.2. Türkmenistan'ın Yabancı Doğrudan Yatırım ve Net Girişler (Ödeme Planı, cari ABD\$)

Türkmenistan'ın 2018–2022 dönemine ait yabancı doğrudan yatırım (FDI) verileri incelendiğinde, her yıl 1 milyar ABD dolarının üzerinde yatırım girişi gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, ülkenin özellikle enerji, doğal gaz ve altyapı sektörlerindeki yatırımlar aracılığıyla uluslararası yatırımcılar için cazip bir pazar olma özelliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Bu artış eğilimi, Türkmenistan'ın dışa açık ekonomi politikaları benimsemesi, altyapı projelerini hızlandırması ve stratejik sektörlerdeki yabancı yatırımcılara yönelik çeşitli teşvik mekanizmaları sunmasıyla açıklanabilir. Özellikle enerji sektörü odaklı politikalar, ülkenin doğrudan yatırım çekme kapasitesini önemli ölçüde desteklemiştir(Özsoy,2025).

Grafik 6. Yabancı Yatırım

Turkmenistan Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - USD

Source: tradingeconomics.com | World Bank

Kaynakça: <https://tradingeconomics.com/turkmenistan/foreign-direct-investment-net-inflows-bop-us-dollar-wb-data.html> ET 10.05.2025

Sonuç olarak, Türkmenistan 2018–2022 yılları arasında istikrarlı bir şekilde her yıl 1 milyar doların üzerinde yabancı doğrudan yatırım çekerek bölgedeki yatırım cazibesini sürdürmüştür. Bu eğilimin devamı, ülkenin uzun vadeli ekonomik büyüme hedefleri açısından da önemli bir potansiyel sunmaktadır.

4.3. Türkmenistan Kentsel Nüfus Artış Oranı (Yıllık %)

Grafik 7. Kentsel Nüfus Artış Oranı

Source: tradingeconomics.com | World Bank

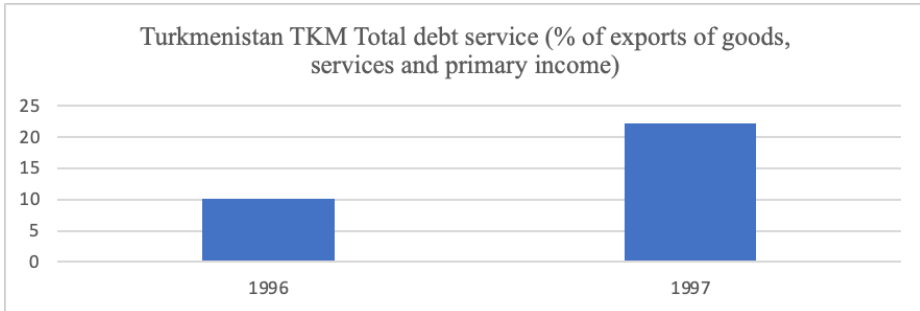
Kaynakça: <https://tradingeconomics.com/turkmenistan/urban-population-growth-annual-percent-wb-data.html> ET 10.05.2025

Türkmenistan'ın 2014–2023 dönemine ait kentsel nüfus artış oranı verilerine göre, 2014–2017 yılları arasında artış eğilimi gözlenmiş, 2017 yılında %3.12 ile en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Ancak 2017 sonrasında bu oran kademeli olarak düşmüş ve 2023 yılında %2,79'a gerilemiştir.

Bu yavaşlamanın temel sebepleri arasında, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenen ekonomik büyüme, hükümetin bölgesel kalkınmaya öncelik veren politikaları ve iç göç üzerindeki sınırlamalar yer almaktadır. Özellikle başkent Aşkabat'a göçü zorlaştıran düzenlemeler, kentsel nüfus artış hızının düşmesine katkı sağlamıştır. Genel olarak, Türkmenistan'da şehirleşme süreci 2017 sonrasında hız kesmiş olup, ekonomik ve yapısal politikalar bu değişimde belirleyici olmuştur.

4.4. Türkmenistan'ın Toplam Borç Servisi (%Mal, Hizmet ve Birincil Gelir İhracatı)

Grafik 8. Toplam Borç Servisi

Kaynakça: World Bank <https://data.worldbank.org/indicator/DT.TDS.DECT.EX.ZS?locations=TM> ET10.05.2025

Tablo 2. Toplam Borç Servisi

Veriler	1996	1997
	%10,1959	%22,11144

Türkmenistan’da toplam borç servisi oranı, 1996 yılında %10,19 iken, 1997 yılında %22,11’e yükselmiştir. Bu durum, yalnızca bir yıl içerisinde dış borç ödeme yükünün iki katına yakın bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, 1996’da ihracat gelirlerinin yaklaşık %10’u dış borç ödemelerine giderken, 1997’de bu oran ihracat gelirlerinin beşte birini aşmıştır.

SONUÇ

Türkmenistan, zengin doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle bölgesel ve küresel enerji piyasasında stratejik bir konumda yer almaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülke, başlangıçta ekonomik veri eksikliği, geçiş dönemi sorunları ve dışa bağımlılıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, zaman içerisinde doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının ihracatına dayalı olarak dış ticaret fazlası veren ve bu doğrultuda makroekonomik dengelerini kademeli biçimde güçlendiren bir ekonomik yapıya dönüşmüştür.

Makroekonomik göstergeler incelendiğinde, Türkmenistan’ın ekonomik yapısında özellikle 1990’lı yılların sonlarına doğru yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik oranları, izlenen reformlar ve enerji gelirlerine dayalı büyüme politikalarıyla zamanla dengeye kavuşmuştur. 2000’li yıllardan itibaren ekonomik büyüme hız kazanmış, işsizlik oranlarında düşüş sağlanmış ve enflasyon oranları görece istikrara kavuşmuştur. Kişi başına düşen gelirdeki artış eğilimi de bu yapısal dönüşümün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak ekonomik büyümenin büyük ölçüde enerji fiyatlarına bağımlı olması, Türkmenistan ekonomisinin dış kaynaklı şoklara karşı kırılganlığını sürdürmesine neden olmaktadır.

Ülkenin dış ticaret yapısı da bu bağımlılığı teyit etmektedir. Enerji ihracatı gelirlerinin yüksekliği cari dengede fazlaya yol açmakta, ancak sanayi ürünleri ve teknoloji alanında yaşanan dışa bağımlılık ithalat kalemlerinde önemli yer tutmaktadır. Pamuk üretimi gibi tarımsal faaliyetlerin ihracata katkı sunması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu alanların katma değer yaratma kapasitesinin sınırlı olması, ekonomik çeşitliliğin artırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Doğal gaz projeleri açısından bakıldığında, Türkmenistan’ın TAPI ve Trans-Hazar gibi boru hattı projeleri aracılığıyla enerji ihracat rotalarını çeşitlendirme çabası hem ekonomik güvenliğini artırmak hem de siyasi bağımsızlığını korumak adına stratejik bir politika tercihidir. Ancak bu projelerin tamamlanmasında

jeopolitik istikrarsızlıklar ve bölgesel aktörlerle olan ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır.

Türkmenistan'ın ekonomik yapısı temelde enerji kaynaklarına dayalı olup, bu yapı ülkeye önemli avantajlar sağlamakla birlikte çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedefi doğrultusunda, enerji dışı sektörlerin geliştirilmesi, sanayi altyapısının güçlendirilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması gereklidir. Ayrıca şeffaflık, veri açıklığı ve ekonomik çeşitliliğe yönelik yapısal reformlar, ülkenin uzun vadeli ekonomik istikrarı açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Babayev, K. (2009). Türkmenistan'ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Yatırımların Rolü ve Önemi [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bashimov, G. (2016). Türkmenistan Pamuk Sektörünün Rekabetçilik Düzeyinin Analizi. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 47-55.
- Baycaun, S. (2001). 10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış. *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel Sayısı*, 7(2), 17-38.
- Bedir, Y. (1997). Asya Türk Cumhuriyetleri Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Dış Ticari İlişkiler [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Bouma, A. (2011). Turkmenistan: Epics in Place of Historiography. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 59(4), 559-585.
- Huda, M. S., & H. Ali, S. (2017). Energy Diplomacy in South Asia: Beyond the Security Paradigm in Accessing the TAPI Pipeline Project. *Energy Research & Social Science*, 34, 202–213.
- Hudayberdiyev, A. (2020). Pamuk Üretiminin Türkmenistan Ekonomisi ve Türkiye İlişkilerindeki Yeri [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- İllyev, M. (2010). Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kanapiyanova, Z. (2022). Türkmenistan'ın Doğal Gaz İş Birlikleri ve Projeleri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 225–242.
- Kerimov, M. (2015). Importance of Natural Gas Reserves for Turkmen Economy [Master of Science thesis]. Middle East Technical University.
- Kong, Z., Xi, L., Jiang, Q., Dong, X., & Liu, G. (2019). Assessment of Import Risks for Natural Gas and its Implication for Optimal Importing Strategies: A Case Study of China. *Energy Policy*, 127, 11-18.
- Mutalimov, R. (2003). Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri ve Pazarlama Sorunları [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Nicolosi, R. (2017). Saparmyrat Niyazov's Ruhnama: The Invention of Turkmenistan. In A. Koschorke & K. Kaminskij (Eds.), *Tyrants Writing Poetry* (pp. 233–249). Budapest: Central European University Press.
- Nie, M., Zhao, W., He, D., Xu, S., & Fang, J. (2022). Hydrocarbon Migration and Accumulation in the Large Samandep Gas Field in the Chardzhou Step-Fault Zone, Amu Darya Basin, Northeastern Turkmenistan: A Response to the Tectonic Evolution of the Northern Margin of the Tethys. *Marine and Petroleum Geology*, 145, 105874.
- Özkan, M. (2024). Türkmenler Üzerine Bir İnceleme: Tarihsel Süreç, Direniş ve Kimlik. *Etüt Dergisi*, 9, 40-54.
- Soofizadeh, A. (2019). Selçuklu Devleti'nin Kurucusu Olan Türkmenler. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* (OTAD), 3(1), 158-170.
- Şenol, M. (2020). China'S Energy Partnerships With the Caspian States [Master of science thesis]. Middle East Technical University.
- Tatlıoğlu, D. (1999). Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dinî Hayat. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 205-228.
- Yousef, O. & Hosseini, S. M. (2019). Genotyping of 49-Plex Autosomal SNP Panel in Iranian Turkmens Ethnic Group. *Legal Medicine*, 37, 45-48.
- Zhang, S., Ren, X., Luo, L., Guo, T., & Liang, X. (2019). Logging-Based Identification and Evaluation of Karst Fractures in the Eastern Right Bank of the Amu Darya River, Turkmenistan. *Natural Gas Industry B*, 6(1), 58-63.
- Zhumabekova, K. (2014). Avrupa Birliğinin Orta Asya politikası [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özsoy, B. (2025). Enerji Güvenliği Bağlamında Türkmenistan Enerji Diplomasisi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 137(271), 87–114.

KAZAKİSTAN'IN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Bilal Özel¹

GİRİŞ

Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana Orta Asya'nın ekonomik yapısını belirleyen ülkelerden biri hâline gelmiştir. Ülkenin bağımsızlıktan kısa bir süre sonra bu noktaya gelmesinde geniş doğal kaynak rezervlerinin sağladığı avantaj kadar, dışa açık bir büyüme modelinin giderek daha kararlı bir şekilde uygulanmasının da önemli payı vardır. Bununla birlikte ülkenin ekonomik yapısının zaman içinde kazandığı görünüm sahip olunan doğal kaynakların getirdiği imkânların yanı sıra, dönem içinde içsel ve dışsal şoklara eş zamanlı tepki verebilen güçlü bir ekonomik altyapının da kurulması ile başarıya ulaşmıştır. Bu nedenle Kazakistan ekonomisinin anlaşılması yalnızca GSYH artış hızına veya petrol ihracatına bakmakla sınırlanamaz; zaman içerisinde gelişen ekonomik şokların yönetilmesi ve politika bileşenlerinin işleyişi gibi daha kapsamlı unsurların da dikkate alınmasını gerektirir.

Kazakistan devletinin yayımladığı CCA Kazakhstan 2024 raporu ise makroekonomik görünümün güncel ve resmî çerçevesini sunması bakımından önem taşımaktadır. Raporda özellikle enflasyonun kalıcılık eğilimi, para politikasının kredibilitesindeki dönemsel dalgalanmalar, döviz piyasasındaki yüksek geçişkenlik ve petrol dışı gelirlerin sınırlılığı nedeniyle bütçe dengesinin baskı altında olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca küresel finansman koşullarındaki sıkılık, enerji fiyatlarındaki oynaklık ve bölgesel jeopolitik riskler, ülkenin orta vadeli büyüme beklentilerinin hâlen dışsal faktörlere duyarlı olduğunu teyit etmektedir.

Bu çerçevede Kazakistan ekonomisi ele alındığında iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır. İlki, zaman zaman güçlü büyüme dönemleri yakalansa da bu büyümenin sürdürülebilirliğinin sınırlı kalmasıdır. İkincisi ise uzun süredir politika belgelerinde yer almasına rağmen ekonomik çeşitlendirme hedefinin petrol dışı sektörlerde istenilen ölçekte bir dönüşüm yaratamamış olmasıdır. Dolayısıyla analiz edilmesi gereken asıl mesele, büyümenin yalnızca hızı değil, niteliği; hangi sektörlerden beslendiği, hangi riskler tarafından sınırlandırıldığı ve hangi politika araçlarıyla daha dayanıklı bir çerçeveye kavuşturulabileceğidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, Bingöl, bilalozel@bingol.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-0820-7685

Bu çalışmada Kazakistan ekonomisinin makroekonomik görünümü; büyüme dinamikleri, üretim yapısı, dış ticaret ve sermaye akımları, para ve maliye politikaları, finansal sistemin kırılganlık alanları ve işgücü piyasasının temel nitelikleri gibi değişkenler üzerinden sistematik biçimde ele alınacaktır. Böylelikle hem mevcut makroekonomik dengelerin nasıl şekillendiği hem de ülkenin karşı karşıya olduğu orta vadeli iktisadî risklerin nerede yoğunlaştığı daha açık biçimde değerlendirilebilecektir.

1. BÜYÜME DİNAMİKLERİ VE ÜRETİM YAPISI

Kazakistan ekonomisi, bağımsızlık sonrası dönemde doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin de etkisi ile hızlı bir genişleme süreci yaşamıştır. 2000’li yılların başından 2014’e kadar devam eden bu dönem, küresel petrol fiyatlarının elverişli seyrinin ekonomik performansı belirlediği bir çerçeve sunar. Ham petrol üretiminin artması, özellikle Tengiz ve Kaşagan sahalarının devreye girmesiyle birlikte, ülkenin büyüme döngüsünün merkezine yerleşmiştir. Dünya Bankası’nın değerlendirmeleri de bu dönemdeki büyümenin büyük ölçüde enerji sektörüyle bağlantılı olduğunu göstermektedir (World Bank, 2024).

Ancak bu büyüme çizgisi, yapısal çeşitlilikten çok dışsal fiyat hareketlerine duyarlılık üzerine kuruludur. 2014 sonrasında yaşanan petrol fiyatı düşüşü, ekonomik faaliyetin seyrini hızla zayıflatmış; ihracat gelirlerinin daralması döviz kuru üzerinde baskı yaratmıştır. Bu dönemde para politikasının aktarım kanallarının sınırlı kaldığına ilişkin bulgular dikkat çekmektedir. Küçük makro modellerle yapılan analizlerde, faiz oranı kanalının beklenen ölçüde çalışmadığı, buna karşılık döviz kuru şoklarının hem üretim hem fiyat düzeyi üzerinde daha belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Impavido, 2025). Benzer biçimde Sarkambayeva ve Sailaubekov’un (2024) IS–LM–BP çerçevesinde yaptıkları ampirik çalışma, sermaye hareketlerinin ve kur rejiminin büyüme üzerinde geniş bir oynaklık alanı yarattığını göstermektedir.

2020’de başlayan küresel pandemi ortaya çıkan arz ve talep yönlü baskılar, Kazakistan ekonomisinin dış şoklara duyarlılığını bir kez daha görünür kılmıştır. Ekonomik faaliyet geçici olarak zayıflamış; ancak enerji fiyatlarının yeniden toparlanmasıyla birlikte büyüme ivmesini kısmen geri kazanmıştır. Abilov ve çalışma arkadaşlarının (2020) yapısal makroekonometrik simülasyonları, büyüme patikasının petrol fiyatı varsayımlarına güçlü biçimde bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ülkenin büyüme döngüsü çoğu zaman küresel emtia konjonktürü üzerinden okunabilmektedir.

Üretim yapısının bileşimi de ekonomik kırılganlıkların kaynağına ışık tutmaktadır. Enerji sektörünün milli gelirde ve ihracatta belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Buna karşılık tarım sektörü, istihdam açısından önemli olsa da verimlilik düzeyi düşüktür. İmalat sanayi ise büyük ölçüde düşük ve orta teknolojiye dayalıdır; bu da katma değeri sınırlı bir sanayi yapılanmasına

işaret eder. Genel denge modellemesiyle yapılan bir çalışma, serbest ticaret senaryoları altında dahi petrol dışı sektörlerin rekabet gücünün yeterince artmadığını göstermektedir (Nugumanova, 2017).

Hizmetler sektörü son yıllarda büyüme göstermiş olsa da, ekonominin yapısını çeşitlendirecek düzeyde derinleşmiş değildir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası da Kazakistan'ın hizmet sektörünün gelişme potansiyeline rağmen hâlâ enerji sektörünün gölgesinde kaldığını ve yüksek katma değerli alt sektörlerin yeterince gelişmediğini vurgular (EBRD, 2022). Literatürde yapılan çalışmalar da ele alındığında, ekonomik çeşitlendirme hedefinin uzun politika olarak belirlenmesine rağmen uygulamada sınırlı ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

Uluslararası literatürde doğal kaynak bakımından görece zengin ülkelerin büyüme patikalarına ilişkin yapılan çalışmalarda benzer bir kırılmalılığın varlığına işaret etmektedir. Van der Ploeg (2011) yaptığı çalışmada; emtia gelirlerine bağımlı ekonomilerin büyümesinin dışsal fiyat şoklarına duyarlı olduğunu ve bu yapının giderek daha da belirginleştiğini belirtmektedir. Kazakistan örneğinde de enerji sektörünün çok etkin olması, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği üzerinde belirleyici olmaya devam etmektedir.

1.1. Dış Ticaret ve Sermaye Hareketleri

Kazakistan'ın dış ticaret yapısı, ülkenin genel ekonomik görünümüne benzer biçimde belirgin bir dışa bağımlılık çizgisi taşımaktadır. İhracatın büyük bölümü ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve metal cevherlerinden oluşur; bu nedenle dış ticaret gelirleri çoğu zaman ülke içi üretkenlikten ziyade küresel emtia fiyatlarının seyrine bağlı olarak dalgalanır. Dünya Bankası'nın son değerlendirmeleri de Kazakistan'ın dış ticaret performansının enerji fiyatlarıyla neredeyse eş zamanlı hareket ettiğini göstermektedir (World Bank, 2024). Bu durum, büyüme gibi dış ticaretin de uluslararası piyasa koşullarına karşı son derece duyarlı olduğunu doğrular niteliktedir.

İthalat bileşimi, ekonominin üretim tarafındaki bağımlılık alanlarını açıkça ortaya koyar. Makine-teçhizat, ara malları, kimyasallar ve taşıt ekipmanları ithalat içinde büyük paya sahiptir. Bu tablo, ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının ithal girdilere dayandığını ve döviz kurundaki en küçük hareketlerin bile hem maliyetler hem de nihai fiyatlar üzerinde hızla etki yaratabileceğini gösterir. Uluslararası fiyat oluşumu ve kur geçişkenliği üzerine yapılan çalışmalar, küçük ve açık ekonomilerde bu tür etkilerin daha belirgin olduğunu ortaya koymuştur (Burstin ve Gopinath, 2014). Kazakistan da bu genel örüntüden farklı değildir.

Ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin coğrafi dağılımı da ticaretin yönünü belirleyen temel unsurlardan biridir. Rusya ve Çin, hem pazara erişim hem de

ulaştırma bağlantıları bakımından Kazakistan'ın en önemli ticaret ortaklarıdır. Coğrafi yakınlık ticareti kolaylaştırırsa da ekonomik ilişkilerin dar bir eksenle yoğunlaşmasına yol açmakta; bu da dış şokların ülke üzerindeki etkisini artırmaktadır. Genel denge analizine dayalı bir çalışmada, Kazakistan-Çin ticaretinin kısa vadede kazançlar sağladığı, ancak rekabet baskısının uzun vadede yerli üretimi zorlayabileceği belirtilmektedir (Nugumanova, 2017). Dolayısıyla ticaret ilişkilerinin büyüklüğü kadar niteliği de önem taşımaktadır.

Sermaye hareketleri açısından bakıldığında tablo çok farklı değildir. Doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı enerji ve madencilik sektörlerine yönelmekte; petrol dışı sektörlerle gelen yatırım akımları görece olarak düşük kalmaktadır. IMF'nin son ülke raporları, yabancı yatırımın önemli bölümünün büyük ölçekli enerji projelerine bağlı olduğunu, bu nedenle DYY'nin çeşitlendirme hedeflerine katkısının sınırlı kaldığını vurgular (IMF, 2023). Bu durum, yatırım kompozisyonunun yapısal dönüşümü desteklemek yerine mevcut bağımlılık alanlarını pekiştirdiğini düşündürmektedir.

Finansal piyasalar üzerinden gerçekleşen portföy akımları ise daha dalgalı bir yapı sergiler. Kur oynaklığı, enflasyon görünümü ve küresel risk iştahındaki değişimler portföy yatırımlarını doğrudan etkiler. Hisse senedi piyasasına ilişkin ampirik çalışmalar, borsa endeksinin petrol fiyatı, döviz kuru ve faiz oranlarıyla uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir (Niyazbekova, Grekov & Blokhina, 2016). Bu bulgu, finansal piyasaların da tıpkı reel ekonomi gibi dışsal gelişmelere açık olduğunu teyit etmektedir.

Tablo 1. Kazakistan'da GSYH, İhracat ve İthalatın GSYH'ye Oranı (2010–2023)

	GSYH (Sabit 2015 USD)	İhracat / GSYH (%)	İthalat / GSYH (%)
2010	146,559,500,000	45,03	29,89
2011	157,404,900,000	49,6	26,65
2012	164,960,300,000	46,76	29,61
2013	174,857,900,000	46,41	26,79
2014	182,202,000,000	43,95	25,63
2015	184,388,400,000	37,08	24,53
2016	186,416,700,000	36,71	28,47
2017	194,059,800,000	39,01	24,42
2018	202,016,200,000	39,55	25,9
2019	211,106,900,000	36,49	28,42
2020	205,829,300,000	31,57	26,49
2021	214,679,900,000	35,69	25,02
2022	221,549,700,000	39,61	26,77
2023	232,848,700,000	38,02	27,45

Kaynak: WorldBank DataBank

Yukarıdaki tablo, Kazakistan'ın 2010–2023 arasında dışa açıklık derecesinin yüksek seyrettiğini açık biçimde göstermektedir. İhracatın GSYH'ye oranı birçok yıl %40'ın üzerinde seyretmiş, 2011'de ise %50'ye yaklaşarak en yüksek değere ulaşmıştır. İthalatın GSYH içindeki payının da yüksek düzeyde oluşu, üretim yapısının ithal girdilere ne ölçüde bağımlı olduğunu doğrulamaktadır. Bu göstergeler, ülkenin büyüme ve dış denge performansının küresel emtia ticaretindeki dalgalanmalara duyarlılığını nicel olarak desteklemektedir.

1.2. Kamu Maliyesi ve Para Politikası Çerçevesi

Kazakistan'ın makroekonomik politika örgüsünü anlamak için, ülkenin piyasa ekonomisine geçiş dönemine biraz geri dönmek gerekiyor. 1993'te tengenin tedavüle girmesi yalnızca teknik bir para reformu değil; enflasyonun kontrol altına alınması ve bağımsız bir para politikası zemininin kurulması açısından da hayati bir adımdı. Pomfret'in (1995) aktardığı üzere, fiyatların serbestleştiği ve kur rejiminin netleşmeye başladığı bu dönem, sonraki yıllarda uygulanacak politikaların sınırlarını da belirlemiştir.

1990'ların ikinci yarısı, çoğu geçiş ekonomisinde olduğu gibi, hızlı liberalizasyon hamlelerinin uygulandığı, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırıldığı ve dış ticaret engellerinin kaldırıldığı bir dönemdi (Alam ve Baerji, 2000). Bu dönüşümün tamamı, daha sonra oluşturulan mali ve parasal çerçevenin neden “dışa açık ve esnek” bir karakter taşıdığına da açıklık getirir.

a. Para Politikası

2000'li yıllara gelindiğinde merkez bankasının temel meselesi artık geçiş ekonomisinin alışıldık sorunları değil, enflasyonun kalıcı şekilde düşürülmesi ve döviz kurunun yönetilebilir seviyelerde tutulmasıydı. 2002'den itibaren uygulanan sürünen bant yaklaşımı, bir tür ara rejim işlevi gördü; sistem yavaş yavaş enflasyon hedeflemesine uygun bir yapıya taşındı.

Ancak Kazakistan gibi dışa aşırı açık ve petrol fiyatlarına duyarlı bir ekonomide para politikasının manevra alanı her zaman sınırlı oldu. Örneğin 2009'da petrol fiyatlarındaki sert düşüş hem bütçeyi hem kuru anında etkiledi; tenge değer kaybetti, ekonomi resesyona girdi. Bu deneyim, enflasyon hedeflemesi rejiminin teknik çerçevesinin oturmuş olmasına rağmen, dış şokların merkez bankasının politika etkisini gölgeleyebildiğini açık biçimde gösterdi.

b. Maliye Politikası ve Ulusal Fon

2001'de kurulan Ulusal Fon (NFRK), mali yapının belki de en önemli kurumsal bileşeni hâline geldi. Fon, petrol gelirlerinden elde edilen dalgalı gelirin bir kısmını bütçeden ayırarak hem mali disipline katkı sağlamak hem de uzun vadeli tasarruf yaratmak amacıyla kuruldu. Böylece bütçe gelirlerinin petrol döngüsüne aşırı bağımlılığı bir ölçüde yumuşatılmaya çalışıldı (IMF, 2013).

Kamu harcamalarının bileşiminde ise zaman zaman politika tercihlerini yansıtan adımlar görüldü. Örneğin 2010'da kamu çalışanlarının ücretlerinin %30 artırılması, hem iç talep hem gelir dağılımı açısından önemli bir dönemeçti. Bu tür düzenlemeler, bütçenin yalnızca teknik değil, aynı zamanda sosyal ve politik hassasiyetlere göre de şekillendiğini hatırlatıyor.

c. Dışa Açıklığın Politika Üzerindeki Baskısı

Kazakistan'ın dış ticaretinin hızla serbestleşmesi—gümrük tarifelerinin düşürülmesi, sınır ötesi akımların kolaylaştırılması, yabancı sermayeye açık bir çerçeve oluşturulması—ülkeyi aynı anda hem küresel piyasalara daha entegre hem de dışsal şoklara daha kırılgan hâle getirdi (Jensen & Tarr, 2007).

Yabancı yatırımların neredeyse tamamına yakınının enerji sektörüne yönelmesi de bu kırılganlığı pekiştirdi. Petrol fiyatı yükseldiğinde hem sermaye girişleri hem bütçe gelirleri artıyor; fiyat düştüğünde ise politika alanı daralıyor. Bu asimetrik ilişki, para politikasında da doğrudan baskı oluşturuyor. Nitekim 2015'te döviz kuru hedeflemesinden vazgeçilip esnek kur rejimine geçilmesi, kısmen bu baskının bir sonucuydu. Yine de enflasyon hedeflemesi döneminde dahi politika faizinin etkisi zaman zaman sınırlı kaldı (Ybrayev, 2016).

2. MAKROEKONOMİK KIRILGANLIKLAR

Kazakistan ekonomisinin güçlü büyüme dönemleri vardır; fakat bu dönemlerin arka planına bakıldığında, yapısal kırılganlıkların pek çok göstergede kendini hissettirdiği bir tabloyla karşılaşılır. Ülkenin büyüme patikası büyük ölçüde dışsal koşullara, özellikle de petrol fiyatlarının seyrine bağlıdır. Petrol fiyatındaki aşağı yönlü bir şok, hem dış denge hem de kamu maliyesi üzerinden gelir kaybı yaratırken, kur kanalı üzerinden enflasyon ve reel ekonomik aktivite üzerinde ek baskılar doğurabilmektedir. Abilov ve arkadaşlarının geliştirdiği yapısal makroekonometrik model, petrol fiyatı şoklarının çıktı, fiyat düzeyi ve finansal koşullar üzerinde kısa sürede hissedilen etkiler yarattığını göstermekte; bu bulgu Kazakistan'ın konjonktürel seyrinin emtia döngüleriyle ne ölçüde iç içe geçtiğini teyit etmektedir (Abilov, Tolepbergen ve Weyerstrass, 2020).

Bu dışsal hassasiyetin en net görüldüğü alanlardan biri bankacılık sektörüdür. Kredi portföyünün niteliği, hem büyüme hızındaki değişimlere hem de döviz kurundaki dalgalanmalara oldukça duyarlıdır. Makroekonomik şokların bankacılık sistemi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda, reel büyümedeki yavaşlamanın takipteki kredi oranlarını artırdığı; kur şoklarının ise bankaların açık pozisyonlarını zorlayarak sermaye yeterliliği göstergelerini baskıladığı ortaya konulmuştur (Zaitenova ve Baibulekova, 2016). Böyle bir yapı, finansal istikrarın yalnızca sektör içi düzenlemelerle değil, makroekonomik çerçevenin bütünlüğüyle birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Kur oynaklığı, kırılganlıkların bir başka boyutunu oluşturur. Petrol fiyatı gerilediğinde veya dış finansman koşulları bozulduğunda tengenin hızla değer kaybetmesi, hem fiyatlama davranışlarını hem de portföy tercihlerini doğrudan etkiler. Hanehalklarının ve firmaların döviz cinsinden varlık tutma eğiliminin yüksek olması, para politikası araçlarının etkinliğini zayıflatan bir dolarizasyon zemini oluşturur. Bu çerçevede Ybrayev, döviz kuru geçişkenliğinin politika faizinin aktarım mekanizmasını sınırladığını ve enflasyon hedeflemesi rejiminin kur şokları karşısında kırılgan bir görünüm sergileyebildiğini vurgulamaktadır (Ybrayev, 2016).

Dış talep ve bölgesel entegrasyon da Kazakistan'ın risk setini genişleten unsurlar arasındadır. Rusya ile ticari ve finansal bağların yoğunluğu, bu ülkede yaşanan talep daralması veya finansal sıkılaştırmanın Kazakistan'a hızla yansımaya yol açar. Genel denge analizine dayalı bir çalışmada, Rusya'daki negatif talep şoklarının Kazakistan'ın imalat sanayisi çıktısını ve ihracat gelirlerini aşağı çektiği; ticaret hadlerinin bozulması üzerinden refah kaybı yarattığı gösterilmektedir (Rahmanov, 2016). Benzer biçimde, Çin ekonomisindeki yavaşlama daha çok emtia fiyatları kanalıyla işleyerek Kazakistan'ın ihracat gelirlerini ve yatırım iştahını etkilemektedir.

Son yıllarda, iklim politikaları ve küresel enerji dönüşümü de makroekonomik risk tartışmalarının içerisine girmiş durumdadır. Kazakistan devletinin hazırladığı CCA Kazakhstan 2024 raporunda, orta ve uzun vadede fosil yakıtlara olan küresel talebin azalmasının bütçe yapısı, cari işlemler dengesi ve yatırım planlaması üzerinde yeni baskı alanları oluşturabileceği açık biçimde ifade edilmektedir. Aynı raporda, genç işsizliği, bölgesel gelir farklılıkları ve formel istihdama erişim sorunlarının sosyal kırılganlık boyutunu artırdığı; bu dinamiklerin ekonomik şoklarla birleştiğinde toplumsal baskıyı güçlendirebileceği not edilmektedir (Government of Kazakhstan, 2024).

3. YAPISAL SORUNLAR VE ORTA VADELİ RİSKLER

Kazakistan ekonomisi makro göstergeler düzeyinde çoğu zaman istikrarlı bir görünüm sunsa da, büyümenin ardındaki dinamiklere yakından bakıldığında bir dizi yapısal zayıflığın hâlâ geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyetin belirli sektörlere yoğunlaşması, kamu politikalarının geniş ölçüde petrol gelirlerinin döngüsellğine göre şekillenmesi ve bölgesel eşitsizliklerin kalıcılaşması, orta vadeli risklerin temel kaynaklarıdır. Bağımsızlık sonrası uygulanan reformların ekonomiyi yeniden büyüme patikasına soktuğunu gösteren çalışmalar, çeşitlendirme hedeflerinin ise uzun yıllardır kısıtlı ilerlediğini vurgulamaktadır (IMF. 2021).

3.1. Ekonomik Çeşitlendirme ve Özel Sektörün Sınırları

Kazakistan'ın tüm stratejik belgelerinde tekrar edilen ekonomik çeşitlendirme hedefi, pratikte oldukça sınırlı bir dönüşüm üretmiştir. Yenilikçi Sanayi Kalkınma Stratejisi'nin 2003–2015 döneminde yüksek teknoloji işletmelerinin geliştirilmesi, işgücü verimliliğinin artırılması ve imalat sanayinin güçlendirilmesi gibi iddialı amaçlar içerdiği bilinmektedir OECD (2017). Ancak aynı çalışmada, bu hedeflerin önemli kısmının gerçekleşmediği; petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarla senkronize biçimde hareket eden bir büyüme modelinin sürdüğü belirtilmektedir (Nugumanova, 2017).

Sektörel yapı bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir. Bağımsızlık sonrası dönemde tarımın GSYH içindeki payı büyük ölçüde gerilerken, enerji sektörü hem üretim hem ihracatta belirleyici hâle gelmiştir. Örneğin 1990'da tarımın ekonomi içindeki payı yaklaşık üçte bir düzeyindeyken, 2012'ye gelindiğinde %5 seviyesine kadar düşmüştür (World Bank, 2013). Tarımın hâlâ önemli bir istihdam alanı olmasına karşın, verimlilik sorunu ve finansmana erişimdeki zorluklar özel sektörün bu alanda derinleşmesini engellemektedir. CCA Kazakhstan 2024 raporunda tarımda yüksek borçlanma maliyetleri, karmaşık düzenleyici çerçeve ve kredileme kanallarının yetersizliği, özel yatırımın önündeki yapısal engeller olarak sıralanmaktadır (Government of Kazakhstan, 2024).

Kurumsal yapı da çeşitlendirme sürecinin önünde önemli bir sınırlayıcı değişken olarak öne çıkmaktadır. Kamu mülkiyetinin uzun yıllar boyunca yüksek paya sahip olması, fiyat kontrolleri ve geniş sübvansiyon mekanizmaları, piyasa sinyallerini zayıflatmış; düşük verimliliğe sahip işletmelerin bütçe desteğiyle ayakta kalmasına yol açmıştır. Bu durum, enerji yoğun üretim biçimlerinin korunmasına ve yeni sektörlerin gelişimini destekleyecek bir rekabet ortamının oluşamamasına neden olmuştur (Nugumanova, 2017).

Son yıllarda büyümenin yavaşlama eğilimi, ülkenin bir tür orta gelir tuzağı görünümü kazandığına ilişkin değerlendirmeleri güçlendirmiştir. Yapılam analizlere göre 2024 analizine göre, düşük ekonomik karmaşıklık, sınırlı verimlilik artışı ve petrol fiyatlarına yüksek duyarlılık, büyüme performansının potansiyelin altında seyretmesine yol açmaktadır (Government of Kazakhstan, 2024).

3.2. İşgücü Piyasası, Bölgesel Farklılıklar ve Sosyal Kırılganlıklar

Kazakistan'da bölgesel farklılıklar ve işgücü piyasasındaki kırılganlıklar, makroekonomik istikrarı tamamlayan unsurların zayıflığını göstermektedir. 2024 yılı sonundan yayımlanan Kazakistan verilerine göre, kişi başına GSYH düzeyi Atyrau'da 46.900 dolar gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşırken, ülkenin güneyindeki Türkistan bölgesinde bu rakam 4.286 dolara

kadar düşmektedir (Government of Kazakhstan, 2024). Bu farklar; altyapı yatırımlarının dağılımı, işgücü niteliği ve sektör çeşitliliğindeki eşitsizliklerin somut bir yansımasıdır.

Ayrıca güney bölgelerinde hızla artan nüfus, kuzeyde ise demografik gerileme yaşanması ekonomik ve sosyal yapıyı asimetrik biçimde etkilemektedir. Buna bağlı olarak bazı bölgelerde işgücü arzı fazlalığı ortaya çıkarken, büyük şehirlerde altyapı aşırı yüklenme riski doğmaktadır (Jussibaliyeva, A. K. vd., 2025).

İşgücü piyasasında nitelik uyumsuzluğu (skills mismatch) önemli bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası ve WDC'nin ortak çalışmasına göre, Kazakistan'daki çalışanların yaklaşık %7'si yaptığı iş için gerekli becerilerden yoksundur ve işletmelerin üçte biri düşük beceri düzeyindeki işgücüne dayanmaktadır (World Bank ve WDC, 2024). Genç işsizliğinin düşük görünmesine karşın, NEET oranlarının yüksek olması ve platform ekonomisindeki güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, orta vadede daha belirgin sosyal kırılganlıklar yaratabilecek niteliktedir (Government of Kazakhstan, 2024).

Bu sorunlar, insan sermayesine yapılacak yatırımların yalnızca istihdam yaratma değil, aynı zamanda sosyal uyum ve bölgesel dengelenme açısından da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim CCA raporu, demografik fırsat penceresinden yararlanabilmek için eğitim, sağlık ve beceri geliştirme alanlarında kapsamlı bir politika çerçevesine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır (Government of Kazakhstan, 2024).

3.3. Enerji Dönüşümü, Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilirlik Baskısı

Enerji sektörü Kazakistan ekonomisinin temel taşı olmaya devam ederken, küresel enerji dönüşümü ülke için hem fırsatlar hem de riskler barındıran bir alan hâline gelmiştir. 2022 yılı itibarıyla petrol ve gaz sektörü GSYH'nin yaklaşık beşte birini ve ihracat gelirlerinin %60'tan fazlasını oluşturmaktadır (Government of Kazakhstan, 2024). Dolayısıyla enerji fiyatlarındaki her dalgalanma, büyümeden bütçeye ve döviz kuruna kadar geniş bir etki zinciri yaratmaktadır.

“Kazakhstan 2050” ve 2013 tarihli “Yeşil Ekonomi” stratejileri, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve karbon azaltımı gibi hedefler içermektedir; ancak fosil yakıt sübvansiyonları ve düşük elektrik tarifeleri, bu dönüşümün yavaş ilerlemesine neden olmaktadır (Aben, 2017).

Hükümet, hidrojen enerjisi, küçük ölçekli hidroelektrik santraller ve grid modernizasyonu gibi alanlarda yeni programlar başlatmış olsa da, uluslararası gözlemciler mevcut politikalarla ülkenin iklim hedeflerine ulaşmasının zor olduğunu belirtmektedir (Climate Action Tracker, 2023)

Kömüre bağımlı bölgelerde istihdamın dönüşümü ise ayrı bir sosyal maliyet yaratmaktadır. 2020–2030 arasında kömür sektöründe doğrudan istihdamın %40 azalacağı tahmin edilmekte; bu durum adil geçiş (just transition) politikalarının önemini artırmaktadır (PAGE, 2023, akt. Government of Kazakhstan, 2024).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kazakistan ekonomisinin makroekonomik yapısını ele aldığımızda iki yönlü bir görünüm sunduğunu açıkça görmekteyiz. Bir yandan doğal kaynak zenginliği sayesinde dönemsel olarak yüksek büyüme oranları elde edilebilmekte, kamu maliyesi ve dış denge küresel emtia fiyatları elverişli olduğunda ise bu durum önceki seviyeye göre hızla iyileşebilmektedir. Öte yandan, üretim yapısının düşük çeşitliliği, işgücü piyasasının yapısal sorunları ile enerji dönüşümünün gerektirdiği yeni maliyetler, ekonomiyi orta vadede kırılgan kılmaktadır.

Bu nedenle, büyüme oranlarının istikrarlı bir şekilde devam edebildiği yeni politikalara devam edilmelidir. Ayrıca, üretim yapısını çeşitlendiren, enerji gelirlerine bağımlılığı azaltan bir dönüşüm stratejisinin önemi geçmişe kıyasla artık birçok ülkede olduğu gibi Kazakistan ekonomisi içinde büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, petrol gelirlerini döngü karşıtı biçimde kullanan daha şeffaf bir mali kuralın yerleşmesi gerekmektedir, Ulusal Fon'un uzun vadeli yatırım ve beşerî sermaye odaklı projeleri finanse edecek şekilde yeniden çerçevelenmesi de ayrıca ekonominin mevcut yapısında çok büyük değişikliklere yol açabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aben, D. (2017). Renewable energy as a potential driver of Kazakhstan's growth. Eurasian Research Institute. Retrieved from <https://www.eurasian-research.org/publication/renewable-energy-as-a-potential-driver-of-kazakhstans-growth/#:~:text=Kazakhstan%E2%80%99s%20ambitious%20plan,and%20regulatory%20framework>.
- Abilov, N., Tolepbergen, A., & Weyerstrass, K. (2020). A macroeconometric model for Kazakhstan. Unpublished manuscript.
- Alam, A., & Banerji, A. (2000). Kazakhstan: The road to independence and market economy. Washington, DC: World Bank.
- Burstein, A., & Gopinath, G. (2014). International prices and exchange rates. In G. Gopinath, E. Helpman, & K. Rogoff (Eds.), *Handbook of international economics* (Vol. 4, pp. 391–451). Amsterdam: Elsevier.
- Climate Action Tracker. (2023). *Kazakhstan country summary*. Climate Analytics & NewClimate Institute.
- EBRD. (2022). *Country strategy for Kazakhstan 2022–2027*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Government of Kazakhstan. (2024). *Common Country Analysis: Kazakhstan 2024*. Astana: Government of Kazakhstan & United Nations Country Team.
- International Monetary Fund. (2021). *Republic of Kazakhstan: 2021 Article IV consultation—press release; staff report; and statement by the executive director for the Republic of Kazakhstan* (IMF Country Report No. 2021/218).
- International Monetary Fund. (2013). *Kazakhstan: Selected Issues Paper* (IMF Country Report No. 13/292). IMF.
- IMF. (2023). *Republic of Kazakhstan: 2023 Article IV consultation—Press release; staff report; and statement by the Executive Director*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Impavido, G. (2025). *Monetary policy effectiveness in Kazakhstan: Results with a small macro model* (IMF Working Paper No. 2025/173). International Monetary Fund.
- Jensen, J., & Tarr, D. (2007). Trade liberalization, foreign direct investment and productivity improvements: The case of Kazakhstan. Washington, DC: World Bank.
- Jussibaliyeva, A. K. vd. (2025), *The Impact of Internal Migration on the Economic Development of Kazakhstan's Regions*, Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 69(1), s. 144–157.
- Niyazbekova, S. Z., Grekov, I. E., & Blokhina, T. K. (2016). The influence of macroeconomic factors to the dynamics of stock exchange in the Republic of Kazakhstan. *Economy of Region*, 12(4), 1263–1273.
- Nugumanova, L. A. (2017). Analysis of macroeconomic policies in Kazakhstan: A general equilibrium approach (Doctoral dissertation). Martin Luther University Halle-Wittenberg, Halle (Saale).
- OECD. (2017). *OECD multi-dimensional review of Kazakhstan: Volume 1 – Initial assessment*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264274940-en>
- PAGE, Partnership for Action on Green Economy. (2023). *Annual narrative report 2023*. New York: United Nations Development Programme – Multi-Partner Trust Fund Office.
- Pomfret, R. (1995). *The economies of Central Asia*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rahmanov, R. (2016). Permanent and temporary oil price shocks, macroeconomic policy, and tradable non-oil sector: Case of Azerbaijan, Kazakhstan, and Russia (Working Paper No. 09/2016). Central Bank of the Republic of Azerbaijan.
- Sarkambayeva, S. G., & Sailaubekov, N. T. (2024). Macroeconomic analysis and general economic equilibrium of Kazakhstan. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economics Series*, 3, 9–20.
- Van der Ploeg, F. (2011). Natural resources: Curse or blessing? *Journal of Economic Literature*, 49(2), 366–420.
- World Bank. (2013). *World development indicators 2013*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2024). Kazakhstan economic update: A balancing act. Washington, DC: World Bank.

World Bank & World Development Report/Skills Data (WDC). (2024). Insights on the business climate and skills in Kazakhstan. Washington, DC: World Bank Group.

Zaitenova, N. K., & Baibulekova, L. A. (2016). Evaluation of Influence of Macroeconomic Shocks on the Banking Sector of Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 188-194.